PETAR GRGEC

RAZVOJ hrvatskog narodnog pjesničtva

16921

GRGEC:

RAZVOJ HRVATSKOG NARODNOG PJESNIČTVA

Hrvatska školska knjižnica

HRVATSKA ŠKOLSKA KNJIŽNICA

»HRVATSKI PISCI I DJELA«
Urednik: PROF. VINKO NIKOLIĆ

KNJIGA I. SVEZAK 1

PETAR GRGEC

HRVATSKO NARODNO PJESNIČTVO

I. DIO

IZDANJE DRUŽTVA HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA

PETAR GRGEC

RAZVOJ HRVATSKOG NARODNOG PJESNIČTVA

KNJIŽEVNO - POVIESTNE RAZPRAVE

ZAGREB 1944

137
1944.

RAZVOJ HRVATSKOG NARODNOG PJESNIČTVA

NAJSTARIJE HRVATSKO NARODNO PJESNIČTVO

Jesu li stari Hrvati imali pjesničtvo, kada su došli na jug u svoju sadašnju domovinu?

S najvećom stalnošću možemo odgovoriti, da su ga imali.

Nije nikakvo nagađanje, nego podpuno zajamčena poviestna istina, da su bili već izgrađen narod. Malen doduše narod, kao što su bili i neki drugi tadašnji europski narodi, ali ipak narod. Bog zna, koliko su već stoljeća zajedničkoga života imali za sobom. Bili su očeličeni dugim borbama za obstanak, koje su vodili u ciklonskoj seobi naroda. Morali su te borbe voditi već zato, jer su oni narodi, koji su se poput meteora zalietali na duže ili kraće vojne u sferu civiliziranoga rimskoga carstva, poduzimali još češće pohode u nepoznate krajeve sjeverne i iztočne Europe. Tamo su ti osvajači tražili i otimali robove, žito, platno za odjeću, kožu za obuću, stoku, kola, radnu snagu i drugo. Tko nije bio hrabar i dovoljno zaštićen, postao je plienom onih, koji su bili vojnički organizirani. Atila je bio stvorio veliko kraljevstvo. Posve je ozbiljno radio oko toga, da se oženi rimskom carevnom Honorijom i da s njom dobije kao miraz pola rimskoga carstva. Kao što je kasnije dinastija Alosmanovića na ruševinama bizantskoga carstva osnovala svoju moćnu državu, tako je davno prije njih Atila imao pred očima još veći cilj. Ostvario je samo jedan dio svojih nacrta. Okupio je u svojoj državi na stotine plemena i naroda različnih jezika, a među njima po svoj prilici i Hrvate. Uredio je svoj kraljevski dvor, na kojem je držao i pjevače, koji su slavili njegove podhvate. Poslije njegove smrti Hrvati su dalje pro-

življavali zapljuskivanje seobe naroda, koja je razarala mnoge živote, ali je ujedno bila i odgojilište heroizma.

U školi neprestanih ljutih bojeva postali su ne samo neki germanski nego i neki slavenski narodi sposobni, da oružjem osvoje i na duže ili kraće vrieme utvrde za sebe novu domovinu.

Isti psihologijski, družtveni i vojnički uvjeti, koji su privukli Gote u pokrajine rimskoga carstva ili Ljutice i Bodrice na Labu i do granica danskih zemalja, doveli su kasnije i Hrvate u rimsku Dalmaciju. Snage za stvaranje države nalazile su se u selekciji zajednice, koja se odlučila na opasno putovanje.

Hrvati su tada imali svojega vrhovnoga vladara, svoje vođe, svoju zajedničku sviest i svoju uljudbu.

Vladar je morao biti jedan, da može održati stegu među tim množtvom, koje se micalo prema jugu od konaka do konaka, od tabora do tabora, sa svim svojim pokretnim imanjem, kroz polja, šume i planine, odakle su prietile svakojake zasjede i neprijateljstva. Oboružani ratnici morali su čuvati žene, djecu, starce. Plien se morao dieliti po stalnom ključu. Živež se vozio djelomice na kolima iz stare domovine, a djelomice su ga ratnici utjerivali putem kao plien. Težko onim krajevima, kuda su prolazili. Još teže onim zemljama, gdje su se najposlije nastanili. Borbe, koje spominje Porfirogenet, bile su krvave i dugotrajne. U ratu do iztrage bio je što uništen što podjarmljen onaj dio Avara, koji je stanovao u Dalmaciji, a nova je hrvatska domovina bila podieljena obiteljima i plemenima, u kojih je živjela velika uljudbena snaga.

Kako piše Vatroslav Jagić, Hrvati su »već prvim korakom u novoj domovini očito dokazali«, da su »obrazovanju i uređenom životu pristupačni«.[1] S njima je sklapao ugovore bizantski car i rimski papa. Oni su dakle bili takva narodna zajednica, o kojoj su predstavnici tadašnjega najvećega

---

[1] Književnik II. god. str. 567.; Zagreb 1865.

svjetovnoga i duhovnoga ugleda u Europi znali, da se može i hoće držati svojih obećanja, prisega i zavjeta.

Uljudbena snaga Hrvata očitovala se i u jeziku.

Bilo podrietlo hrvatskoga imena iransko ili kakvo mu drago, Hrvati su donieli sa sjevera svakako hrvatski jezik. Nema nigdje ni najmanjega traga, da bi oni učili taj jezik istom u novoj domovini. Naprotiv, postoje najstalniji dokazi, da su i oni Hrvati, koji su ostali na sjeveru, kao i oni, koji su se doselili na jug, govorili slavenskim jezikom. To je poviestna činjenica, koju ne mogu oboriti nikakvi domišljaji. Dakako, drugo je pitanje, jesu li već u tadašnjem hrvatskom narodu bili okupljeni pripadnici čakavskog, štokavskog i kajkavskog narječja. Tadašnja jezgra hrvatskoga naroda bila je složena od više plemena, zato može biti vjerojatna i predpostavka, da se tu nalazilo ne samo pripadnika različnih izgovora, nego i različnih jezičnih narječja. Ta je predpostavka to vjerojatnija, što su Hrvati već tada pripadali među ratarske narode, kod kojih je razčlanjenost na narječja uviek veća nego kod stočarskih i nomadskih naroda i plemena. Ali može biti i to, da su prastari Hrvati bili samo čakavci, a kasnije su se njima pridružili štokavci i kajkavci. Svakako je ta prvotna hrvatska jezgra imala toliku asimilacijsku snagu, da je postepeno obuhvaćala i druge elemente, koji su bili djelomice ilirskog, keltskog, romanskog ili slavenskog podrietla. Tako je već u doba prvih hrvatskih knezova nastao proširen hrvatski narod, u kojem su se, kako svjedoči Toma Arhiđakon, hrabri doseljenici sa sjevera stopili s prastarim autohtonim i prije njih doseljenim žiteljstvom. Pretvaranjem Hrvatske u kraljevinu dobilo je hrvatsko ime još veću privlačivost, tako da je hrvatski narod mogao i poslije izumiranja Trpimirovića ne samo čuvati svoja stara područja, nego i osvajati nova.

Hrvatski jezik sa svojim razgranjenim vremenima, padežima, naglaskom i rječničkim obiljem predstavljao je vrlo razvijen duševni život. U povezivanju samoglasnika, suglasnika i poluglasa valja gledati prije svega simbol i pečat temperamenta, značaja, znanja, plastičnoga gledanja, osje-

ćanja. Pretežnost glagola nad imenicom davala je jeziku aktivističko obilježje. Bogatstvo izraza za pojedina područja života, rada i znanja odavalo je, što najviše zanima taj narod i kakvi su temelji njegova družtvenog uređenja. Imena: otac, majka, sin, kći, brat, sestra, djed, baka, tast, punica, svekar, svekrva, snaha, zet, šurjak, zaova, jetrva, djever, nećak, unuk, sinovac, udova i drugi obiteljski i rodbinski nazivi, koji su kod Hrvata od davnine brojniji nego kod nekih drugih naroda, pokazivali su iztančano osjećanje za ćudoredne veze obitelji i zadruge kao temeljne stanice družtvenog obstanka. Oranje, kopanje, ralo, motika, poznavanje žitarica, priugotavljanje kruha, tkanje, predenje, šivanje, stočarski, ribarski, kućni, plovitbeni, kovački, pčelarski, drvodjelački i drugi nazivi označivali su razčlanjen život, u kojem se nalazila podloga za uspješnu kulturnu utakmicu sa svim europskim narodima. Razdioba na rodove, obćine i plemena, shvaćanje zakona i sudova, podvrgavanje županima, uređenje baštine i mnoge druge stvari predpostavljale su uvriežene norme pravnoga poredka u posebničkom i javnom životu. Osobna imena: Trpimir, Krešimir, Zvonimir, Branimir, Domagoj, Tomislav, Mutimir, Borna, Braslav, Boljedrag, Budimir, Želidrag, Leledrag, Želimir, Desimir, Želidjed, Dobronja, Dragomuž, Godemir, Držislav, Svetoslav, Ljutostrah, Vuk, Želislav, Pribina, Višen, Strezinja, Radovan, Pribislav, Prvaneg, Mislav, Slavogost, Višeslav, Žitelj i t. d. nosila su u sebi još neiztrošenu asociativnu snagu u misaonom i osjećajnom doživljavanju. Obilan jezik kao izraz stvaralačkog rada razbuđene i živahne sviesti osvojio je novu domovinu duševno, davši posve novu ili prilagođenu toponomastiku ravnicama, gorama, riekama, jezerima, šumama, pustolinama, močvarama, selima, zaselcima i drugim mjestima, s kojima su se brzo povezale nove uspomene i priče. Religiozno divljenje neizmjernomu i zgražanje nad zlocom i strahotama pratilo je vjerske čine i obrede. U jeziku je bila sadržana i stara slika svieta kao i nazor o svietu.

Jezik je jednim dielom služio znanju, u kojem su bili zametci svih znanosti i nauka.

S druge strane on je bio izraz hrvatskoga pjesničkoga doživljavanja, koje je bilo isto tako staro kao i hrvatska rieč.

Svatko, tko je umio razgovarati, stvarao je i prenosio u dušu drugoga ne samo refleksije, nego i intuicije i emocije. On je bio dakle ne samo mislilac, nego i pjesnik. Radoznala duša odgonetala je značenje prirode i zbivanja u njoj umovanjem i mudrovanjem. Ali ona je ujedno spontano izgrađivala i svoje plastično gledanje života i svieta. Čovjek se divio i davao svojim intuicijama veličanstvene dimenzije. Čovjek se bojao i zgražao i pripoviedao o strahotama. Čovjek je osjećao čuvstvo miline i prenosio svoj osjećaj u dušu drugoga. Pjesnička magija usavršene rieči očitovala se i u običnom tepanju, maženju, ogorčenosti, razplakanosti, smiehu. Djelovanje govora pojačavalo se kretnjama očiju, lica, ruku, čitavoga tiela.

Iz svagdanjega pjesničtva, u kojem je svatko sudjelovao, izdizali su se svečani časovi, u kojima su darovitiji pojedinci davali savršenije pjesničke doživljaje, upotrebljavajući uspješnije oblike umjetničkoga saobćivanja.

Slikar Celestin Medović stavio je na svoju sliku »Dolazak Hrvata« i narodne pjevače. A i mnogi naši pjesnici i pripovjedači prebacuju sadašnjost u najdavniju davninu pa već u družtvu prvih hrvatskih knezova i kraljeva zamišljaju i guslare. A i neki naši povjestničari uzimaju to kao nesumnjivu poviestnu istinu. Pozivaju se pri tom obično na pisanje onoga bizantskoga pisca, koji pripovieda, kako je g. 592. car Maurikije u Trakiji uhvatio tri Slavena, koji su imali uza se glasbala (bizantski ih pisac naziva kitarama). Kad su ih pitali, zašto ne nose sa sobom oružja, oni su odgovorili: »Mi smo Slaveni i stanujemo uz obalu zapadnoga mora. Mi udaramo u kitare, jer nismo vikli oružju, a u našoj domovini nema željeza. Zato živimo mirno i tiho i ne znamo za bojne trube.«

Vjerujemo, da su bizantski vojnici doista zarobili ta tri slavenska narodna svirača. Nije nemoguće ni to, da su t' zarobljenici dali upravo onakvu izjavu, kakvu je zabilježio

bizantski pisac. Ali idilična predpostavka o slavenskoj miroljubivosti mogla je biti samo izmišljotina, koja je imala tim pjevačima i sviračima olakšati njihov zarobljenički položaj. Da je njihovo pleme živjelo »mirno i tiho«, ne bi oni bili došli čak od »zapadnoga mora« na Balkan, niti bi imali što pjevati ili pratiti svojim sviranjem. Bojno oružje bilo je tako spojeno s narodnim pjevanjem, da su i za tadašnja vremena vriedili stihovi:

Pače znadi, da gdje njega nije,
Tu ni pjesan slovinska ne zrije.

Ostatci u grobovima starih Hrvata kazuju, da je to bio narod ratnika, koji se rado kitio. Po gdjekojem ostatku sievne nam u pamet spoznaja i o starohrvatskom vjerovanju. Lupina jajeta, bakrena tava, glinena posuda, ostatci hrane i drugi slični nalazi u starohrvatskim grobovima svjedoče nam, kao i slični ostatci u grobovima Babilonaca, da su i stari Hrvati zamišljali prekogrobni život kao putovanje i nastavak zemaljskih potreba i zanimanja. Oni su svojim mrtvacima stavljali na grob i u grob ono, što im je — kako su oni mislili — moglo poljepšati prekogrobni život. Nije dakle izključeno ni to, da je kojemu prastaromu Hrvatu stavljeno u grob i njegovo omiljelo glasbalo, jer je zacielo tada bilo u narodu mnogo uvrježenije ono uvjerenje, kojemu daleke odjeke nalazimo i u novijoj pjesmi o bolanom Ivi, koji na samrti govori svojoj tamburi:

Jaranu[2] *ću tebe pokloniti*
I molit ću prijatelja moga,
Nek te sa mnom u zemlju zakopa,
Pak ti moje kosti razgovaraj,
Koja si mi srdce veselila.[3]

Dakako, danas bi od takvoga prastaroga glasbala ostao u zemlji samo prah, ali arheologija je toliko napredovala, da može često i po takvim ostatcima ustanoviti, od čega oni potječu.

---

[2] Jaran, drug.
[3] MH VII, str. 109.

Međutim nije potrebito čekati takav nalaz arheologije, jer je i bez toga jasno, da su stari Hrvati imali ne samo svoje svagdanje pjesništvo, u kojem su surađivali svi članovi narodne zajednice, nego i onakvo pjesništvo, koje su stvarali i podržavali darovitiji i izkusniji pojedinci. Svejedno je, da li su ti pojedinci bili priznati posebnim zvanjem narodnih pjevača. Prilikâ za izticanje darovitijih stvaralaca pjesničkih vriednosti bilo je veoma mnogo. Vršili se vjerski obredi u prirodi ili u kućama, svakako ih je valjalo pratiti molitvama, koje je morao netko sastavljati i predvoditi. Kad je trebalo povezivati veće događaje u plastične cjeline, i tu su morali stupiti napried bolji pripovjedači. U obrednim pjesmama na svatbi, kod paljenja kriesa, kod žetve i berbe, na posmrtnim daćama i drugdje nije svatko znao jednako privlačiti pažnju obćinstva. Uspjelije šale, dosjetke, pitalice, zagonetke, tužaljke, priče i bajke nosile su na sebi biljege očinstva i materinstva jačih talenata. Ni u igrama djece i mladeži nisu se svi znali jednako služiti čarobnjačtvom govora.

Ipak su pjesničke tekovine najdarovitijih sinova pripadale svim narodnim slojevima. Narod nije bio još podieljen školama i obrazovanošću na skupine s posebnim asociativnim središtima, niti je feudalni sustav bio tako razvijen, da bi stvorio nepremostiv jaz između puka i »gospode«. Bila je doduše provedena hierarhijska razčlanjenost prema ljestvici družtvenih autoriteta, ali po svojoj obrazovanosti svi su članovi naroda sačinjavali jedinstven organizam i jednu dušu. Nisu poznavali grada, stanovali su u većim ili manjim selima. I knezovi, i kraljevi, i banovi, i župani, kao i obični ratari i obrtnici bili su još seljaci. Onako kao i njihovi sunarodnjaci na sjeveru, na koje nisu zaboravili ni više stoljeća poslije toga, odkako su prekinuli s njima prostorne i družtvene veze.

Živeći bez knjiga i književnosti osjećala je narodna duša to jaču žeđu i glad za onakvom hranom, koja je rasla iz neoslabljene stvaralačke snage prirodnog i spontanog znanja i umieća. Kraj zadružnih ognjišta uz plamsanje vatre pripoviedale su se u dugim zimskim noćima priče, basne i pripo-

viedke, koje su oživljavale stare gradine, kretanje zviezda, godišnje dobe, ugodne i neugodne pojave na moru i na kopnu, izvješća o susjednim krajevima i o tuđini. U narodnom ocjenjivanju dobivali su posebnu vriednost izvanredni događaji. Nadaleko i široko pročuli bi se vješti pripovjedači, dobri pjevači, mudri savjetnici, a na žalost i lukavi vrači i gatari. Preko devet gora i dolina glasila se slava valjana momka ili krasne djevojke. Kroz više pokoljenja poprimala bi sve gorostasniji obseg uspomena na dobre vladare, župane, svećenike, sudce. Na sielima kazivala su se, a možda i pjevala, junačka djela hrabrih branitelja domovine.

Za pokretanje starih Hrvata pri njihovu nastupu u poviest bila je potrebita ponosna narodna predaja, koja nije bila ništa drugo nego nagomilana snaga prošlosti i sadašnjosti, a ujedno i projekcija težnja za budućnost. Ta je tradicija ujedinjavala u sebi obično poviest i pjesništvo.

Nismo na posve sigurnom poviestnom temelju, kada čitamo u Konstantina Porfirogeneta, da su Hrvate vodili na jug Hrvat, Kluk, Lovel, Kosenac, Muhlo i njihove dvie sestre Tuga i Buga. Taj sveti broj sedam odviše je legendaran. Ali stalno je, da su ti likovi, u kojima moramo gledati heroje eponime, junake utemeljitelje najstarijih hrvatskih plemena, sačinjavali glavni dio hrvatske junačke tradicije još u doba kralja Tomislava. Hrvati su o tim junacima pripoviedali, a valjda i pjevali. Zato u Porfirogenetovu izvješću o njima moramo gledati svakako i dokumenat o najstarijoj hrvatskoj junačkoj epici. Uz epsko pripoviedanje o seobi na jug prepričavale su se dugo vremena i uspomene iz bojeva s Avarima ili Obrima. Te su uspomene davale hrvatskoj narodnoj duši ne samo poticaje ponosa, nego i građu za pjesničko proživljavanje narodnoga epa.

Možemo predpostavljati, da je postojala i religiozna epika i lirika. Ali unatoč domišljanju Nodila, Gržetića i u novije vrieme Pilara, Šufflaya i Sakača nije nam moguće kazati još ništa posve stalno o vjeri Hrvata u predkršćanskom razdoblju, a još manje možemo znati o obliku predkršćanskog religioznoga pjesništva. Stalno je samo to, da je i takvo pjesništvo postojalo.

Nešto smo u boljem položaju, kada iztražujemo prve početke kršćanskoga legendarnoga pjesništva. Tu nam i opet mnogo pomaže svjedočanstvo Konstantina **Porfirogeneta**, koje glasi ovako:

»U dane vladara Trpimira, otca vladara Krešimira, dođe iz Franačke, koja je između Hrvatske i Mletačke, čovjek veoma pobožan po imenu Martin, odjeven u svjetovne haljine, o kojem isti Hrvati kazuju, da je načinio dosta čudesa. A bio je taj pobožni čovjek nemoćan i sakatih nogu, pa su ga četvorica morala dizati i nositi kamo je želio.«

Ovako govori o svetcu Martinu povjestničar, koji hoće iznositi samo ono, što se doista dogodilo. O eksistenciji toga Martina, koji je svetačkom aureolom davao sankciju novoj vjeri hrvatskoga naroda, ne smijemo sumnjati. Ali hrvatska narodna percepcija nije bila tako škrta kao Porfirogenetova refleksivna bilježka. Hrvati nisu samo kazivali o njem: »On je načinio dosta čudesa«, nego su tu suhu okostnicu pretvarali i u tielo s krvlju i dušom. Kada se rečenica: »Hrvati kazuju, da je načinio dosta čudesa«, pretvori u zbiljski život, onda dobivamo plastično pripoviedanje o tom, kako je na pr. svetac Martin došao k ovomu ili onomu Hrvatu, razgovarao se s njim, gledao njegove potrebe i učinio ovo ili ono čudo. Ili su opet drugi dolazili k njemu, molili njegov zagovor u tjelesnim i duševnim nevoljama i odilazili od njega uslišani. Narodna se mašta htjela uživljavati u sve pojedinosti Martinovih čudesa. Tako su se u hrvatskom narodu stvarale prve kršćanske legende, koje su poprimale isti plastični oblik, kakav se nalazi na pr. u nekim životopisima, što ih je iz predaje europskih naroda preuzeo Jacobus a Voragine, pisac djela »Legenda aurea«.

Pad države Trpimirovića odjeknuo je u narodnoj duši nostalgijskom pričom o Zvonimirovoj nasilnoj smrti i zlokobnoj kletvi. To je bio u početku dio narodnoga pjesništva, a poslije su pokušali neki da prenesu tu tvorevinu mašte i u poviestnu nauku kao zgoljnu istinu.

Jagić je započinjao našu narodnu epiku od građe, koju je u svojem ljetopisu upotriebio pop Dukljanin. U njegovoj knjizi »Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga« (Zagreb 1867.) čitamo i ovo:

»Ima bo još jedan naročiti dokaz o narodnoj poeziji Hrvata i Srba čak prije konca dvanaestoga vijeka. Mislim tako zvanu kroniku dukljansku...«

Maretić je pobijao Jagića pišući o njem: »Tako može govoriti danas samo romantik, ali tko s kritikom i bez fantazije čita pomenutu kroniku, ne će dobiti dojam, da je sastavljena po junačkim narodnim pjesmama, nego u najboljem slučaju po narodnom pričanju.«

No zar narodno pričanje ne može također spadati u epiku? I zar je poezija samo ono, što je u stihovima?

Maretić je, pobijajući Jagića, poistovjetovao dva ili bolje reći tri pojma, koji imadu različit obseg. Jagić govori u citiranom stavku o narodnoj poeziji, a Maretić sužuje taj pojam na narodnu epiku. I onda ide još dalje pa kao primjer te epike uzima samo junačke pjesme. Čudo, kako nije sebi još više olakšao pobijanje protivnika predpostavljajući, da Jagić govori o onakvim deseteračkim narodnim pjesmama, kakve su tiskane u većem broju istom u 19. stoljeću.

Podpuno je sigurno, da se pop Dukljanin poslužio narodnom predajom, u kojoj je bio i dio tadašnjeg narodnog pjesničtva. Sporedno je pitanje, kakav je bio vanjski pjesnički oblik njegova izvora. Stihovi nisu bit pjesničtva, a narodne epike ima i izvan stihova i još više izvan kasnijeg oblika junačkih narodnih pjesama.

Jagić je pogriešio toliko, što je u citiranom stavku još i premalo posegnuo u prošlost. Mogao je ići još dalje, jer tko s kritikom proučava elemente narodnog pjesničtva u ljetopisu popa Dukljanina, taj će odkriti u njima već drugi sloj hrvatske pjesničke tradicije, koja nije čisto izvorna poput one, donesene s Karpata.

U hrvatskom osnivačkom mitu o Hrvatu, Kluku, Lovelu, Kosencu, Muhlu, Tugi i Bugi nema ni traga Gotima i Romanima. U doba popa Dukljanina taj se mit zaboravljao, a na

mjesto sedmero starih hrvatskih junaka i junakinja stupala su tri brata Gota: Brus, Totila i Ostroilo. To je bila već posljedica književnog utjecaja i simbioze Hrvata s inorodnim žiteljstvom. Asimilacija Romana, Kelta i Ilira, prodiranje u gradove i prema jugoiztoku u tako zvanu Crvenu Hrvatsku i prema sjeveru u Slovinju i Bosnu davala je hrvatskoj narodnoj predaji, a prema tome i hrvatskom narodnom pjesničtvu neke nove motive i oblike.

Najtipičniji primjerak takve simbioze jest osnivačka legenda nove hrvatske države, koja se stala javljati poslije propasti Trpimirovića, naime Dubrovačke republike. Opažamo posve očite tragove narodnoga pripoviedanja u prikazivanju uzpona kralja Pavlimira. Ali taj Pavlimir ne dolazi sa sjevera, nego s juga, iz Rima, kamo je pobjegao njegov djed kao prognanik. Pavlimirova je majka Rimljanka, a kad on ostavlja Rim, ne mogući podnositi »zasjede i neprijateljstva rimskih velikaša«, i kad dolazi u Gruž s pet stotina vojnika, »poslaše mu Slaveni... glasnike, da dođe preuzeti kraljevstvo svojih otaca...« Hrvatski seljački elemenat spajao se tu s romanskim gradskim elementom, pri čem se romanskom elementu pridavala veća kulturna i državotvorna snaga.

Podizanje države Bosne dalo je građu za legendarno pričanje o banu Kulinu, koje je zacielo bilo nekada puno razrađenije i obširnije od kasnijih poslovičnih odlomaka, sačuvanih do današnjega dana. A pad Bosne bio je popraćen plastičnom legendom, koja se etičkim predpostavkama i psihologijskom strukturom doima gotovo kao duplikat legende o Zvonimirovoj smrti. Najveća je razlika u tom, što kralj Zvonimir pada hoteći da vodi križarsku vojnu protiv tadašnjih glavnih zastupnika islama: Arapa, a kralj Stjepan Tomaš sklapa pobratimstvo sa sultanom Mehmedom i hoće da živi u miru s glavnim predstavnicima islama u njegovo vrieme: Turcima. Inače jedna i druga legenda zamišlja kao osvetnike zločina osvajače: za Zvonimirovu smrt madžarskoga kralja Ladislava, a za smrt kralja Stjepana Tomaša turskoga sultana Mehmeda. Legendu o padu Bosne u vezi sa

smrću Stjepana Tomaša najobširnije je uz ljetopisca Tomašića zabilježio Pavao Ritter Vitezović, iznoseći u svojem djelu »Bossna captiva«, očito prema pričanju, koje je poteklo iz narodne mašte, već čitavu dramu, u kojoj vidimo, kako sultan Mehmed dolazi u odielu kaluđera kao uhoda u Bosnu i kako kralj Tomaš sklapa s njim pobratimstvo, zatim kako Stjepan ubija na Belajskom polju svoga otca Tomaša, pa kako Tomaševa udova Katarina i njezin otac Stjepan Kosača zovu Mehmeda, da osveti smrt svoga pobratima, i najposlije kako kralj Stjepan Tomašević pogiba od Mehmedova krvnika.

Naravno, takve narodne priče i legende nisu zapisane podpuno u onom obliku, u kojem su živjele u narodu, nego su neki učeni ljudi kroničarski bilježili njihov obstanak, a drugi su u naučne svrhe proširivali njihovu strukturu onako, kako je odgovaralo tadašnjem još dosta nerazvijenomu poviestnom shvaćanju.

Još manje su se bilježile one narodne umotvorine, koje se nisu ticale tako znamenitih događaja u razvoju sudbine pojedinih krajeva i poviestnih razdoblja.

Oni, koji su predstavljali stvaralački elemenat narodne duše, davali su više ili manje savršen oblik pričama, pripoviedkama, bajkama, legendama, basnama, zdravicama, zagonetkama, pitalicama, igrama i pjesmama, a oni, koji su predstavljali rapsodski elemenat, širili su sve to po svojem selu, po svojoj krajini ili po cielom narodu. Prema sreći ili nesreći hrvatskih država i pokrajina narod se sraščivao u veće skupine ili se mrvio u razlomke, a narodna je duša bila slična žilavu stablu, koje je odolievalo gromovima i olujama, gubeći neprestano staro lišće i dobivajući novo.

OBLICI NAJSTARIJIH HRVATSKIH STIHOVA

Ako nam je težko uživljavati se u tematiku najstarijega hrvatskoga narodnoga pjesničtva, a ono se još većim naporima moramo podvrgavati iztražujući njegovu morfologiju.

Znamo, da je u Hrvata već od davnih vremena bio razvijen i prozni govor i govor u stihovima, ali nigdje nije ništa zabilježeno o tom sve do onoga časa, dok se ne javlja već umjetna književnost. Za razdoblje prije toga moramo se utjecati hipotezama i teorijama, u kojima nam pomažu analogije i posredni zaključci, izvedeni iz biti same stvari ili iz najstarijih ostataka, koji su kroz više članova predpoviestnog razvoja presađeni u novije vrieme.

Tamo, gdje se pjeva i gdje se izvode ritmičke igre s pratnjom teksta, mora biti i stihova.

Budući da su Hrvati od najstarijih vremena pjevali i pratili ples i druge ritmičke igre riečima, razumljivo je samo po sebi, da su se služili i stihovima.

To je vrlo jasan zaključak, protiv kojega se ne može iznieti nikakav ozbiljan prigovor.

Ali kada rješavamo pitanje, kako su ti stihovi izgledali, tu nije sve tako jasno, kako bi se moglo činiti na prvi mah.

Naše iztraživanje zamračuje osobito jedna predpostavka, koja je gotovo obćenito ušla u shvaćanje metrike kod današnjega Europljanina. Mi smo naime skloni mišljenju, da je pjesnički ritam samo onakvo izmjenjivanje naglašenih i nenaglašenih slogova, kakvo se opaža danas u šestercima, sedmercima, osmercima, desetercima, dvanaestercima i drugim jednakomjernim stihovima. Međutim treba imati na umu,

da su metrička pravila o stihovima, koji se grade redovito po naglasku i po jednakom broju slogova, plod jednog prevrata, koji se zbio na razmeđu stare klasične i novovjeke narodne kulture.

Mi možemo po Schroederu ili kojem drugom učenjaku savršeno naučiti pravila, kako su stari Grci i Rimljani gradili stihove po kvantiteti, t. j. po izmjeni kratkih i dugih slogova. Ali ta nam se pravila na kraju krajeva čine ipak izvještačena i nategnuta. U njima su se mogli izvježbati samo oni ljudi, koji su prošli dobre gramatičke škole. A težko nam je vjerovati, da bi po njima gradio stihove sam narod. Barem kod Rimljana, koji su primili kvantitetno načelo za građenje stihova od Grka, morali su široki slojevi naroda osjećati to kao nešto nametnuto. Kada je narodna duša sama progovorila, čini nam se, da se nije držala kvantitetnih okova. Zato se ne slažemo s onim književnim povjestničarima, koji uobće nieču postojanje nekvantitetnih stihova kod Rimljana. Čitamo na pr. u Svetonija ovu rugalicu:

Gallias Caesar subegit, Nicomedes Caesarem.
Ecce Caesar nunc triumphat, qui subegit Gallias,
Nicomedes non triumphat, qui subegit Caesarem.[4]

Meyer se u drugom svezku »Gesammelte Abhandlungen zur mittellateinischen Rhytmik« napreže, ne bi li dokazao, da su to sasvim redoviti stihovi, građeni po kvantitetnoj izmjeni dugih i kratkih slogova. Isto tako želi Meyer protumačiti i pjesmicu, koji su rimski vojnici pjevali kod cara Aureliana. Ta pjesmica glasi:

Mille, mille, mille, mille, mille decollavimus,
Unus homo mille, mille, mille decollavimus.
Mille, mille, mille, mille, vivat, qui mille occidit.
Tantum vini nemo habet, quantum fudit sanguinis.

[4] Galije je svlado Cezar, a Nikomed Cezara.
Gle, sad triumfuje Cezar, koji svlada Galije,
Ne triumfuje Nikomed, koji svlada Cezara.

Mille Sarmatas, mille Francos semel et semel occidimus,
Mille, mille, mille, mille, mille Persas quaerimus.[5]

Nama je težko nalaziti u ovakvim i sličnim stihovima održavanje kvantitetnih pravila. Vjerojatnije nam se čini, da su rimski vojnici i u Cezarovo i u Aurelianovo vrieme kušali graditi uspjele ili šepave stihove držeći se u glavnom jednakog broja slogova.

Međutim, o čem kod starih Rimljana i Grka najstroži književni povjestničari još sumnjaju, to nam se nameće kao podpuno zajamčena istina u srednjem vieku, kada se javljaju početci svih evropskih narodnih književnosti. Stara kvantitetna pravila ostala su postepeno povlasticom učenih ljudi, a u narodu se s razvojem nove latinštine jačao smisao za ritam po naglasku. Oni pisci, koji su sa sv. Jeronimom govorili, da se radije izvrgavaju priekorima gramatičara nego nerazumievanju naroda, počeli su graditi stihove u narodnom duhu. U Augustinovu »Psalmu protiv donatista« i u Komodianovoj »Apologetskoj pjesmi« susrećemo se sa slobodnim stihovima, koji su spjevani po uzoru prevedenih hebrejskih psalama te imaju različit broj slogova. Tu nalazimo i prve zapisane evropske tako zvane tiradne srokove, koji se slažu samo u završnim glasovima rieči, kako se vidi i iz ovog odlomka:

Quid si ipsa nunc Ecclesia vos alloquatur cum pace
Et dicat: O filii mei, quid querimini de matre?
Quare me deseruistis, jam volo a vobis audire.
Accusatis fratres vestros, et ego laceror valde.
Quando me premebant gentes, multa tuli cum dolore,
Multi me deseruerunt, sed fecerunt in timore,

[5] Tisuću smo, tisuću smo, tisuću smo poklali,
Jedan čovjek po tisuću, tisuću smo poklali.
Neka živi, tko tisuću, tisuću je pobio!
Tol'ko vina nitko nema, što je krvi prolio.
Sarmaćana i Franaka svak tisuću pobismo,
Po tisuću, po tisuću sad Peržana tražimo.

Vos vero nullus coëgit sic contra me rebellare.
Dicitis mecum vos esse, sed falsum videtis esse.
Ego Catholica dicor, et vos de Donati parte.[6]

Sv. Augustin zove tu pjesmu prema tadašnjem običaju abecedarijem (abecedarius), jer je razdieljena tako, da prvi dio počinje riečju abundantia, drugi riečju bonos, zatim dolaze rieči: custos, dixerunt, ecce, fecerunt, gaudium, honores i t. d. Kako kaže, htio je ovakvim načinom razložiti stvar »najnižem puku i uobće nevježama i neznalicama«, zato nije upotriebio metrike tadašnjih kvantitetnih pjesama, bojeći se, da bi ga »metrička nužda« (necessitas metrica) primorala na upotrebljavanje rieči, koje su u narodu »manje uobičajene«.

Pod utjecajem akcentnoga ritmičkoga shvaćanja, koje je živjelo u jezicima svih evropskih naroda, razvijalo se i novo latinsko pjesničtvo, koje je gradilo stihove držeći se najprije samo asociativnoga ritma, a poslije je prelazilo sve više i na točno određen broj slogova bez obzira na njihovu dužinu ili kratkoću.

U crkvenom životu slobodni su stihovi služili kao pedagožko sredstvo za pamćenje najosnovnijih istina.

Po cieloj Evropi bila je razprostranjena na pr. Biblia pauperum (Biblija siromašnih) s ovakvim početkom:

Incipit Speculum humanae salvationis,
in quo patet casus hominis et modus rationis.[7]

---

[6] Hurter: Opuscula selecta XXVII, str. 301. — Prievod citata: »Što, ako bi vam sad Crkva progovorila s mirom — i rekla: O moji sinovi, što se tužite na majku? — Zašto ste me ostavili, već želim od vas čuti. — Obtužujete svoju braću, a mene razdiru vrlo. — Dok su me tlačili pogani, mnogo sam podniela s bolom, — mnogi me ostaviše, ali učiniše to u strahu. — A vas nije nitko prisilio, da se tako bunite protiv mene. — Kažete da ste sa mnom, a vidite, da je to lažno. — Ja se zovem katolička, a vi od Donatove stranke.«

[7] »Počinje Ogledalo ljudskoga spasa, — u kojem se vidi pad čovjeka i mjera računanja.«

U takve su se sklepane stihove stavljala i gramatička, ćudoredna, meteorologijska, kalendarska i druga praktična pravila, koja su išla od usta do usta po svim zemljama i narodima.

Vagantski pjesnici, koji su živjeli na sveučilištima ili na dvorovima svjetovnih i crkvenih knezova, stvarali su novo pjesničtvo, koje se djelomice držalo slobodnih, a djelomice strogih stihova.

Uspjehe pape Aleksandra IV. (1254.—1261.) protiv različnih njegovih neprijatelja opjevao je jedan takav stihotvorac pjesmom, u kojoj se slobodna metrička pravila vide i u ovom odlomku:

Passeres illos, qui transmigrant supra montes,
Alexander quartus, sagax et fidelis archivenator, illaqueavit,
vulpes, quae demoliuntur vineas, captitavit,
anguem stravit,
qui disseminavit
discolum virus, quod infrigidavit
igniculum fidei, quique caecavit.[8]

Nije dakako spadalo u pjesničtvo sve ono, što je bilo u takvim stihovima.

Tim načinom znali su i kroničari kazivati svoje duže ili kraće ljetopise. Poljski kroničar, koji je poznat pod imenom Martinus Gallus, izpripoviedao je od početka do kraja svoje događaje u slobodnim stihovima. Ti su stihovi mjestimice vrlo kratki, na pr. u početku kronike, gdje se opisuje Poljska ovako: »Patria, ubi aër salubris, —ager fertilis, —silva melliflua, —aqua piscosa, —milites bellicosi, —rustici laboriosi, —equi durabiles, —boves arabiles, —vaccae lactosae, —oves lanosae«. Ali obično su ti stihovi vrlo dugi, kako se vidi na

---

[8] Carmina Burana: »One vrabce, koji se sele preko brda, — Aleksandar Četvrti, domišljat i vjeran nadlovac, polovi mrežom, — lisice, koje uništavaju vinograde, pohvata, — obori guju, — koja je razsijala — svakojaki otrov, koji je ohladio — vatricu vjere, guju, koja je zasljepljivala.«

pr. iz ovoga odlomka, u kojem je opisana žalost poslije smrti slavnoga kralja Boleslava:

Illo nimirum anno continuo nullus in Polonia convivium publice celebravit,
nullus nobilis vir vel femina vestimentis se solempnibus adornavit,
nullus plausus, nullus citharae sonus audiebatur in tabernis,
nulla cantilena puellaris, nulla vox laetitiae resonabat in plateis.
Hoc per annum est a cunctis universaliter observatum,
sed viris nobilibus et feminis plorare Bolezlavum est cum vitae termino terminatum.[9]

Ovakav način građenja stihova davao je mnogima priliku za kojekakve zloupotrebe.

Verbalisti su i retori znali privremeno dolaziti do većeg ugleda, nego što su ga imali pravi pjesnici. Tehnička se vještina često zamjenjivala s pravom umjetnošću. Pomierale su se granice između nauke i pjesničtva. Ali još veće neprilike zadavalo je novom evropskom životu građenje stihova po kvantiteti. Premda su daroviti pjesnici i u kvantitetnoj metrici znali pružati dokaze velike umjetničke sposobnosti, ipak je ta metrika bila velika zapreka za razvoj pjesničkih snaga, koje su se kao klice nalazile u svim evropskim jezicima i narodima. Bilo je potrebito, da posredovanjem ritmičke proze i slobodnih stihova pobiedi nova metrika, koja je davala mogućnost za budući procvat svih evropskih pjesničkih narodnih područja.

---

[9] »Domovina, gdje je zdrav zrak, — plodno polje, — šuma, kojom teče med, — ribolovna voda, — vojnici ratoborni, — seljaci radini, — konji izdržljivi, — volovi orni, — krave mliečnice, — ovce bogate vunom.« — »Svakako, čitave one godine nitko nije u Poljskoj javno slavio gostbu, — nijedan plemić ni plemkinja nisu se svečanim ruhom okitili, — nikakav se pljesak, nikakav zvuk citare nije čuo u krčmama, — nikakav djevojački pjev, nikakav glas veselja nije odjekivao ulicama. — Toga su se uobće svi držali godinu dana, — ali plemići i plemkinje prestali su oplakivati Boleslava svršetkom života.«

Izpočetka je pjesma u slobodnim stihovima bila nespretna i nije se mogla mjeriti s najsavršenijim umjetninama grčkih i rimskih klasika. Ali iz prvih neznatnih grmića i grmova izrasla su kasnije golema stabla.

U najstarijem njemačkom pjesničtvu nalazila se i pjesma o Hildebrandu, koja je bila spjevana ovakvim stihovima:

Hiltibrant enti Hadubrant untar herium tuem
Sunufatarungo iro saro rihtun
Garutun se iro gudhamun gurtun sih iro suert ana
Helidos ubar hringa do sie to dero hiltiu ritun.[10]

Takvi su se slobodni stihovi upotrebljavali u pjesničtvu svih evropskih naroda. Neki su stihovi doduše bili ograničeni brojem stalnih ritmičkih i logičkih naglasaka, koji su se jače izticali; drugi su stihovi bili urešeni kojekakvim figurama, na pr. aliteracijama; ali svi su imali tu zajedničku osobinu, da se nisu držali pravilne izmjene arze i teze po kvantiteti niti su imali jednak broj slogova.

Slobodni stihovi nisu riedki ni u najstarijem poznatom hrvatskom umjetnom pjesničtvu. U isto vrieme, kada je u crkvenim pjesmama bilo već pretegnulo građenje stihova s jednakim brojem slogova, održali su se i slobodni stihovi. Stariji su naši književni povjestničari gledali u tom neku nepravilnost. Tako je na pr. dr. Đuro Šurmin u listku »Vienca« g. 1900. u br. 1 na str. 14. objelodanio ove stihove:

I pomisli svaki krstjanin, da svet ništare ni,
Ere gdo ga veće ljubi,
Da ga brže zgubi;
No ošće pomisli vsaki sada,
Ča se najde od nas tada,
Gda se duša strahom smete,
A dila im se kriti ne te.

---

[10] »Hildebrandt i Hadubrand među dvie vojske, — sin i otac, svoj oklop urediše, — stegnuše svoju bojnu odjeću, opasaše svoj mač — junaci preko obruča, kada pojahaše u boj.«

O tim stihovima, koji se nalaze u glagolskom misalu od g. 1368., mislio je Šurmin, da su nekada bili »pravilni«, a kasnije su izkvareni prepisivanjem. No takvih stihova imade u staroj hrvatskoj književnosti toliko, da se nikako ne mogu tumačiti kvarenjem. To su zapravo podpuno pravilni stihovi, ali svoje vrsti, jer su se držali metrike slobodnih stihova.

Stari su glagoljaši imali smisla ne samo za pjesme, koje su bile građene u sedmercu, osmercu i drugim strogo odmjerenim stihovima (kao na pr. »Bog se rodi v Vitliomi« ili »U sej vrime godišća«) nego i za ovakve slobodne stihove:

Davori, ljubvo moja, Isuse,
Ne hodi daleko od mene,
Ere u sem sl'znom dolu
Kako bez tebe vesel biti mogu? ...

— — — — — — — — — — —

... *Hvalite ljubav moju, Isusa,*
Nebo i zemla i vse tvari,
Ki vse lipo krasi svojimi dari;
Hvalite, gore, pola i vsa driva,
Ere vas vsako lito lipo odiva;
Hvalite lito s cvetjem
I ptičice s želnim petjem![11]

Među ovakvim pjesmama, koje su spjevane u slobodnim stihovima, najznačajnija je ona o svetom Jurju, prepisana iz parižkoga glagolskoga kodeksa, koji po mišljenju J. Vajsa potječe iz 15. stoljeća, a P. Martinov ga stavlja u 14. stoljeće. Naravno, da je pjesma starija od samoga kodeksa. Pokraj naslova pjesme nalazi se opazka: »Poj ljudem razumno«.[12] Drugdje se nalazi naputak: »Poj žel'no« ili kako drugačije, a ovdje prepisivač upućuje one, koji bi pjevali tu

---

[11] J. Vajs: Starohrvatske duhovne pjesme; Starine XXXI. Zagreb 1905.

[12] Ibidem. Pridjev »razuman« znači u starim spomenicima nesamo pametan i razumom obdaren, nego i razumljiv.

pjesmu, neka je pjevaju »ljudima razumljivo«. Nigdje drugdje ne nalazimo takvoga naputka, nego upravo kod ove pjesme. Kad bi se naputak ticao samoga jezika, morao bi se nalaziti i kod ostalih osam pjesama, koje se nalaze u istoj skupini, a sve su sastavljene »gotovo sasvim u živom jeziku narodnom«, pa ih je upravo zato izdavač J. Vajs priobćio »kao važan prilog za poviest hrvatskoga jezika i hrvatskoga pjesničtva«. Naputak se morao ticati nečega drugoga, a ne jezika. Rieči »Poj ljudem razumno« traže po svoj prilici, da se legenda o sv. Jurju pjeva u duhu nekakvih pjesama, koje su bile razširene u narodu. Upućivač ne postupa onako kao kasnije Petar Zoranić, Nikola Krajačević, Juraj Habdelić i Gabriel Jurjević, koji su tražili, da se njihov tekst pjeva na note ove ili one poznate narodne pjesme. On se zadovoljava obćenitom uputom, tražeći samo, da se onaj, koji bude pjesmu pjevao, povodi za narodnim duhom. Pobližeg upućivanja nije trebalo, jer je valjda sam vanjski oblik, koji je drugačiji nego u drugim pjesmama, morao pjevača dovesti na pravu stazu.

Zaustavimo li se na stihovima, u kojima se opisuje, kako sveti Juraj, »pasani vitez«, putuje iz Kapadocije u Dalmaciju, možemo se i mi donekle približiti toj stazi. Ti stihovi glase:

V tue strane on se odpravlaše,
K Solinu gradu on se približaše.
A onom gradu drakun vele zla činaše,
Jere onom gradu bliz' ezero postavleno bijaše;
Iz ezera drakun izhajaše,
A ognenim plamikom dihaše.

Način pripoviedanja i građenja stihova podsjeća nas donekle na bugaršticu o vojvodi Radosavu i Vladku Udinskom, koju je puno kasnije zabilježio Petar Hektorović. Početak bugarštice glasi:

Kada mi se Radosave vojevoda odiljaše
Od svojega grada, divnoga Siverina,
Često mi se Radosav na Siverin obziraše
Tere to mi ovako belu gradu besijaše.

Ne tvrdim, da su te dvie pjesme same po sebi u kakvoj poviestnoj uzročnoj vezi. Ali obadvie su se mogle oslanjati na kakvu podlogu, koja je odvajkada živjela u hrvatskoj duši. Melodija, koju je uz bugaršticu o Radosavu Siverincu i Vladku Udinskom zabilježio Petar Hektorović, bila je svjetovna, ali je nosila na sebi ipak tragove pobožnoga korala.

A nije li možda i legenda o sv. Jurju sastavljena prema starim hrvatskim narodnim stihovima i nije li se imala pjevati prema melodijama, koje su nosile na sebi i svjetovna i crkvena obilježja, uvriežena od davnine u hrvatskoj tradicionalnoj glasbi? Napose bi valjalo iztražiti, da li je na tu legendu mislio Farlati, kada je u I. svezku svoga djela »Illyricum sacrum« pisao: »Ona slavenska legenda, koja se svake godine na dan sv. Jurja običavala u njegovoj crkvi recitirati nekoć kod Dalmatinaca prije propoviedi (pro contione), tako je stara kao sama dotadašnja upotreba slavenskoga jezika, preuzeta u Dalmaciju gotovo od 7. stoljeća.«

Čini se vrlo vjerojatnim, da nas legenda o sv. Jurju upućuje na staru hrvatsku narodnu glasbu i staro hrvatsko narodno pjesničtvo. Ali ipak ona nam zasada ne može služiti kao podpuno uvjerljiv dokaz za obstanak prastarih hrvatskih narodnih slobodnih stihova.

Imade zato jedan drugi put, kojim se možemo lakše približiti cilju.

Puku, koji je živio bez književnosti i koji je imao neobičan smisao za stvaralačko proživljavanje jezika, bila je pjesma nešto tajinstveno, nešto mistično. On je u ritmičkim kretnjama i riečima nalazio sredstvo za pojačavanje svoje snage, a kada se tomu pridružila i plastika zorova i opojnost napjeva, uživljavao se on u poseban sviet, koji se odkrivao pred njim kao izbavljanje od svih njegovih nevolja. On se molio ritmički. On je čarao i gatao ritmički. On se spremao u boj ritmičkim kretnjama i ritmičkim formulama.

Iz obična »proznoga govora« prelazilo se u svakoj razigranosti u ritmički govor.

Tako je još i danas, a tako je pogotovu moralo biti i u srednjem vieku kod svih ljudi, koji su živjeli više od prirodnog umjetničkog stvaralačkog rada nego od sugestija iz književnosti.

Mnogi izljevi razigranosti, koji su se sačuvali do današnjega dana, nisu iznikli odjednom preko noći, nego vuku svoj korien iz pradavnih vremena.

Naše zdravice možemo pratiti kod poviestnih kroničara sve tamo do 15. stoljeća, a neki znaci komparativne folklore i etnografije kazuju, da su one zajednička baština svih slavenskih, pa možda i svih indoevropskih naroda.

Izporedujemo li zdravice iz različitih hrvatskih krajeva, svagdje ćemo opaziti, da se nazdravičari nastoje služiti asociativnim ritmom, a uz to i akustičnim ukrasima, kao što su asonance, aliteracije, paronomazije, onomatopeje, omeoteleutoni i srokovi.

Težnja za ritmičkim govorom opaža se osobito u svatovima. Sipaju se šale, poslovice, mudre rieči u dužim i kraćim odsjecima, koji se dojimaju kao slobodni stihovi.

U Konavlima zapisane su najljepše zdravice, u kojima se na pr. domaćinu ovako nazdravlja:

»Da bi se ovemu našemu banu domaćinu kupili brani izabrani: — na punu sopru, na dobru volju, — na pošten glas, a na svietli obraz! — Dosad dobro, a unaprieda bolje, — sve od ove godine do godine, — a do godine vele je riet do stotine, — nego dok je volja Gospodina Boga, — a požuda srdca našijeh. — Pa dobri ovi pošteni ban domaćin nove prijatelje prihvaćivo, — a stare potvrđivo, — sve u dugom vieku, — a mala'nu griehu! — A što god junak činio, — Boga se bojo, a svoje duše ne ogriešio! — . . . . . Sunce mu na iztok, — a Gospodin Bog na pomoć! — Da mu nebo rosi, — a zemlja i svaka muka liepi rod rodi, — čim bi se junak u mladosti dičio, — a u starosti i dičio i hranio, — a vazda Gospodina slavio i hvalio! — Junak riedko sijo, često nicalo! — U dnu mu se busalo, — a u sriedi trstilo, — a na vrhu klasalo. — Svaki klas — ko svilen pas! — Svaki mu

se klas skreto k zemlji, — kao anđeli Gospodinu Bogu, — a mi danas k tebi, pošteni bane domaćine!«[13]

Takav asociativni ritam nalazimo i u nekim tužaljkama.

Na sredovječnim grobovima čitamo ove ili slične nadpise:

»Bratija ili družino, žalite me. Ja sam bil jako vi, a vi ćete biti kao i ja.«

Pokojnik poziva rodake i znance, a možda i prolaznike da tuguju nad njegovom smrću.

Neki bi htjeli, da je već u našim starim nadgrobnim nadpisima bilo i narodnih stihova. Vejsil Ćurčić pripovieda, kako je fra Dujam Ostojić iz samostana Humca kraj Ljubuškoga kazivao prema pričanju starih ljudi, da je na Rudopolju iznad planine Čvrsnice stajao u stara vremena stećak, na kojem je bilo napisano:

Vukla Marta
Na brata Marka
Miseca veljače
Preko polja Svinjače.
Vuklo sto volova,
Zaklala sto ovnova.[14]

No u sačuvanim nadpisima nema potvrde za ovakve stihove. Mogli bismo doduše neke nadpise razstaviti na asociativne ritmičke jedinice. Na pr. »Sie leži Mihovio Grahovčić, — prave vire rimske, — koji počteno hoćaše — i Bogu se moljaše — i dobro knjigu znaše«.[15] Ali to bi bili naši stihovi, a ne stihovi onoga, koji je klesao nadpis. Ne možemo se pozivati ni na ovakve ili slične odlomke: »Molju vi se, bratjo i gospoda, — nemojte mi, kosti pretresati!«[16] Ti su naime deseterci mogli ući u ostali tekst nadpisa slučajno, bez namjere onoga, koji ih je sastavljao.

---

[13] Zbornik za narodni život i običaje, sv. III., str. 286 i 288, Zagreb 1898.

[14] Ćurčić: Kako su naši bogomilski predi sjekli i prevozili svoje nadgrobne spomenike, Napredak br. 3—4 g. 1935.

[15] Truhelka: Slavische Inschriften in Bosnien, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, IV. sv., str. 352-3, Beč 1896.

[16] Truhelka: Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne, Glasnik zem. muzeja u B. i H., XXVI. sv., Sarajevo 1914.

Prema onoj građi, koja je dosad tiskana, nadgrobni nadpisi, koji su sastavljeni u hrvatskom jeziku, ne mogu biti dokaz za obstanak nikakvih hrvatskih ni slobodnih ni strogih stihova.

Ali do drugoga zaključka dolazimo, kada analiziramo tužaljke nad grobovima.

Takve su se tužaljke govorile i pjevale već od najdavnijih vremena. U predkršćansko vrieme bile su spojene i sa žrtvovanjem različnih darova. Zacielo su se održavale i nekakve zadušnice s jelom i pićem, po prilici onako, kako se u 5. stoljeću održavala »strava« nad Atilinim grobom.

Još i danas imamo oblik stare posmrtne tužaljke u ovakvim slobodnim stihovima:

Ah, druže moj! ljubeznivi druže moj!
Ah, druže! nemila ja vaša sirota, druže moj!
Z ovemi malemi grančicami ograjena, druže moj!
Kemu ste ih vi naručili, druže moj!
Ah, nemila ja vaša sirota, mužu moj!
Ah, kruta i ranjena ja vaša sirota, druže moj!
Ah, sinci moji mili, umrši sinci moji!
Pridite vi sprotu, mili sinci moji!
Ovemu vašemu otcu, mile grančice moje!
Aš je on jako nujan i nemoćan, sinci moji!
Ah, lepo vas i ljubeznivo prosim, sinci moji!
Aš ste vi tamo spoznali pute i staze, sinci moji!
Lepo mi ga k sebi pritegnite, mili sinci moji!
Nemila ja vaša sirota, druže moj!
Druže moj! kamo ću se ja uteći, mužu moj!
U svojih velikih potrebah, druže moj!
Ka niman nigdir nijednoga, druže moj!
Ako ne tuju tujicu, krepki boru moj!
A tujica je nemilica, mili druže moj!
Sirotica jaz prez vas, dragi i mili druže moj!
Lepi moj pogovoru i razgovoru, druže moj![17]

---

[17] Istarske narodne pjesme, str. 200; Abbazia-Opatia 1924.

Verbalni slobodni ritam diktiraju ovdje izprekidani uzdasi, a asociativni ritam navire sam od sebe prirodnim nizanjem predočbenih, misaonih i čuvstvenih dielova sviestnog života.

U srednjem vieku širile su se po svim družtvenim slojevima naroda mnoge basme u proznom govoru i u slobodnim stihovima. Te su basme uzimale nešto iz crkvenih eksorcizama, a nešto iz narodnoga praznovjerja. U zbirci »Carmina Burana« čitamo ovu eksorcističku formulu:

Omne genus daemoniorum
caecorum, claudorum sive confusorum,
attendite iussum meorum
et vocationem verborum!

Omnis creatura phantasmatum,
quae corroboratis principatum
serpentis tortuosi, venenosi,
qui traxit per superbiam stellarum partem tertiam,
Gordan, Ingordin et Ingordan,
per sigillum Salamonis et per magos Pharaonis,
omnes vos coniuro, omnes exorcizo —
per tres magos Caspar, Melchior et Balthasar,
per regem David, qui Saul sedavit,
cum iubilavit vosque fugavit.

Vos attestor, vos contestor
per mandatum Domini,
ne celetis, quem soletis
vos vexare hominem,
ut compareatis et post discedatis,
et cum desperatis chaos incolatis.

Attestor, contestor
per timendum, per tremendum
diem iudicii, aeterni suplicii,
diem miseriae, perennis tristitiae,
qui daturus est vos in infernum,
salvaturus est nos in aeternum.

Per nomen mirabile atque ineffabile
Dei tetragrammaton,
ut expaveatis et perhorreatis;
vos exercizo, Larvae, Fauni, Manes
Nymphae, Sirenae, Hamadriades,
Satyri, Incubi, Penates,
ut cito abeatis, chaos incolatis,
ne vas corrumpatis christianitatis.
Tu nos, Deus, conservare ab hostibus digneris.

Amara tanta tyri pastos sycalos sycaliri
cellivoli scarras politi posylique lyvareos.

Takve napola ili podpuno praznovjerne basme bile su proširene po cieloj Evropi. Neke su bile sastavljene u proznom govoru, a neke u stihovima. Ali i kod onih, koje su bile sastavljene u proznom govoru, vidjelo se kadkada upotrebljavanje iztaknutog asociativnog ritma. Jedan bosanski zapis protiv tuče prelazi iz običnih rečenica u ovakve ritmičke udarne jedinice:

»Stanem dobre, stanem dobre, — stanem sa strahom Božiem, — da stane grad, da ne ide na sij meteh. — Vođaše majka svoj rod po planini, — bješe im grad . . .«[18]

Kod čaranja i gatanja izgovaraju se u narodu i danas basme redovito u slobodnim stihovima.

Josip Lovretić zapisao je, kako žene u Otoku vračaju protiv more, kuge, kolere, groznice i drugih bolesti i nevolja. Basma protiv kolere glasi ovako:

Moja ruka tira vile i kugu
i svaku sablast drugu;
makar došla i kolera,
i nju moja ruka tjera,
da u kuću ne doodi
i da svitu ne naškodi.

[18] Truhelka: Jedan zanimiv zapis pisan bosančicom, Glasnik zem. muzeja za B. i H. XVIII.; Sarajevo 1906.

Kolero, ne išla putom ni stazicom,
već putuj ladnom i brzom vodicom.
Nogom ne putovala,
koraka ne imala,
već brzom vodom plivala.
Dok nebo i zemlja snuje,
nek kolera vodom putuje.
Dok ne popila iz Dunava, Save i Drave vodu,
ne došla narodu;
dok Sinje, Crveno i Ledeno more ne prisa'ne,
neka kolera ondi ostane;
dok ne pojila iz mora do zadnjeg šljunka,
ne udavila vuka ni ajduka.
Po svitu odila,
dok moju zapovid ne ovršila.
Da Bog da, ne davila više ni svit ni marvu,
ne došla odsele ni crvu ni mravu,
već u dubokom moru izgubila glavu.
A kad sve to počinila,
onda opet svit davila.
Dok mora suva i prazna ne stvorila,
nikad svita ne vidila![19]

Gotovo istim riečima i na isti način vračaju i čaraju i muslimanke u Bosni. Basma protiv more glasi gotovo jednako u Sarajevu i u Otoku.

Slobodni stihovi vide se i u ovoj muslimanskoj basmi protiv uroka:

Urok sjedi na pragu,
Uročica pod pragom.
Urok reče, uročica odreče.
U uroka dva oka:
Jedno ognjeno, drugo vodeno.

[19] J. Lovretić: Otok, narodni život i običaji; Zbornik za nar. ž. i o. VII., str. 173-4.

Provali se vodeno,
Pogasi ognjeno.[20]

I u ašikovanju upotrebljavaju momci i djevojke u Bosni i Hercegovini često slobodne stihove. O tom veli Ivan Zovko:

»Koliko sam mogao doznati, kod ašikovanja je vrlo znatna stvar srok: jedno drugome mora po mogućnosti odgovarati u sroku, te se često njihovi razgovori nižu kao stihovi. Pripomenuti valja, da gotovo svaki ljubavni par, ako je i malo nadaren, sam gradi svoje osobite razgovore prema prilikama, u kojima se upravo nalazi.«

Zovko navodi jedan razgovor, kojemu početak glasi ovako:

On: Dobar večer (jutro), srdce drago!
Ona: Dao Bog dobro, moje blago!
On: Kako si mi? Šta mi radiš?
Ona: Što te nema, što me jadiš?
On: Gdje si, moje oči?
Ona: Polako, da ti duša ne izskoči![21]

Tomo Dragičević opisuje također taj običaj navodeći i ove rieči, koje muslimanski momak govori svojoj djevojci:

Draga ***dragice,*** *— dušo i srdce! — Evo sam došo, — ne bih li te našo. — Ja bih se u tebe najmio, — makar žita uzajmio. — Nemoj mi se kriti, — ako misliš moja biti, — već se ti siti, — pa meni pohiti! — Ni teci ni peci, — već jednu reci, — pa ovakoga gariba (neoženjena momka) steci!*[22]

Naravno, da i djevojka govori u ovakvim stihovima.

[20] Emilian Lilek: Volksglaube u. volkstümlicher Cultus in Bosnien u. der Hercegovina, Wissenschaftliche Mittheilungen aus B. u. der Herc., IV. sv., Beč 1896 Lilek je zabilježio posljednja dva stiha: »Provali se ognjeno, pogasi vodeno«, ali bit će da je to ili pogrješno zabilježeno ili pogrješno kazano.

[21] I. Zovko: Ašikovanje u Herceg-Bosni, Zbornik za n. ž i o. XII. str. 156-7.; Zagreb 1907.

[22] T. Dragičević: Gatke bosanske mladarije, Glasnik zem. muzeja u B. i H. XIX, str. 54; Sarajevo 1907.

Ritmički govor u slobodnim stihovima nalazimo i u drugim zgodama, na pr. u dječjim igrama, u uspavankama, u zagonetkama, pitalicama, u nekim pripoviedkama i u drugim proizvodima narodnoga duha.

Prema sačuvanim književno-poviestnim spomenicima možemo neposredno i posredno pratiti ovakvo kultiviranje slobodnih narodnih stihova unatrag najmanje do 14. stoljeća; ali bit same stvari i psihologijske predpostavke iz davnine ovlašćuju nas na zaključak, da je to prastara baština hrvatskoga jezika još iz predpoviestnih vremena. Posebno je dakako pitanje, iz kojeg vremena potječu srokovi. Ti su mogli nastati u srednjem vieku pod utjecajem umjetnog pjesništva, ali sami slobodni stihovi imadu početak još odonda, kada su prvi Hrvati pjevali i riečima pratili svoje ritmičke igre i svečane zgode.

HRVATSKO NARODNO PJESNIČTVO PRODIRE U KNJIŽEVNOST

Sredinom 14. stoljeća doživio je hrvatski narod veliku političku katastrofu. Bili su propali svi uspjesi Pavla i Mladena Šubića, i tako je bilo spriečeno obnavljanje hrvatske državne cjelokupnosti. Mjesto procesa integracije opet se stao jače javljati proces diferenciacije i mrvljenja. Ali kulturni je položaj hrvatskoga naroda bio ipak dosta povoljan. Narodnu je jezgru sačinjavalo više od dvanaest plemena. Hrvati su imali u glavnom ustaljenu svjetovnu i duhovnu organizaciju, koja se razčlanjivala po županama, rodovima i zadrugama. Rotni stolovi rješavali su veće parnice. Običajno je pravo bilo uvriežеno u sviesti pojedinca i obitelji. Gradske i plemenske obćine i veće zajednice pisale su svoje zakonike. Narodni legendarni motivi prodirali su i u književna djela, među kojima se najviše izticala preradba »Ljetopisa popa Dukljanina«, danas poznata pod imenom »Hrvatska kronika«. Stvaralačka snaga hrvatskoga jezika izkušavala se na prvim početcima umjetne književnosti, a još više u povećavanju i usavršavanju onoga tradicionalnoga blaga, koje se širilo po narodu ustmenim načinom.

Razvoj umjetne književnosti bio je nedugo poslije toga zaustavljen novom hrvatskom političkom nesrećom, koja je doniela još štetnije posljedice od katastrofe Šubića, jer je razorila staru hrvatsku organizaciju plemena i rodova. Radi silne turske najezde mnogi su se hrvatski izseljenici i zarobljenici razsuli po čitavoj Evropi, a djelomice i po Aziji.

Ali razvoj hrvatskoga narodnoga pjesničtva ipak nije ni tada prestao, nego je u novoj školi heroizma dobio poticaje za još jači napredak.

U drugoj polovici 15. stoljeća upoznali su vriednost hrvatskoga narodnoga blaga i neki od onih pisaca, koji su inače živjeli u predrazsudi, da svuda moraju promicati samo kulturu stare klasične književnosti. I njima su u časovima iskrenosti izmicala izpod pera priznanja, po kojima se vidjelo, da se i hrvatska rieč smije stavljati uz rieč njihovih klasičnih miljenika.

Prvi je slavitelj hrvatskoga narodnoga blaga bio Šibenčanin Šižgorić, koji je u svojem spisu iz g. 1487. »De situ Illyriae et civitate Sibenici« napisao u 17. glavi o šibenskim običajima i ove rieči:

»Običaje imadu naši građani preko zakona, neke domaće, a neke tuđinske, koje upiše od susjeda. Imadu ilirske poslovice, koje smo nazvali dicteria i preveli iz domaćega govora na latinski s Ivanom Naupleom, učenim i odličnim čovjekom. Čini se naime, da nisu oštroumniji od njih ni zakoni Solonovi, ni pronalazci Nume Pompilija, ni sam nauk Pitagorin. Osim toga žene tugujući na sprovodu izvikuju naricaljke, koje potresaju srdca i mame suze postojanih ljudi. Te su naricaljke vrelije od oplakivanja, kojim su Tetida i Eurialova majka uz barbarsko cviljenje pratile propast svojih sinova. I na dan vjenčanja pjevaju u kolu neke svatbene pjesme, kakve se nisu čule ni od Katula ni Klaudiana. Zatim obiestna i strastvena mladež pjeva krepkim glasom noću takvu ljubavnu pjesmu, kakvu bi jedva spjevao uglađeni Tibul ili udvorni Propercije ili lascivni Likoridin Gal ili Lezbijka Sapfa. I vrteći tiesak za cieđenje ulja izmišljaju izmjenične ekloge, te bi rekao, da ih stvaraju Dameta i Menalka pred Palemonom. Osim toga po ritmu popievke plešu kolo.«[23]

Ovo je abstraktna slika hrvatskoga narodnoga pjesničtva krajem srednjega vieka.

---

[23] Građa, knj. 2., str. 10—11.; Zagreb 1899.

Konkretne primjere dobivamo od drugih književnika, koji su se javili poslije Šižgorića ili u isto vrieme s njime.

Naprije se zaustavljamo na pjesmama, koje se nalaze u zborniku Đore Držića, a prvi je njihov izdavač Vatroslav Jagić uztvrdio, da su spjevane »na narodnu«. Međutim Milan Rešetar, priredivač drugoga, sasvim preudešenoga izdanja Držićeva i Menčetićeva zbornika, piše u uvodu:

»Za to da je bilo narodnih pjesama, ne bi nam upravo trebalo dokaza, ali ga imamo u ono 6 pjesama (br. 571—573, 591, 601 i 635) koje je već Jagić odvojio kao »pjesme na narodnu«, a koje su i sadržajem i dikcijom i tonom zbilja narodne pjesme što su malo prekrojene, da im stihovi budu vezani srokom i tako dobiju najglavnije obilježje umjetne poezije; te pjesme »na narodnu« nalaze se u prvome, najstarijem dielu od R. (Ranjinina kodeksa) i dokazuju, da je Držić, koji ih je uzeo među svoje, ne samo poznavao nego i volio narodnu pjesmu što ju je slušao ne samo u gradu i okolici nego valjada i u svojoj kući.«

Po današnjem shvaćanju književnoga vlastničtva Držić bi za svoj postupak s narodnim pjesmama bio proglašen plagiatorom. Nitko mu danas ne bi priznao prava, da takve pjesme uzima »među svoje«. Kritičari bi mu rekli, da se kiti tuđim perjem.

Rešetar kaže, da je Držić te pjesme prekrojio. Ali ni to se ne može reći na pr. za ovu pjesmu:

Vila je moma tri vjenačca.
Pelinak bere, ružicu prosiplje.
Jedan je vila od tratorka.
Pelinak bere, ružicu prosiplje.
Drugi je vila od bosioka.
Pelinak bere, ružicu prosiplje.
Tretji je vila od ružice.
Pelinak bere, ružicu prosiplje.
Koji je vila od tratorka,
Pelinak bere, ružicu prosiplje,

Taj mi je bratcu darovala,
Pelinak bere, ružicu prosiplje;
Koji je vila od bosioka,
Pelinak bere, ružicu prosiplje,
Taj mi je sama pronosila,
Pelinak bere, ružicu prosiplje;
Koji je vila od ružice,
Pelinak bere, ružicu prosiplje,
Taj mi je hrabru darovala,
Pelinak bere, ružicu prosiplje.

To je, kako svi znaci kazuju, čisto narodna pjesma, na kojoj nema ni najmanjega znaka kakvoga prekrajanja.

A i druge pjesme, koje Rešetar naziva »zbilja narodnima«, dopuštajući, da ih je Držić samo povezao srokom, razlikuju se toliko od pravoga Držićeva pjesničtva, da nikako ne mogu činiti s njime istu stilsku cjelinu. Narodni je duh ostao vidljiv i ondje, gdje se Držić poslužio u stihovima dvostrukim srokovima. Pjesme su dakle ostale narodne, nekako slično kao u današnje vrieme one pučke melodije, koje harmonizira kakav glasbenik. U tim pjesmama pripadaju narodu ugođaji i plastične slike, dakle sva intuicijska građa, a to je specifična bit pjesničtva.

U izvornim Držićevim pjesmama ima manje umjetničke snage u onim narodnim pjesmama, koje je on ostavio nepromienjene ili ih je »harmonizirao«. Držić dakako nije znao, da je on slabiji pjesnik od naroda, ali to znamo danas mi. Dovoljno je, da najljepše Držićeve umjetnine stavimo naporedo s kojom njegovom osrednjom narodnom pjesmom.

Uzmimo na pr. ovu njegovu kratku pjesmu, koju Rešetar ubraja među najbolje:

Da bi mi srdačce ledom se smrznulo,
Da bi mi sunačce veće ne svanulo,
Ako te ne ljubim koliko sam sebe;
Jer da te izgubim, umro bih bez tebe.
S tobom je mâ ljubav rasla od mladosti,
S tobom će mâ ljubav živjet do starosti.

Postavimo sada uz ove stihove pjesmu »Na lovu«, koju Rešetar ne ubraja među narodne, ali koja je narodna isto toliko koliko i »Djevojka hodi po zelenoj travi«, »Djevojka je podranila«, »Djevojka je ružu brala«, »Izrasla je vita jela« i dr. Tekst pjesme glasi:

Lovac loveći, diklice,
S kragujcem drobne ptičice,
Bješe t' mi gorko sunačce,
Ter iskah hladne vodice.
Ištući hladne vodice
Nađoh si mlade diklice,
Gdi beru cvitak ružice
Ter sebi viju krunice;
Imahu luke rožance
I s perjem zlate strelice.
Smirno se molim, diklice,
Pridrage moje sestrice,
Jeda gdi znate vodice,
Napojte vaše službice.

Ta nas pjesma podsjeća na utjecaj Bosne i Hercegovine, gdje su takvi lovovi bili uobičajeniji nego u drugim krajevima hrvatskoga jezika. Tako uobičajeni, da su ih uklesavali i na stećke. Pjesma je tako liepa, da u njoj nalazimo više nepatvorene umjetnosti nego u svim izvornim Držićevim pjesmama.

Držiću nije bilo težko doći do narodnih pjesama, jer su ih dubrovačka vlasteoska djeca, da tako reknemo, usisavala s mliekom svojih dojkinja, koje su potjecale iz pučkoga staleža. Njihove su im dadilje uz kolievke pjevale pjesme, koje su one čule od svojih otaca i matera. Kada su djeca prohodala, slušala su njihove pripoviedke, legende, bajke, epske i lirske pjesme. Kada su mladići i djevojke dorasli do ljubavi, pjevali su ljubavne pjesme, koje su naučili od puka.

Nama bi bilo draže, da je Držić zapisao sve ove narodne pjesme točno onako, kako ih je čuo iz narodnih usta.

Ali i ovako mi smo mu zahvalni, što je gradeći svoj pjesnički hram upotriebio za nj pojedine stupove i lukove, koje je izradio sam narod. Mi možemo lako skinuti malter i umjetnu pozlatu s tih stupova i lukova, da na taj način upoznamo narodni stvaralački rad u njegovoj izvornosti.

S Držićevim i drugim narodnim piesmama, koje je izdao Vatroslav Jagić u prvom izdanju Menčetićeva i Držićeva zbornika, imamo čitavu malu zbirku, na kojoj možemo proučavati osobine onoga hrvatskoga narodnoga pjesničtva, koje je najprvo prodrlo u književnost.

To je piesničtvo spontano, nenategnuto. Prošlo je kroz kritiku naroda, koji se nije dao mrcvariti dugim mudrovanjem, niti je htio pamtiti dosadno razvlačenje sadržaja. U piesmama dolazi do svojih prava slika i čuvstvo. Svježinu osjećamo i danas. Asociativni su nizovi povezani prirodnim tiekom doživljavanja. Tehnikom opisivanja, dialoga i pripoviedanja prikazuju se prizori, koji su zanimljivi, liepi, a kadkada i pomalo stilizirani poput narodne ornamentike. Boje ipak nigdje ne kriče.

Stih je u tim zapisanim pjesmama bio već prilično točno izgrađen i držao se u glavnom određenog broja slogova. Ali se još uviek vidjelo neko kolebanje kao ostatak iz onog razdoblja, u kojem su slobodni stihovi prevladavali i u takvim vrstama lirike. Nisu imali pravo oni, koji su kušali miešanje deveteraca, deseteraca i drugih stihova u nekim pjesmama tumačiti kao pogrješke zapisivača, jer zapisivači su nalazili takvu mješavinu u narodu, koji nije gledao nikakvu nepravilnost na pr. u ovakvim stihovima:

Skupite se, rode, svikolici, oružajte se!
Rode moj, moj dobri rode.
Potjericu, rode, potjerajte
Za junakom, rode, za tujinom!
Rode moj, moj dobri rode.
Konjica mu, rode, nastrieljajte,
A njega mi živa dovedite!
Rode moj, moj dobri rode.

Nigdje mi ga ne obranite,
Neka ga je meni pedepsati.
Rode moj, moj dobri rode.

Takvi stihovi imali su dakako tendenciju, da se pretvore pod utjecajem napjeva i povođenja za umjetnim pjesničtvom u stihove s određenim brojem slogova (ovdje u deseterce), ali taj proces nije bio još podpuno završen ni za koju vrstu narodnih pjesama.

Sliku one narodne lirike, koja je u 15. i 16. stoljeću zapisana u Dubrovniku, popunjavaju pjesme, koje se spominju po naslovima ili se nalaze ciele u književnim djelima drugih hrvatskih krajeva. Svagdje je to staro narodno pjesničtvo bolje od umjetnoga, jer nije refleksija, nego intuicija. Ne prenavlja se u namještenim glumljenim uzdasima ili patetičkim poklicima, nego izlazi prirodno iz razigrana srdca i razpjevane duše. U njem imamo dokaz, da je narod osjećao bolje, što je prava umjetnost, nego mnogi književnici.

U Zoranićevim »Planinama« i Hektorovićevu »Ribanju i ribarskom prigovaranju« susrećemo se ne samo s ljubavnom lirikom nego i s počastnicama i zdravicama. To je bio sloj hrvatskoga narodnoga pjesničtva, koji su Hektorovićevi narodni pjevači osjećali kao domaću baštinu od davnine. (»Učin'mo zdravicu ovde mi na staru!«). U taj stari sloj moramo uklopiti i obrednu liriku, koja je već tada bila razvijena ne samo u svatovima, kako se vidi iz Šižgorićeva svjedočanstva, nego i u drugim zgodama.

Kajkavski je dio Hrvatske sačinjavao s čakavskim i štokavskim već tada uzko povezanu cjelinu. U umjetnoj se književnosti to opažalo možda manje nego u narodnom pjesničtvu. Kajkavska narodna lirika, koliko možemo zaključivati iz dosta oskudnih bilježaka o njoj, imala je istu tematiku i morfologiju kao i štokavska i čakavska. Narječja nisu smetala seobi narodnih pjesničkih motiva i izrađenih umjetnina po svim hrvatskim krajevima. Ne ćemo valjda pretjerati, ako zaključimo, da je već davno u Bosni postojala

inačica Zoranićeve narodne pjesme »A, ti devojko šegljiva« u ovakvim ili sličnim stihovima:

Oj djevojko, davole,
Sapni puce pod grlo,
Da se lice ne bieli,
Da me srdce ne boli.[24]

A pjesme »Hranila devojka tri sive sokole«, »Igralo kolo široko« i »Lepo mi poje črni kos« morale su još prije, nego ih je Krajačević spomenuo, proputovati cielu hrvatsku zemlju ili barem velik njezin dio.

Malo je teže odrediti epiku, koja je pripadala starijemu sloju hrvatskoga narodnoga pjesničtva. Na bugarštice se ne možemo pozivati, jer u izjavi Hektorovićevih pjevača Paskoja Debelje i Nikole Zeta i kasnije u Križanićevim riečima imamo nesumnjivo poviestno svjedočanstvo, da su te epske pjesme došle s iztoka (»srbski način«). To se svjedočanstvo učvršćuje još više morfologijskom i estetskom analizom, koja dokazuje, da se bugarštice stilski odvajaju od onog narodnog pjesničtva, koje je u hrvatskom narodu živjelo prije njih. Premda bismo i stih bugarštica mogli izvesti iz starih hrvatskih slobodnih stihova, ipak nas poviestni razlozi ovlašćuju jedino na zaključak, da je taj stih došao iz tuđine i da se mogao brzo udomaćiti, jer je našao već pripravljeno tlo u hrvatskom kulturnom području.

Starija hrvatska epika morala je svakako imati isti stil kao i starija lirika.

U Zoranićevim se »Planinama« spominju poimence dvie narodne pjesme: »Drazi mi goru projdoše« i »A, ti devojko šegljiva«. O osobinama prve pjesme ne znamo ništa, a drugu možemo prosudivati prema tekstu, koji je u sačuvanom rukopisu jednoga zadarskog zbornika iz početka 17. stoljeća odkrio dr. Franjo Fancev.[25] Po shvaćanju starijih sistematičara narodnoga pjesničtva to je ženska i dosljedno lirska pjesma. No ako romance ubrajamo u epiku, onda je i to epska pjesma. Sadržajem je putena i razvratna (na pamet nam dolazi Šižgorićev »lascivus Licoridis Gallus«). Kompozicijom je epska, jer prikazuje jedan momenat vanjskoga događaja za drugim. U razgovoru poziva momak djevojku:

A ti divojko šegljiva,
Vazmi vidarce na glavu,
A vidričicu na ruku
Ter mi dva pojmo na vodu
Kroz te mi luge zelene
Na one hladne studence.

Cielu noć ostaju njih dvoje na studencu, a ujutro ih majka kara:

Ča ste toliko činili
Za te mi luge zelene?

Epsku kompoziciju morala je imati i kajkavska pjesma »Premilo tužita dva Vugra viteza«, koju spominje Gabriel Jurjević, pozivajući čitaoce, da na njezinu melodiju pjevaju njegove »Liste heroov«. Antun Šimčik predpostavlja, da je pjesmu izpjevao »kakav običan vojnik, nepismen, ali pjesnički nadaren«. Junaci, koji su se u pjesmi slavili, bili su po svoj prilici Mihajlo Svilojević i Ladislav Hagymassy. »Time je, mislim«, — veli isti pisac na kraju svoje razprave — »pružen i dokaz, da su i Hrvati kajkavci imali svoje epske pjesme i stvarali ih isto onako kao njihova južna braća.«[26] Dvanaesterac je u toj pjesmi zacielo bio proveden od početka do kraja.

Najočitiji dokaz, da su Hrvati imali prije svojega razseljenja posebnu narodnu epiku, koja je bila različita od bugarštica, jesu epske pjesme, koje su izseljenici ponieli sa sobom u Italiju, Ugarsku i Moravsku.

[24] Lj. Kuba: Narodne pjesme, Glasnik zem. muzeja u B. i H. sv. XIX. str. 245; Sarajevo 1907.
[25] Građa XI. bilježka na str. 21.
[26] A. Šimčik: Rekonstrukcija jedne izgubljene narodne pjesme; Hrvatska revija 1941., br. 9.

Milan Rešetar iznosi u svojem djelu »Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens« jednu romancu, koja imade različite stihove, a među njima se nalazi najviše deseteraca. Bez ikakva uvoda susrećemo se s prvim stihom: »Druga draga, homa u rožice!« To je poziv djevojci Mari, da pođe brati cvieće. Mara veli, da se ne usuđuje poći, jer se boji Jivana Karlovića. Prva je »djevojka« miri, neka se ne boji, jer već ima sedam godina, odkako se ne čuje ništa za njega. Mara se dade nagovoriti, i obadvie polaze u polje ili u goru. Prvo cvieće baca Mara niz stienu govoreći: »Kako se suši ovo cvieće, tako neka se suši srdce Jivana Karlovića!« Najednom čuje zvono na konju. Pita drugaricu, kakvo je to zvono, a ona joj odgovara: » To je zvono na konjicu Jivana Karlovića«.

Ta pjesma, koja nema podpunoga teksta, vrlo je važna za poviest hrvatske narodne epike. U Italiji se među izseljenicima sačuvala vrlo okrnjena, a u domovini je zadržala cjelovit sadržaj. Početak joj je zabilježio već Vitezović, a noviji nam zapisivači daju podpun tekst u više inačica. Rešetarovu odlomku iz Italije odgovara najbolje pjesma Kurelca, o kojoj on veli, da »ne zna kdje ju je ubrao, ako nije za svojega boravka u Primorju«. Pjesma pripovieda, kako Ivan Karlović nije izlazio iz kuće tri godine dana, dok nije uzgojio kosu kao djevojka. Onda se obukao u žensko odielo i pošao pod prozor djevojci Mari, koju nije mogao prošnjom izprositi niti kakvim darom prevariti. On veli djevojci Mari:

»Hodi, Mare, hodi po rožice!«
Mare njemu 'z kuće odgovara:
»»Šla bin, drugo, bojim se Ivana.««
»Ne boj se ga, virna drugo moja!
Danas ima tri godine dana,
Da je Ive na vojnicu pošal,
Od njega ni glasa ni pominka.«
Mare mlada tako odgovara:
»Ako 'e pošal, da bi s nje ne došal!«
Pak su prošli v rumene rožice,

Prvu rožu, ku je utrgala,
Klala ju je na suhi javorak:
»»Sahni, vehni, rožo na javorku;
Kako sahne roža javorova,
Da bi tako glava Ivanova!««
Drugu rožu, ku je utrgala,
Klala ju je na mrzlu stenčicu:
»»Sahni, vehni, rožo, na stenčici;
Kako sahne roža na stenčici,
Da bi tako telo Ivanovo!««
Tretu rožu, ku je utrgala,
Tu 'e polegla na črnu zemljicu:
»»Sahni, vehni, roža na zemljici;
Kako sahne roža na zemljici
Da bi tako sritja Ivanova!««
Pak se šeću po tom polju ravnom.
Progovori verna druga Mari:
»Ča bis sada učinila, Mare,
Da bi prišal Karloviću Ive?«
»»Skočila bin va jezero mutno,
Al bin zvala devet bratac mojih.««
Pak joj veli Karloviću Ive:
»Delaj, Mare, ča goder ti drago,
Ovo ti je Karloviću Ive.
Sada skoči va jezero mutno,
Sada zovi devet bratac svojih!«[27]

Razumljivo je, zašto se pjesma u Italiji sačuvala samo u odlomku. Sadržaj joj odiše putenošću, zato su majke kazivale svojim kćerima samo onaj sadržaj, koji je bio bezprieкoran. Tako je pjesma došla i do gospođice Rosine Rubertis, koja ju je u takvom obliku kazivala Milanu Rešetaru. Podpuno je izključeno, da bi pjesma došla u Italiju poslije seobe. Nju su izseljenici ponieli sa sobom iz stare domovine kao svoju djedovsku baštinu. I premda je pjesma poslije toga životarila samostalno, ipak je sačuvala istu kompoziciju

[27] Kurelac: Jačke str. XXXV.; Zagreb 1871.

i iste rieči kao i pjesma, koju je u sredini 19. stoljeća zapisao Kurelac.

U odlomku se ista pjesma sačuvala i među gradišćanskim Hrvatima. Taj je odlomak objelodanjen u Kurelčevim »Jačkama«.

Bolje su se sačuvale neke druge hrvatske narodne pjesme, koje su gradišćanski izseljenici spjevali u stilu starije hrvatske epike i lirike. Biljeg velike starine nosi na sebi na pr. balada o udaji i smrti Jelice, sestre Ivana Karlovića. Početak te pjesme glasi:

Poručil je Nimac Ivi Karloviću:
»U tebe je, Ive, devet belih gradov,
Va devetom gradi rožica divojka,
Ako li mi ne daš tu rožicu ubrat,
Porobit ti hoću tvoje bele grade,
Zarobiti hoću rožicu divojku.«
Na to odgovori Ive Karloviću:
»A ti mi si dojdi po Jelu sestricu!«[28]

Druga pjesma, koja će biti još starija, imade motiv kao Hektorovićeva bugarštica o ubojstvu Andrijaša, brata Kraljevića Marka, i donekle kao dvanaesteračka pjesma »Premilo tužita dva Vugra viteza« (prema rekonstrukciji Antuna Šimčika). Prva trećina te pjesme gradišćanskih Hrvata glasi:

Kad su mi jahali dva brati iz vojske,
Peljali su s sobum mladu nevesticu.
Taj stariji bratac domom si ju peljal,
A taj mlaji bratac tako mu je rekal:
»Nač je tebi, bratac, mlada nevestica,
Kad ti doma imaš ženu i dva sinka?«
Starijemu bratu toga žal je bilo,
Zpuknul brat stariji svoj srebrni mečak,
Mlajemu ga bratu pod srdašce vtaknul.
»Ne puči mi, bratac, mečak ziz srdašca,
Neg mi se daj s tobum mrvu pominati,

[28] Fran Kurelac, Jačke, str. 16; Zagreb 1871.

Jednu rič ali dvi tebi povedati.
Kad mi domom dojdeš k našoj staroj majki,
Neka mi ti majke naglo prestrašiti,
Neg ti reci majki, da sam v trgi ostal,
Da majki kupujem nebelo ruhance,
A mojoj sestrici tu žarku žužnjicu:
Da me bude majka duglje žalovala,
A moja sestrica duglje spominala.
Sad meni izpukni mečak iz srdašca,
Neka mi procuri žarka krv junačka.[29]

Gotovo sva ta stara epika gradišćanskih Hrvata, koja je slična romancama i baladama, spjevana je u dvanaestercu.

No kod pitanja starije hrvatske epike nije bitno to, jesu li te pjesme bile spjevane u dvanaestercu ili kako drugačije.

Glavno je, da one potječu iz onoga vremena, kada su Hrvati živjeli još svi skupa u staroj domovini kao neraztrgnuta kulturna cjelina. Tada su oni imali već podpuno izgrađenu ne samo liriku nego i epiku. To se narodno pjesničtvo odlikovalo istim stilom, a potjecalo je iz razdoblja, koje se ne da pobliže odrediti. Svakako je moralo proći više stoljeća, dok su se prilike bile tako izkristalizirale, da su stari slobodni stihovi izgubili prevlast, a njihovo su mjesto zauzela mjerila s određenim brojem slogova (osmerac, deseterac, dvanaesterac).

[29] Fran Kurelac, Jačke, str. 150—151; Zagreb 1871.

ROMANCA O MARINOJ KRUNI

U starijoj hrvatskoj epici kraćega stiha i obsega najčešće se osim dvanaesterca upotrebljava osmerac. Najpoznatija pjesma u tom mjerilu jest romanca o Marinoj kruni.

Ne možemo točno odrediti, kada je ta romanca nastala. Svakako ona pripada onom narodnom stilu, koji sačinjava prvi sloj hrvatskoga narodnoga pjesničtva, štono su ga preuzeli u knjige naši stari pisci. Spojena je s pradavnim svečanostima, koje su se u čast sunca i ognja priređivale paljenjem ivanjskoga kriesa. Zato se pjesma počinje stihovima:

Na planini oganj gori,
Oko ognja kolo igra.

Ovakve su se svečanosti održale do najnovijega vremena, a obredi su im nekada bili zacielo obilniji nego danas.

Uživljavamo se u vedre ljetne večeri, kada su na povišenim mjestima iznad naših sela plamsali visoki stogovi šiblja, slame, lišća i suhe trave, a naokolo se hvatala za ruke mladež i neki odrasli ljudi, pjevajući pjesme i plešući kolo. Za vrieme stanke tarkali bi ložači u vatru, a u zrak bi se prosipale žive varnice, spajajući nebo i zemlju. Neki bi bacali visoko žive ugarke, koji su svietlili kao u današnje vrieme rakete. Pod zvjezdanim uresom obzorja, ožareni jarkim odsjevom kriesa, znali su plesači zapjevati i romancu o liepoj Mari, koja je izabrana za kraljicu svečanosti te nosi na glavi krunu i vienac. Dolazi nenadani vjetar s planine i odnosi Marinu krunu. Djevojka kraljica jadikuje radi svoje nez-

gode i, osjećajući poniženje pred cielom družinom, obećaje, da će poći za onoga, koji joj nađe krunu. Momci odilaze u tamu i daju se na traženje po šumi i po vodi. Nemaju sreće, jer je vjetar odnio krunu daleko, valjda na more. Sretniji je od njih bio tuđinac, sin druge rase, »crni Moro«, koji je našao krunu i došao k Mari, tražeći od nje, da izvrši svoju rieč i pođe za njega. Međutim Mara uviđa svoju nepromišljenost i u zadnji se čas trza s ruba propasti. Ako je načinila jednu pogrješku, ne će načiniti drugu, još veću. Ona šalje »crnoga Mora«, neka ide s Bogom, odkud je došao, i na kraju veli: »Volila bin s' utopiti — neg' Morova ljuba biti.«

Pjesma je u ovakvom obliku mogla biti izgrađena samo u hrvatskom primorskom kraju, kojemu se u zaleđu dizala planina, odakle su i za vrieme ivanjskoga kriesa znali zahujati neugodni hladni vjetrovi, a s druge strane otvarao se pogled prema moru, po kojem su plovili domaći sinovi i upoznavali svakojake tuđe narode te su se susretali i s crnim Maurima (Morima), o kojima su pričali priče i plašili njihovom vanjštinom djecu i ohole djevojke, prieteći im, da će ih odnieti »crni Moro«.

U iskonskom pjesničtvu ugarskih Hrvata ne nalazimo te romance, zato i po tom smijemo s velikom vjerojatnošću zaključiti, da se ona u 16. stoljeću još nije pjevala u onim krajevima kopnene Hrvatske, odakle se u to vrieme narod selio u Gradišće.

Iz primorskoga kraja, gdje je pučanstvo ostalo duže vremena pošteđeno od seoba nego u drugim krajevima, prodrla je romanca kasnije na sve strane.

Istrani su djelomice još i proširili opis »crnoga Mora«, jer su zamislili »tri mornara Saraćena«, koji su pošli tražiti Marinu krunu, a našao ju je izmedu njih »jedan mali, crni Moro«. U drugim istarskim inačicama javljaju se pored »crnoga Mora« i Frlani (Furlani) i cigani.

Što je pjesma više prodirala prema sjeveru, pričanje je o »crnom Moru« postajalo sve manje poznato i razumljivo, zato se temeljna ksenofobijska crta očitovala na drugi način,

jer je na mjesto »crnoga Mora« ili »Crnomorca« došao Madžar. Ali da on nije od iskona pripadao u pjesmu, nego da je iztisnuo tuđinca crne rase, vidi se iz opisa, koji je ostao isti kao i prije. Tako je i Madžar, koji se inače vanjštinom ne razlikuje od Hrvata, postao malen i crn (»našel ju je jedan mali, — jedan mali, crni Madžar«).

U ovom promienjenom obliku namjerio se na romancu Pavao Ritter Vitezović, koji je njezino ksenofobijsko obilježje pokušao tumačiti političkim razlozima. Domišljao se, da je pjesma, koja je očito pokazivala tragove starine, nastala kao odjek izumiranja dinastije Trpimirovića. Taj »mali, crni Madžar« nije mogao za njega biti nitko drugi nego kralj Koloman, o kojemu su neki ljetopisci zabilježili, da je bio »razrok, rutav, ćorav, grbav, hrom i jecav«,[30] a liepa Mare pretvorila se u drugu Kolomanovu ženu, koju je kralj potjerao od sebe radi nevjere, i koja mu je nedugo poslije toga rodila sina Borisa. Ta druga Kolomanova žena bila je ruska kneginja Eufemija, kći velikoga kneza Vladimira Monomaha; ali Vitezović nije toga znao, nego je na mjesto Eufemije stavio Mariju, tobožnju kćer posljednjega Trpimirovića Stjepana, a Eufemijina je sina Borisa proglasio bosanskim banom Borićem. Tako je bila stvorena legenda, koja je u tadašnjoj hrvatskoj javnosti bila prihvaćena s odobravanjem. U ono doba, kada se očekivalo obnavljanje i proširenje stare hrvatske države, imala je tužaljka liepe Mare za izgubljenom krunom jačati težnju za povratkom starih vremena i za ujedinjenjem cjelokupnoga državnoga teritorija Trpimirovića i Kotromanića.

No opjevana liepa Mare nije bila nikakva kraljica, a pogotovu ne razvratnica. Ona je osoba pjesničke mašte, a zamišljena je kao djevojka iz puka, koja je bila nepromišljena u svojem obećanju, ali se na kraju ipak pokazala kao vjerna kći svojega zavičaja i čuvarica rasne čistoće svojega naroda. A Marina kruna i vienac imali su isto tako malo veze s pravim kraljevskim obilježjima kao i ona kruna i

---

[30] Vj. Klaić, Poviest Hrvata, sv. I., str. 125.

vienci, što ih u nekim hrvatskim krajevima nose djevojke idući po selu kao »kraljice«, ili polazeći na vjenčanje, ili slaveći poslije svršene žetve posebne svečanosti ili kiteći se viencem na Ivanje i na druge blagdane.

Poslije Vitezovića pozabavio se romancom o liepoj Mari Baltazar Krčelić. On ju je preveo na latinski. To je svakako čast, koje nije dotada doživjela nijedna hrvatska narodna pjesma. Premda je prievod sputan kiticama i srokovima, ipak je za ono doba dosta vjeran. Navodim ovdje Krčelićev latinski tekst i svoj pokušaj rekonstrukcije u štokavskom narječju:

In montanis ignis ardet,	*Na planini oganj gori,*
Saltu circa plebs congaudet,	*Oko ognja kolo igra,*
Mare pulchra praesens est.	*U tom kolu liepa Mare.*
Est corona caput tectum,	*Liepa Mare kolo vodi,*
Et thesaurus regum sertum,	*Na glavi joj zlatna kruna*
Sic choreis praeses est.	*I kraljički dragi vienac.*
Ab alpibus ventus perflans	*Puhnu vjetar sa planine*
Mariaeque sertum efflans	*I odnese Mari krunu*
Cum corona abstulit.	*I kraljički dragi vienac.*
Ipsa dolet, deflet, clamat:	*Liepa Mare zaplakala:*
»Vah, eheu, quisquis amat,	*»Jao meni jadna li sam!*
Mihi opem tulerit	*Ima l' koga, da me ljubi?*
In exquirenda corona	*Tko bi meni krunu našo*
Et thesauris, en, sum prona	*I kraljički dragi vienac,*
Tali sponsa effici.«	*Njegova bih ljuba bila.«*
Ab Ungaris hoc audito,	*Dočuli su to Madžari,*
Volant, adsunt ipsi cito,	*To dočuli, dotrčali,*
Volunt moestam refici.	*Ne bi li je utješili.*
Quaerunt terra, quaerunt mari	*Traže zemljom, traže morem,*
Coronamque adhuc clari	*I Madžari krunu našli*
Ungari inveniunt	*I kraljički dragi vienac.*
Mara plangit ejulando,	*Liepa Mare zaplakala,*
Replet quaevis lamentando:	*Zaplakala, zakukala:*
»Cuius ero sponsa nunc?	*»Ah, komu ću ljuba biti?*
Proh, deformis Hungarelli,	*Jao, ružnom Madžarčiću,*

Parvi, nigri neque belli,
Ah, vah, ero sponsa nunc!
Ad quid mihi pulchritudo,
Oculorum claritudo,
Viri turpis sponsa dum!
Purpurea qui labia
Datura estis basia?
Ah, deformi, ah, cur sum?
Ad amplexum tam deformis,
Pulchrae manus, quibus formis,
Ibitis, quis gustus tum?
Cur candili mihi pedes?
Heu, juro omni, credes:
Non, non amo Ungarum!«[31]

Malom, crnom i grbavom?
Na što meni sva ljepota,
Na što li mi sjajne oči,
Dok sam ljuba grda muža?
Jao, jadna čemu živim?
Vi rumene usne moje,
Ružna ćete muža ljubit!
Jao, moje biele ruke,
Ružna ćete muža grlit!
Jao, moje biele noge,
S grdnim ćete mužem hodit!
Kad ne ljubim ja Madžara,
Volila b' se utopiti
Nego njemu ljuba biti.«

Krčelić misli, da pjesma kori lakoumnost onih žena, koje »ciene igre, ples, pokladne zabave više od najvećih stvari, kao što su kuća ili čuvanje kraljevstva i briga za nj, pa se zato njihovo veselje često završuje žalovanjem, u kojem se poslije izpitivanja savjesti kuka i nariče nad nepromišljenim naumima i naglim odlukama«. No ako bi ipak tko mislio, da se u pjesmi obrađuje poviestna građa, njemu Krčelić pokušava obrazložiti drugačiju predpostavku, nego što ju je zastupao Vitezović. On veli:

»Marija je bila kći kralja Stjepana. Budući da nije bila odgojena za upravljanje državom, nego je više nastojala, da bude kraljica plesa (regina chorearum), kada je poslije smrti njezina otca plamsao oganj u planini, čime se razumieva ustanak Petra, brata kralja Slavića, ... u krajevima Rame ili Bosne, ona se nije starala za to, da održi otčinsku baštinu, nego je izgubila krunu, jer je iz Zagorja (ab alpibus) puhnuo vjetar bune, te su se Hrvati dragovoljno podvrgli Kolomanu. A je li Koloman, da se učvrsti u Dalmaciji, odredio Mariju kćer kralja Stjepana za buduću ženu svojemu sinu Stjepanu, toga ne mogu ustanoviti iz stihova.«

[31] B. A. Krčelić: De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares, str. 133.

Na kraju dopušta još Krčelić, da je možda kralj Ladislav bio odredio tu Maru za ženu Almošu, koga je on učinio kraljem Hrvatske; ali ipak ne tvrdi ništa stalno, nego veli. »Htio sam o tom izviestiti obrazovane čitatelje, pa ako oni vjeruju, da pjesma nišani na poviestni događaj, neka je primiene na onoga, za koga budu držali, da mu bolje pristaje.«

Klaić je tražio u hrvatskoj poviesti druge kraljice Marije[32], na koje bi se pjesma mogla odnositi, pa je spomenuo i Mariju, kćer kraljice Jelisave i ženu Žigmunda Luksemburgovca, koja je neko vrieme bila u hrvatskoj tamnici (u Novigradu, sjeveroiztočno od Zadra).

Smičiklas donosi Krčelićev tekst romance u Badalićevu prievodu, pa veli:

»Tko je bila Mara? Da je bila žena (!) posljednjega kralja hrvatskoga Stjepana II., pak je pošla za Kolomana, a ovaj ju je za godinu dana odbio, pošto je već pod srdcem poniela sina, komu da je poslije ime Borić, a taj se zato otimao za priestolje, sve je to vjerovao Vitezović i mnogi drugi poslije njega. Nam je draže, što smijemo vjerovati, da je ovo uistinu narodna pjesma, spjevana ob onom velikom i kobnom za Hrvate vremenu, kada kruna Hrvatske poče riesiti glavu kralja ugarskoga. Za tumačenje pjesme dodali bismo jošte, da povjestnici slikaju kralja Kolomana kao mala, grbava i nakazna čovjeka, što bi ovdje bio Madžarčić (Hungarellus), da se je pjesmi odlomak sačuvao uz Jadransko more, upravo na granicah Hrvatske, gdje se manje priznavala vlast novih kraljeva. Pjesma je toliko rekla, da povjestniku nije potreba više govoriti.«[33]

S poviestnog i književnog stajališta najobsežnije je obradio romancu o liepoj Mari i njezinoj kruni dr. Josip Modestin. Uz 11 inačica, što ih samo Kuhač donosi u svojoj zbirci narodnih popjevaka, pretresao je Modestin i više drugih narodnih pjesama pa je došao do ovoga zaključka:

[32] Vj. Klaić: Mara, kraljica hrvatske pjesme, Vienac V. str. 618—620;
[33] T. Smičiklas: Poviest hrvatska, I. dio, str. 266; Zagreb 1882.

»Zabacivši nagađanje, da je liepa Mare određeno historijsko lice, ostaje nam slobodno, da je držimo stvorom narodnoga duha, i to personifikacijom same Hrvatske, što se tuži za izgubljenom krunom.«[34]

To je samo djelomično istina. Personifikacijom Hrvatske postala je liepa Mare istom u umjetnoj književnosti, a narod je dao povod tomu samo toliko, što je u običnoj djevojci proslavio zazor od tuđe rase, privrženost rođenoj grudi i ljubav prema svojemu zavičaju. Inače, kad je pjesma nastala, nitko nije ni izdaleka pomišljao na to, da je poveže s propašću kraljevske kuće Trpimirovića, ili da je učini bilo kakvom personifikacijom.

Kao simbol Marina je kruna nadahnula mnoge hrvatske književnike u njihovim rodoljubivim akcentima. Najdublje se to osjeća u Kranjčevićevoj pjesmi »Izseljenik«. Uz tmuran ugođaj prikazan je Primorac, kako se vozi na parobrodu preko Atlantskog oceana u Braziliju. Naslonjen na jarbol misli on na svoju obitelj, koju je ostavio u kraju, gdje kadulja miriši, smilje se zlati i bršljan kiti zidove. Kranjčević pjeva dalje:

Nazire turobnu ženu, kako mu dječici priča
Milom i dragom o ćaćku, dalekoj o zemlji čudesa,
Noć gdje je, u nas kad sunce žeže vrh kamena griča,
Sve gdje je drukče, pa i nebesa.

Pjeva im nevoljko pjesmu: »mladoj o kraljici Mari«,
Kako joj zlaćanu krunu »Moro« je odnio crni;
Pjeva im narodnom dušom izpokoj sveti i stari,
Prošasti spomen u srdcu vjernih!

Znalično dječije uho čarobnu pjesmu joj pije,
Pitajuć: hoće li ćaćko tamo na širokom moru
»Marinu« vidjeti »krunu«, gdje se u talasim' sije
Negdje u crnu »Morovu« dvoru?!

[34] Dr. J. Modestin: Tužaljka lijepe Mare za izgubljenom krunom, Nastavni vjesnik XXVI, sv. 8., str. 499; Zagreb 1918.

Dotle na Atlantskom moru ciepove parobrod reže,
Ćaćko uz ogradu broda pilji u talas i pjenu,
Gleda ih, kako se dižu, pljuskaju, sliežu i bježe,
Šume i ginu mračnu u sjenu.

Pilji i gledi i vidi: eno baš u dnu daleko
Nešto ko biserna bliešti, alem zar djevice Mare?!
Kojim mu u kući dragoj, vodenu bezdanu prieko,
Dječica draga maštu si žare ....

Pilji i gleda i vidi: eno je, vjere mi, kruna.
Prava je »Marina kruna«, gori u bezdnu i sije;
Kako je divno joj zlato, kako je alema puna,
Baš ko da »Moro« odn'o je nije!

Slično su motiv o »Marinoj kruni« obradili i neki drugi hrvatski pisci, na pr. Matoš i Binički.

Nije čudo, što je dr. Modestin držao, da je taj motiv, koji je više stoljeća tako uzbuđivao hrvatsku dušu, »specijalno hrvatski«.

U istinu Hrvati su mu dali i u narodnom i u umjetnom pjesništvu značajke najbiranije i za svoju narodnost najznačajnije umjetnosti.

Ali ako se pjesma o liepoj Mari gleda u njezinoj jezgri, onda se i za nju može reći: Nihil novi sub sole. Jezgra u pjesmi nije kruna, nego obećanje djevojke, da će poći za onoga, tko je izbavi iz neprilike.

Ako tako promatramo cielu stvar, onda motiv o liepoj Mari nalazimo gotovo u svim evropskim književnostima. Svuda se prikazuje, kako djevojka u sličnom položaju radi slična obećanja stradava ili gdjekada i postizava sreću.

U zbirci »Carmina Burana« čitamo i ovu pastirsku pjesmu, koju ovdje donosim u izvorniku i u prievodu bez srokova:

Lucis orto sidere	*Čim je sunce granulo,*
Exit virgo propere	*Žuri se pastirica*
Facie vernali,	*Kao proljet liepa,*
Oves iussa regere	*Na livadu van sela*
Baculo pastorali.	*Goni štapom ovce.*

Sol effundens radium
Dat calorem nimium.
Virgo speciosa
Solem vitat noxium
Sub arbore frondosa.

Sunce zrake razsipa,
Sve od žege izgara,
A djevojka krasna
Sa sunca se uklanja
Pod listnato stablo.

Dum procedo paululum,
Linguae solvo vinculum:
»Salve, regiae digna,
Audi, quaeso, servulum,
Esto mihi benigna!«

Malo napried podoh ja
I djevojku pozdravih:
»Ti, koja si vriedna
Svakog dvora kraljevskog,
Svog uslišaj slugu!«

»Cur salutas virginem,
Quae non novit hominem,
Ex quo fuit nata,
Sciat Deus, neminem
Inveni per haec prata.«

»Što pozdravljaš djevojku,
Kojoj nije poznato,
Tko je otac njezin,
A nikog još ne sretoh
Na livadi ovoj.«

Forte lupus aderat
Quem fames expulerat
Gutturis avari;
Ove rapta properat
Cupiens saturari.

Slučajno je došo vuk,
Koga glad je iztjero
Lakomoga ždriela,
Ovcu grabi, bježi s njom,
Željan glad utažit.

Dum puella cerneret,
Quod sic ovem perderet,
Pleno clamat ore:
»Si quis ovem redderet,
Me gaudeat uxore!«

Kada vidi djevojka,
Da će ovcu gubiti,
Vikne iz sveg glasa:
»Tko bi ovcu vratio,
Bila bih mu ljuba!«

Mox ut vocem audio,
Denudato gladio
Lupus immolatur;
Ovis ab exitio
Redempta reportatur.

Čim sam čuo njenu riec,
Iz korica trgoh mač
Pa sasjekoh vuka,
Spasih ovcu otetu,
Djevojci je donieh.

U hrvatskim narodnim pjesmama razgranao se taj motiv, za koji ne znamo, nije li i od nas pronađen ili je došao k nama izvana, u više inačica, koje samo u nekim krajevima

podsjećaju na romancu o Marinoj kruni, a drugdje su posve samostalne.

U Kuhačevoj zbirci (Knj. I. str. 17.) nalazimo pjesmu s ovim početkom:

Trula grada, potopi se lada,
Samo osta Ana sa kormana.
Al govori Ana sa kormana:
»Tko bi mene kraju pripeljao,
Ja bih njemu vjerna ljuba bila.«

Iz ovakve situacije proizlaze različiti zapleti, koji se konačno rješavaju tako, da djevojka ne vrši svoga obećanja, uviđajući, da se u nevolji prenaglila, a zahtjevi se izbavitelja obično ne slažu s djevojačkom časti.

U izrođenom obliku pretvara se taj motiv i u lascivnost ili u prosto varanje.

Do današnjega vremena sačuvala se Vitezovićeva i Krčelićeva narodna pjesma o liepoj Mari u puku dosta okrnjena, jer je nestalo uvoda, koji je u vezi s paljenjem kriesa, i pjesma imade početne stihove: »Popuhnul je tihi vetar — i odnesal Mari krunu.«

U Bosni i u Slavoniji pjeva se pjesma o liepoj Mari s drugim uvodom, koji se ponavlja i kod drugih motiva. Tu nema kriesa ni kola, nego se govori o sanduku, u kojem je zatvorena liepa Mara. Taj je sanduk po svoj prilici preuzet s iztoka, gdje je poznat već u bizantskom sredovječnom romanu. Kod nas zatvorena Mara obećaje sebe onomu, tko je izbavi. Obično se izmjenjuju stanovnici više gradova ili pripadnici različnih vieroizpoviesti, ali nitko ne može Maru izbaviti. Na kraju dolazi crni ciganin, koji otvara sanduk i traži od Mare, da pođe za njega. Mara znade pri tom i ovako zajaukati:

»Ajoj, moje biele ruke,
Koga ćete ogrliti?
Ni Šokčića ni Vlaščića,
Već onoga ciganćića.

Ajoj, moje biele noge,
Kuda ćete pošetati?
Ni po dvoru ni po šoru,
Već ciganskom po šatoru.«[35]

---

[35] Matica Hrvatska VI, str. 400.

Tužaljka je na kraju dakle slična tužaljci u Vitezovićevoj i Krčelićevoj romanci.

Dr. Josip Modestin priobćuje u svojoj razpravi i ovu pjesmu, koju mu je priobćio učitelj Tomašić iz Slavonije:

Izvor-voda izvirala
Iz kamena studenoga,
Sitno trunje izmitala
A najposli šaren sanduk.
U sanduku lipa Mare;
Lipa Mare progovara:
»Tko bi mene izbavio,
Onome bi ljuba bila.
Ljuba bila i ostala.«
Odtud idu dva dijaka
Otvaraše — ne mogoše,
Uzdahnuše i odoše.
Odtud idu dva cigana
Oni ključe povadiše
Povadiše, otvaraše,
Uzdahnuše i odoše.
Odtud dođe crni Moro.
Zlatne ključe izvadio,
Šaren sanduk otvorio,
Lipu Maru izbavio.
Tužno cvili bidna Mare:
»Jao meni, majko moja!
Rađe da me crvi grizu
Neg' da Moru ljuba budem.«

Tu se sastaju crni Moro i cigani. Ali to će biti kombinacija novijega vremena, kada je crni Moro putem knjiga i škole prodro i u Slavoniju. Tada se ksenofobijska crta romance o liepoj Mari podvostručila primanjem novoga gosta, koji je manje cienjen i od samoga ciganina. To je svakako pleonazam, jer se zazor od tuđe rase iztiče dovoljno spominjanjem samoga ciganina ili samoga crnoga Mora.

Inače se prije crnoga Mora spominjao kadkada u pjesmi mjesto ciganina kao predstavnik tuđinstva i Turčin ili Arapin. Zazor od Arapina je isti kao i zazor od crnoga Mora. U jednoj pjesmi od Jajca glase zadnji stihovi:

Lipa Mare zaplakala:
»Ajoj meni, moja majko,
Ne zapadoh Šokče momče,
Ne zapadoh Vlašče momče,
Već zapadoh Arapine,
Jedne Božje odmetnine!«[36]

[36] Matica Hrvatska, knj. VI. str. 221.

ROMANCA O ROBINJI

I.

Hrvatski je narodni organizam krvario u prošlosti od mnogih rana, koje su tek uzgredno i u nekoliko rieči dodirnute u poviestnim spomenicima. Među njima je dugo vremena vrlo težku bol zadavalo hrvatskim obiteljima odvođenje najsnažnijih sinova i kćeri u robstvo. Kralj Zvonimir bio se posebno obvezao papi Grguru VII., da će se boriti proti trgovini robljem. On je svoju obvezu i vršio. To je zacielo bio također jedan razlog, što ga je narod blagoslivljao kao vladara dobre uspomene.

Ali drugi se nisu mnogo starali, da pobijaju taj divljački običaj. Primorski gusari i kopneni razbojnici hvatali su hrvatske momke i djevojke, da ih prodaju u tuđinu. Prikovani uz veslo, tjerali su momci kao galeoti po morima lađe tuđih trgovaca i ratnika, učvršćujući njihove države i povećavajući njihovo bogatstvo. A hrvatske su djevojke redile kuće tuđinskih gospodara i udovoljavale svakojakim njihovim hirima i pohotama.

Borba proti trgovini robljem nije imala dugo vremena uspjeha. Tuđinski trgovci nisu dopuštali, da se za njihovu sramotnu eksploataciju zatvore hrvatske zemlje i uobće cieli Balkan. To je bio za njih pravi Eldorado, iz kojega su oni izvozili u sviet toliko robova, da je najprije kod Bizantinaca, a onda i kod Talijana, Francuza i Germana ime Slaven postalo sinonim za roba. Još na početku novoga vieka morali su se hrvatski velikaši obvezivati Mletčanima, da će ih snabdievati galeotima.

U nekim primorskim gradovima ukrcavalo se roblje na domaće ili tuđe brodove.

Osobito je veliko tržište robljem bilo u Drievima pokraj Gabele i u Dubrovniku. Bosanski su vladari i velike vojvode posredovali kod dubrovačke gospode radi roblja, koje se odvodilo iz Bosne. Uspjeh je redovito bio vrlo slab. Samo kadkada povraćeni su zarobljeni mladići i djevojke svojim obiteljima, a inače se takva trgovina nastavljala pod zaštitom vlasti, te je dubrovački knez ubirao posebnu pristojbu od svakog prodanog roba. Dr. Ćiro Truhelka veli: »Koliko je bila razgranjena dubrovačka trgovina robljem, vidi se iz toga, da su Dubrovčani 1397. pisali kneginji Eugeniji i knezu Stefanu te ih molili, da se zauzmu za dva dubrovačka trgovca robljem, koje su uhvatili Turci, a njima su u prilog naveli, da po čitavoj carevini do Bruse Mletčani i Genovezi i »drugi jezici« kupuju roblje i vode kroz Dubrovnik, a oni im zato ne čine smetnje.«[27]

Tisuće su hrvatskih obitelji plakale za svojom zarobljenom djecom. Već u srednjem vieku pričale su se žalostne priče o sudbini onih hrvatskih sinova i kćeri, kojima se zametao trag u tuđinskom robstvu.

Taj plač narodne duše nad sudbinom naših robova i robkinja očitovao se u umjetnoj književnosti najprije u jednoj lirskoj pjesmi Đore Držića. To nije onakva obradba (»harmonizacija«), kakva se opaža u Držićevim pjesmama »na narodnu«, nego pravi stvaralački umjetnički rad, koji pripada Držiću. On je od epske građe načinio svoju lirsku pjesmu, ali je unatoč tomu ostavio još toliko starih ostataka i tragova, da se po njima može stalno razpoznati njihovo epsko podrietlo. Jagić je dao pjesmi naslov »Čudan san«, a bolje bi naslov glasio »Strašan san« ili, kako sam Držić veli, »Hudi san«. Pjesnik je došao na zgodnu misao, da očituje dubinu svoje ljubavi na taj način, što se uživljava u fiktivnu predpostavku, da su njegovu djevojku[38] ugrabili gusari pa je vode na tržište, da je prodadu. Premda je on to vidio samo u snu, ipak je tako skršen, da sav dršće od straha, i suze mu udaraju na oči. On veli:

Oh, kako ne umrieh noćaska po noći,
Ja kad u san usnjeh gospođu tuj doći,
Ka me je svezala kroz srdce ranjeno
I muke zadala, s kih cvilim ljuveno.
Svezav ju vodahu gusari nemili
I tač njom trudahu, da mramor procvili,
Grediеše tuj sramno jakino meu lavi,
U ruho pritamno pokriv se po glavi.

Poslije toga prikazuje Držić, kako zarobljena djevojka dolazi pred trgovce pa ih dugom tužaljkom pokušava nagovoriti, da je kupe od gusara.

Sve nas upućuje na to, da je cieli sadržaj tužaljke uzet iz epske pjesme, jer vidimo građu epskog razvoja, koja je djelomice dobro, a djelomice loše pretvorena u liriku. Robinja veli, da je rođena u Dubrovniku. Imala je dvorane, koji su je dan i noć sliedili i svaku joj želju izpunjali. Jednom je pošla u lov. Lovci i hrtovi nagnuše u potjeru za ranjenim jelenom, a ona je ostala sama pokraj jezera.

Tuj trudna počivah pod dubje zeleno
Ter ruke umivah i ličce rumeno.

Iznenada navališe na nju divlji razbojnici gorštaci, svezaše joj ruke i potjeraše je gorom. Ona moli košutu, neka prikaže ljudima njezine patnje. Ruke, koje su vile vience od cvieća, sada su svezane. Zlatne su kose zamršene i ružno spuštene dolje. Lice joj je izbliedjelo. Sjeća se, kako je živjela nekada, i izporeduje to sa sadašnjom nevoljom.

[27] Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, str. 604. Sarajevo 1942.

[38] On je naziva po običaju dubrovačkih trubadura gospođom, ali ta rieč nema današnjega značenja, nego se odnosi i na djevojke. Njegova gospođa zaklinje trgovce, neka imaju samilost s njom radi njezine »mladosti« i »djevstva«. Ona je »divica« i ima »srdce divično«.

Zorom sam ranila na glas od slavica
Ter poljem birala razlika cvitjica;
A ranim sad zorom, pri neg padne rosa
Ter ljutom grem gorom i naga i bosa.

Nekada je bila prva među »vilama«, a sada je gladna i žedna. Gusari su je doveli na trg, a ona moli trgovce, neka je kupe i povedu sa sobom.

Nameće nam se pitanje: Odkuda su ti trgovci, u koje zarobljena djevojka ima toliko povjerenje, da im se usuđuje reći:

Volju bit meu takve vas moj vik u robstvu
Neg meu zle gorštake u slavnom kraljevstvu.

Ne izriče li tu zarobljena djevojka pjesnikove misli? A za koji je grad mogao Držić izreći toliku pohvalu, da je među njegovim građanima bolje čitav viek živjeti »u robstvu« nego drugdje slavno kraljevati?

Jasno je, da je to mogao biti samo Dubrovnik.

Trgovci su dakle po našem prvom dojmu ovoga mjesta Dubrovčani. I te Dubrovčane moli robkinja:

Kup'te me vi sebi, neka sam vam sužna!

Tu odkrivamo neasimiliran ostatak, koji nas upućuje na to, kako je izgledala u izvornom obliku građa, koju je Držić preradio.

U izvornoj pjesmi, kojom se Držić poslužio, tržište, gdje su gusari prodavali robinju, bilo je u Dubrovniku. U preradbi motiva nije moglo tako ostati, jer je Držić stranu robinju pretvorio u Dubrovkinju, koju nije smio dovoditi na prodaju u njezin rođeni grad, jer bi na taj način lišio svoju pjesmu dramske napetosti. On ne bi imao prilike, da pokazuje bolnu i gotovo očajnu potresenost, jer bi morao predpostavljati, da će Dubrovčani oteti svoju sugrađanku iz ruku gusara i pustiti je na slobodu. A osim toga situacija bi bila i psihologijski neobrazložena, jer nitko ne bi vjerovao, da bi gusari dovodili robinju na prodaju tamo, gdje bi je izgubili. Jedna promjena morala je za sobom vući drugu. Držićevo

tržište nije smjelo ostati u Dubrovniku, nego je moralo biti preneseno nekud daleko, »u tuđu stranu«. Ali transpozicija nije do kraja provedena, jer je pjesnik što u kriptomneziji što u sviestnim aluzijama zadržao svu drugu psihologijsku konstrukciju i pjesničku instrumentaciju, ne mareći mnogo za to, što su neki elementi ostali disparatni. To i onako nije upadalo u oči običnim čitateljima.

Pobliža analiza Držićeve robinje odkriva i druge neasimilirane ostatke.

Njegova zarobljena Dubrovkinja govori o svojem zavičaju:

»Ali sam kamena, sva slična dubravi,
U koj sam rođena i gdi me Bog javi?
Jur ta je dubrava tvrda u mramoru,
Pod gorom gizdava i veći dil na moru«.

U ovakvoj kamenoj tvrđi od mramora nije mogla opjevana djevojka ići svaki dan u zoru na polje šetati i brati cvieće, a još je manje mogla polaziti čak s bojnim oružjem u lov na jelene. Doduše, u pjesmama su dubrovački trubaduri znali načiniti od svojih djevojaka podpuno romantične kneginje i kraljevne, ali ovakvo očito protuslovlje u opisivanju Dubrovnika dovodi nas na misao, da su se tu sastali zajedno opisi različnih okoliša.

Upada u oči i to, da Držićeva robinja, koju je pjesnik učinio Dubrovkinjom, ne poznaje pobliže dubrovačkih trgovaca, niti ti trgovci poznaju nju, nego između njih postoji odnos stranih ljudi.

Unutrašnji dakle razlozi kazuju, da predmet robinje nije Držićev pronalazak. Držić je samo primienio na novu situaciju ono, što je već prije njega postojalo, ali je pri tom samo polovično proveo promjene, koje su bile nuždne.

II.

Tražeći izvor, iz kojega je Držić uzeo svoju »Robinju«, moramo ići putem, kojim je pošao dr. Branko Drechsler u razpravi »Postanje Lucićeve »Robinje« (Rad 176. str. 83.—

134.). On je iznio sve pjesme o tom motivu, na koje se namjerio u hrvatskom umjetnom i narodnom pjesničtvu.

Osim Držića prikazali su istu temu Hanibal Lucić u drami »Robinji«, Mavro Vetranović u maskerati »Dvie robinjice« i Antun Sasin u maskerati »Robinjici«. Na temelju ovih činjenica zaključio je dr. Drechsler opravdano, da je motiv robinje bio u 16. stoljeću u hrvatskoj dalmatinskoj književnosti »već općeno poznat i konvencionalan«. O prve tri robinje veli dr. Drechsler:

»Tri doslije spomenute varijacije: Držićeva, Lucićeva i Vetranovićeva obrađuju u tri različita oblika, u obliku lirske pjesme, pokladne drame i maskerate, isti motiv, koji u suštini glasi: robinjica, djevojka iz veoma plemenita roda, u perivoju kraj jezera u sjeni drveća bude uhvaćena od gusara i dovedena na trg, gdje opisujući svoju nesreću i lutanje moli trgovce, da je odkupe.«

Potankom razčlanbom dokazao je dr. Drechsler nepobitno, da je Lucić u svojoj drami »Robinji« ovisan o Držićevu »Čudnu snu«. Ta je ovisnost tako velika, da je Lucić neke Držićeve stihove gotovo doslovno prepisao.

Ali Lucić je znao o robinji više, nego što je našao u Držića. On je svoju glavnu junakinju doveo na prodaju u Dubrovnik, a pritom nije mienjao njezina podrietla. Zato je mogao bez ikakva straha zadržati sve ono, što je kod Držića postalo u promienjenoj zavičajnosti robinje disparatno. Lucićeva je robinja živjela prije zarobljenja »pri tihom Dunaju«, gdje je kao kći bana Vlaska, a unuka hrvatskoga bana Blaža Podmanickoga mogla opisivati ovakav razkošni život:

Tuj biše gizdavi perivoj tere gaj,
Vidiv ga ti, pravi, rekal bi, da je raj.
Najveće ugodno biše mi tuj stanje
Prostrano, slobodno i mirno šetanje.
Tuj ti me na čride dvorkinje dvorahu
I moje beside pomnjivo zorahu;
Tuj moje sve dilo razbirati biše
Rumeno i bilo cvitje, ko miriše,

I perle, koje su od broja, nizati,
I nakitiv resu zlatnu podstrizati,
I sterat svilicu po bilomu platnu,
Umišujuć žicu srebrnu i zlatnu.

Lucićeva robinja ne ide u lov kao Držićeva, nego izlazi »u šetnju«, a kad se umorila od igara s dvorkinjama »plešuć po travici, pisance spivajuć«, sve su skupa zaspale »voću pod granami«. Robinja »pod sincom oriha« sanja strašan san, da su na nju navalili vuci u planini, a kada se probudila i tumačila sanak dvorkinjama, obkoliše ih gusari te neke pobiše, a druge zajedno s njome povedoše u robstvo.

Dalji je tiek događaja u Lucićevoj drami prikazan gotovo posve epskim načinom kao i u Držića.

Osim Držića utjecalo je na Lucića i narodno pjesničtvo. O tom veli dr. Drechsler:

»Lucićeva je »Robinja« sinteza književnih struja u osvit hrvatske knjige, gdje se sastaje erotika, maskerata i narodna pjesma, te pokazuje svojim sadržajem i duhom tragove dvojakoga svoga podrietla: iz suvremene umjetne i narodne poezije.«

Elemente narodnoga pjesničtva nalazimo osobito u karakterizaciji glavnih lica drame.

Dubrovački knez veli mladomu Derenčinu:

»Vas svit Derenčina, tvojega još dida,
I hrabra i smina u pisneh povida.«

U tim stihovima nalazimo tragove prve narodne pjesme, koja je utjecala na Lucićevu »Robinju«, ali ne ujedno i na Držića.

»Vas svit« ne označuje sav poznati sviet na zemlji, jer za tako veliku hiperbolu nema ovdje nikakva razloga, nego se pod tim imadu razumievati svi domaći narodni slojevi. Prema tome se ovdje govori o takvim umjetničkim tvorevinama, koje su morale biti svojina čitavog naroda, t. j. plemića i neplemića, školovanih i neškolovanih ljudi. Kod Dr-

žića i Hektorovića nalazimo potvrdu, da su to bile narodne pjesme.

Nije nuždno, da je Lucić mislio na više različitih pjesama o Derenčinu. Njegova množina (»u pisneh«) mogla se odnositi i na jednu pjesmu, koja se ponavljala u narodu na više mjesta.

Možemo i pobliže znati, koju je narodnu pjesmu imao Lucić pred očima. Ta pjesma ima obilježje, da prikazuje Derenčina u prvom redu kao hrabra i smiona viteza. A Derenčinova hrabrost i smionost prikazana je osobito u narodnoj pjesmi o bitci na Krbavskom polju. Tu je Derenčin onakav, kako ga crta i kronika franjevca Tomašića: on ne će slušati savjeta drugih junaka, nego smiono juri u tragičnu nesreću.

Najstariji vanjski oblik te narodne pjesme bit će da je bio sličan onoj bugarštici, koju je u izrođenom obliku zabilježio Pavao Ritter Vitezović, a Drechsler ju je prepisao iz njegova rukopisa i objelodanio u svojoj razpravi o »Robinji« s ovako uređenim tekstom:

Peljala sina Karlovićka po palačah udvinskih.
Nigljedajući se na Krbavsko polje upita sina jom:
»Je li ono sura magla ali bili labudovi?«
Odgovori: »Ni, nego se sapa vidi od junačkih konja
I od praha puškanoga. Ono ban Derenčin boja bije.«
Toga pravo ne izreče, eto izjaha jedan samo konjik,
Izide gospoja pred njega, dok pozna, da je nje diver Karlović.
Zače govoriti: »Davori mi, Karloviću, davori mi, moj divere!«
Odgovori: »Nemoj od Krajine spitavati, jer da ti počnem kazivati,
Sobom ćeš hitat ob crnu zemlju.
Ondi poginuše dva brata Karlovića,
Dva Mrnjavića, dva Bereslavića, dva Hranilovića.«

U kasnijem razvoju ta se bugarštica pretvorila u deseteračku pjesmu o banu Derenčinu i Otman-paši, koju danas stavljamo u sve antologije i hrestomatije hrvatskih narodnih pjesama.

Tragove druge narodne pjesme u Lucića, ali i opet ne ujedno i u Držića, odkrivamo u ovim stihovima, koje govori Lucićeva robinja:

»Hrabrost otca moga i vira jest bila
Kralja ugarskoga k sebi primilila;
I on mu odtada budući najdraži,
Beloga Belgrada hti da je na straži.
Tuj poslom junačkim po taj put poslova,
Da ga i hrvackim banovstvom darova.
I veća porodi slava mu se totu
Neg Janku vojvodi i Vuku despotu.«

Taj se odlomak imade popuniti kasnijim stihovima, u kojima dubrovački vlastelin pripovieda o robinjinu otcu:

»Vidil sam, gdi slomi u jedno savezav
Pet kopji, tako mi daj, Bože, da sam zdrav.
I ove pak opet gledale su oči,
On konji preko pet mašiv se gdi skoči;
Uz konja brzega upored gdi tiče,
I vola gdi svega na poli prisiče;
Gdi se s njim boreći ni vitez ni junak
Ne more ne leći, toliko biše jak.«

Takva junačka djela nije mogao Lucić preuzeti iz običnih kronika, koje su na pr. o djedu Robinje Majeru Blažu zabilježile ovo: »Ugrin Blaž Madžar bio je tako jak, da je vinsku bačvu, koju su jedva kola vozila, sam sa zemlje dizao i da je u oklopu mogao zubima podići oboružana čovjeka i nositi ga naokolo plešući kolo s drugim vojnicima.« Nijedan kroničar ne bilježi, da bi tkogod izvršio onakva djela, kakva se pripisuju u Lucićevoj drami otcu Robinje Vlasku. Ali takve opise nalazimo kao običnu stvar kod različnih junaka, koje slavi narodno pjesničtvo.

Nismo u neprilici, ako hoćemo pronaći onu pjesmu, iz koje je Lucić preuzeo svojstva Robinjina otca Vlaska. Dovedemo li obadva citirana odlomka o tom junaku u vezu, nameće nam se sam od sebe zaključak, da je Vlasko sudje-

lovao u nekoj obdulji, gdje se više proslavio od vojvode Janka i Zmaja Ognjenoga Vuka; a do dana današnjega pjeva se o ženitbi Sibinjanina Janka (M. H., pjesma pod br. 70), kako se u njoj okupljaju različni junaci, koji strieljaju jabuku na koplju ili preskakuju više konja. U onoj pjesmi, koju je poznavao Lucić, opjevani su u tim svatovima i Zmaj Ognjeni Vuk i ban Vlasko. Ban je Vlasko izbavljao Sibinjanina Janka iz nevolje čineći junačka djela, koja se u kasnijim inačicama pripisuju Jankovu nećaku Sekuli ili »Mikuli sestričku« ili Milošu Vojnoviću ili komu drugomu. Taj je motiv obrađen i u Kačićevoj prvoj »pismi vojvode Janka«.

Nema nikakve sumnje, da je Lucić preuzeo iz narodnih pjesama likove krbavskoga junaka Derenčina, Majera Blaža i bana Vlaska.

Malo se teže razpoznaje, da isto podrietlo imadu također mladi Derenčin i Robinja. Njihova je vanjština tako trubadurska, da se u njoj u prvi mah ne vidi gotovo nikakvo obilježje narodnih junaka i junakinja. Oni govore, kao da su naučili zbornik Držićevih ili Lucićevih ljubavnih pjesama. Robinja se sjeća svojih udvaratelja, koji su joj noću dolazili pod prozor i pjevali u »pjesancama«, da je ona »kruna i dika njih i sunce ko im sja«. A mladi Derenčin govori o sebi kao o vjernom sluzi, koji preuzima na sebe sva stradanja za svoju »neharnu gospoju«, ali ona je ohola i nemilostna.

Ipak pobliže promatranje odkriva i na tim likovima utjecaj narodnoga pjesničtva.

U »iskladu« (prologu) svoje drame Lucić obračunava s izrođenim trubadurima, koji se pouzdaju u novac i u prazne rieči te pjevaju pod prozorom: »Sunačce, ja sam tvoj.« On postavlja mladeži svoga vremena pred oči nov ideal takve ljubavi, koja umije trpjeti i boriti se. Taj je ideal preuzet velikim dielom iz narodne pjesme i predaje.

Lucić nije mogao izmisliti mladoga Derenčina i svoju Robinju. U poviesti nije bilo tih osoba, a on je išao za tim, da se njegova drama predstavlja, zato se nije mogao izvrgavati opasnosti, da mu obćinstvo rekne: »Te su osobe nevjerojatne i nemoguće, jer Blaž Majer nije imao unuke, ni krbavski junak Derenčin unuka.«

Lucić je našao podlogu za vjerovanje u realnost tih osoba u tadašnjem družtvu zato, jer je ono znalo narodnu pjesmu o mladom Derenčinu i Robinji. Onako, kako su o Ivanu Karloviću, koji nije ostavio nikoga iza sebe, odmah iza njegove smrti pričali, da se njegov sin borio protiv Turaka u Kisegu, produžili su narodni pjevači i kazivači i rodoslovlje Emerika Derenčina i Majera Blaža.

III.

Pod trubadurskom vanjštinom mladoga Derenčina i Robinje kuca srdce junaka narodne pjesme. Lucić nije dao tim svojim junacima dovoljno dramskoga života. Oni previše pripoviedaju, a premalo su aktivni. Najnapetiji prizori stavljaju se u prošlost izvan prikazane dramske radnje. Pače ni oni prizori, koji su postavljeni na pozornicu, ne odaju pravoga dramskoga vieštaka. Kupovanje na trgu, koje bi moglo pobuđivati veliku napetost, samo je fiktivno, jer je mladi Derenčin preko svojih pratilaca Robinju već prije odkupio, a dalji su prizori samo dogovoreni, da on može ljubljenu djevojku kušati i staviti pred alternativu: ili ćeš poći za Derenčina, ili te ne ću odkupiti! Dakako, kad ta alternativa ne bi bila fiktivna, morala bi se tumačiti kao najružnije ucjenjivanje i iznuđivanje.

Dramska je kompozicija Lucićeva djela dosta slaba. Ali kada se sav sadržaj povrati natrag u epski oblik, tada dobivamo umjetninu, kojoj nema mnogo prigovora. Prizori se ređaju kronologijski ovako:

1. Unuka Majera Blaža polazi sa svojim drugaricama na šetnju negdje na sriemskom svojem imanju (»tamo gdino Sava — rike se shajaju zajedno i Drava«).
2. Turski martolozi hvataju djevojku, te je odvode s njezinim drugaricama u robstvo.
3. Glas o tom zarobljenju dolazi budimskom kralju, koji obećaje veliku nagradu onomu, tko Robinju izbavi.
4. Martolozi prelaze Dravu (!) i Savu i preko težko prohodnih gora upravljaju put prema Dubrovniku, a za njima se odtisnuo u potjeru mladi Derenčin sa svojom družinom.

5. Derenčin dostiže martoloze u Dubrovniku, ali budući da dubrovačka država živi s Turskom u prijateljstvu, ne će on da na dubrovačkom tlu čini krvoproliće, nego se pretvara u trgovca i odkupljuje Robinju, a poslije vjenčanja polazi u svoj zavičaj Senj i iz Senja u Budim pred kralja.

Politički razlozi djelovali su na Lucića, da je on tražio takav svršetak radnje, koji je i turske martoloze mogao zadovoljiti. Narodni pjevač zacielo ne bi imao takvih obzira, zato se oštrina mladoga Derenčina ne bi zaustavila na ovakvim riečima:

»A vam, martolozi, krvi se ne napit,
Ja ne znam, kako si mogu se uztrpit!
Već čto vam dah viru ja moju, i k tomu
Ne ću da zamiru mistu se ovomu;
Drugdi se jeda li budemo gdi vidit,
S kim ste trgovali, hoću vam povidit.«

Završetak je u narodnoj pjesmi drugačiji, jer tamo se ista situacija završava tako, da preobučeni junak odvodi robinju iz ruku razbojnika bez odkupa i bez dogovora.

Svakako svi drugi kompozicijski, stilski i sadržajni elementi Lucićeve drame upućuju na to, da su uzeti iz narodne pjesme.

Ta je pjesma od 15. stoljeća bila osobito aktualna, jer je odgovarala groznoj životnoj zbilji. Bezbrojni naši robovi i robkinje, koji su ostavili svoje kosti po svim zemljama Evrope i zapadne Azije, tražili su svoje žalitelje i osloboditelje, barem u maštanju.

Andra Gavrilović napisao je g. 1898. u 6. svezku IX. knjige »Nastavnika« razpravu »Lucićeva Robinja i narodna poezija«. Razčlanio je osobito ove tri narodne pjesme iz Bogišićeve zbirke: 1. Kako sestra Ivaniša bana hrvatskoga uteče iz ruka Turčina, koji ju bijaše uz privaru zarobio oko g. 1380.; Kako Stjepan Jakšić izrobi Margaritu sestru svoju iz ruka bana Morinskoga; 3. Kako Ivan Krušić, senjski kapetan, hitro ugrabi Jelicu, sestru svoju zarobljenu, iz rukuh Muje Jeleškovića Turčina. Gavrilović je zaključio, da su te tri

pjesme vremenski i sadržajno najbliže izvorniku, kojim se poslužio Lucić.

Drechsler je s pravom priznao najveću važnost pjesmi o sestri Ivana Krušića, a uz to je napose razčlanio pjesme: Sestra Ivana Senjanina i Turčin Mujo Jelečković (B. Melkov Glavić: Narodne pjesme, I. knjiga), Petravićevu »pismu o robinjici«, Cagarićevu pjesmu »Brdarić Merdžane« i pjesmu iz Jukić-Martićeve zbirke »Ivo Senjanin i Mijat Brdarić«.

Nabrajanje bi se moglo otegnuti u nedogled, jer pjesama o robinjici imade bezbroj.

Razlikovati valja pri tom pet tipova takvih pjesama. Prvom tipu pripadaju one pjesme, u kojima se zarobljena djevojka ili žena sama oslobađa, obično kakvom varkom. Osim sestre Ivana Hrvaćanina (Karlovića), koju je u naslovu staroga rukopisa sabirač ili urednik krivo nazvao sestrom bana Ivaniša iz g. 1380., oslobađa se tako na pr. i junakinja u pjesmi »Nekakav poturica i Mostarka đevojka« (B. M. Glavić: Narodne pjesme, zbirka II., Dubrovnik 1897). Turčin je ugrabio Mostarku djevojku i preplivao s njom na konju rieku. Dalja se radnja razvija ovako:

U Turčina čizme do koljena,
Pune mu se vodice nalile.
Kad pregazi s onu stranu vode,
Pa govori Mostarci đevojci:
»Drži, dušo, za dizgin dorina!
Na ti kape, drži je na konja,
Na ti sablje, stavi pokraj sebe,
Nek ja sjednem pokraj vode hladne,
Da izlijem vodu iz čizama.«
Istom Ture pokraj vode sjede,
Jošter nije čizmu odriešilo,
A nego li vodicu izlilo,
A da vidiš Mostarku đevojku,
Dobru konju dizgin popustila,
Bježi mlada Mostarka đevojka.

Jasno je, da ovakav tip djevojke junakinje nema nikakve veze s Lucićevom Robinjom.

Još manju sličnost s Robinjom ima onakva djevojka ili žena, koja mnogo godina boravi u »Robljinu gradu« kao »Robinjica mlada« ili je već u djetinjstvu odvedena u tuđu zemlju, a kada se Kraljević Marko, Karlović Ivan, Isajbegovičin sin ili koji bezimeni junak hoće ženiti njome, odkriva se, da su njih dvoje brat i sestra.

Utjecaj na Lucićevu »Robinju« ne možemo tumačiti ni pjesmama o onakvoj djevojci ili ženi, koja dolazi u robstvo, a za njom trči u potjeru junak, koji zameće s otmičarima boj i silom je izbavlja iz njihovih ruku.

Ne pomaže nam mnogo ni tip onih žena ili djevojaka robinja, koje žive u sužanjstvu sve dotle, dok se ne nađe junak, koji se preoblači u tuđe junačko ruho i vraća im slobodu. Takvom tipu pripada na pr. u Erlangenskom rukopisu sestra Ivana Karlovića, koja čami u tamnici jajačkoga serdara Alije, dok ne dolazi njezin brat Ivan, preodjeven kao turski velmoža, koji govori serdaru Aliji, da mora odvesti robinju sultanu u Carigrad. A muslimanski narodni pjevači stavljaju u takav položaj opet svoje junakinje pa pjevaju na pr. o Lejli Blaževića (Hörmann II., 2. izd., str. 508—520), koju oslobađaju iz tamnice bana zadarskoga Halil Hrnjica, mali Šaban-aga i Tanković Osman, preodjeveni u »katanske haljine«.

Sličnost s Lucićevom Robinjom imaju samo one žene i djevojke, koje se oslobađaju na taj način, da se neki junak preoblači u trgovca i vraća im slobodu bez prolievanja krvi.

Tako obrađen motiv robinje nalazimo već u najstarijim zapisanim narodnim pjesmama.

Gavrilović i Drechsler uzpješno su analizirali Bogišićevu pjesmu o zarobljenju i oslobođenju Jelice, sestre senjskoga kapetana Krušića. Drechsler je izpoređivanje te pjesme s Lucićevom dramom sažeo u ovaj pasus:

»Ova stara narodna pjesma razpada se u dva dijela: otmicu robinje i njenih dvorkinja, pa njihovo oslobođenje, a ima varijanata, gdje prvoga dijela nema, ili gdje se iza prvoga dijela crta oslobođenje po drugome motivu. Bogišićeva je pjesma jedina u obadva ova gipka dijela sačuvala dodirne

točke s motivom o robinjici, kako ga je obradio Lucić, i upravo se ovdje razbira, kako je na pjesnika pored sasvim lirske, apstrakne obradbe Držićeve utjecala narodna pjesma. U Bogišićevoj pjesmi i u Lucićevoj drami robinja, djevojka odlična roda, dolazi jutrom na vrelo sa svojim dvorkinjama, od kojih po imenu pjesnik spominje Margitu, a narodni pjevač Katu, i tu se razvija igra, u narodnoj pjesmi polijevanje vodom, a u Lucića dvorkinje zabavljaju robinju »plešuć po travici, pisance spivajuć«. A sada mala razlika: Jela je došla sa zlokobnim snom na vrelo, a Lucićevoj robinji ovdje pada san na oči, i tu ona usni zloslutni san, i u taj čas eto gusara Turaka, koji zarobiše tu i tamo robinju i njene dvorkinje. Jelu Krušićevu i kćerku bana Vlaska oslobađa preobučeni trgovac, ali to je u narodnoj pjesmi brat njezin, a u Lucića — pjesnika trubadura — njezin dragi.«

Omiljelost i žilavu ukorienjenost ovakvog motiva robinje, koji je živio već u Lucićevo doba, zasvjedočuju kasnije i neke muslimanske narodne pjesme, na pr. »Kćeri Ali-bega Atlagića« (Hörmann II., 2. izd., str. 520—525). U toj se pjesmi pripovieda, kako se Atlagićeva kći Mejra prevjerila, a druga kći Sultanija, koju je Ivan, kapetan iz Zadra, zarobio i učinio svojom ženom, piše otcu knjigu:

»Ah moj babo, beže Ali-beže,
Ti zakupi šimširli đemiju,
U đemiju metni ogledalo,
Pa sve broji danove po dane;
Kad nabrojiš četr'est danaka,
Ti odtisni niz more đemiju,
Bit će Vlasim' Cvijetna nedjelja.
Svi će Vlasi u crkvu otići,
Otići će crkvi manastiru,
Ja ću mlada u dvoru ostati;
Ja ću doći moru u đemiju,
Da kupujem sjajno ogledalo;
Kad ja dođem u tvoju đemiju,
Ti odtisni niz more đemiju.«

Ali-beg Atlagić čini, kako mu je savjetovano u pismu, i odvodi svoju kćer Sultaniju natrag »Hlivnu kamenome«.

Kalup je dakle i ovdje posve isti kao i kod senjskoga kapetana Krušića, koji se u lađi šimširovoj«, punoj »trga svakojaka«, vozi »do Jeleča, grada bijeloga,« i odvodi natrag u Senj svoju sestru »Jelu gospodičnu«, koju je Jeleškovič (Jelečkovič) Mujo bio učinio svojom »»dragom ljubom«.

IV.

Prema svemu se vidi, da je Lucić za svoju »Robinju« izkoristio barem tri narodne pjesme, od kojih su dvie sporedne, a treća je glavna. Utiecaj je tih pjesama ne samo vjerojatan, nego i podpuno dokazan.

Dakako mi ne znamo točnoga teksta tih pjesama, kako je on glasio u Lucićevo doba. A nije nam to ni potrebito znati, jer je i bez toga dovoljno razsvietljen odnos drame »Robinje« prema motivima narodnoga pjesničtva, koji se nisu bitno mienjali sve do najnovijega vremena.

Dr. Branko Drechsler i iza njega budimpeštanski kroatolog József Bajza pokušali su razsvietliti i odnos »Robinje« prema poviestnoj istini. Međutim tu valja načiniti jednu distinkciju, da vjerojatnim ili nevjerojatnim domišljajima ne oslabimo ono, što je sigurno. Drugo je poviestna predaja u narodnoj pjesmi, a drugo zajamčena poviest. Poviest jasno kazuje, da je Majer Blaž imao sina Ladislava i kćer Benignu. Benigna se tri put udavala: najprije za poznatog madžarskog junaka Pavla Kinizsija, zatim za Marka Mišljenovića, nazvanog Horvata, i najposlije za Gregora Kereky-ja. Prvi joj je muž umro g. 1494., drugi g. 1508., a trećega je dala umoriti g. 1519. Bajza misli, da je u liku Robinje Lucić prikazao Benignu, o kojoj je napisao dramu prije g. 1519. Ta drama po njegovu mišljenju nije prikazivana u Dubrovniku radi toga, jer je Benigna bila osuđena kao zločinka, a to je ujedno prouzročilo, da je »Robinja« tiskana istom poslije Lucićeve smrti.

Međutim sva ta domišljanja gube svoju vriednost, jer Lucićeva Robinja nije poviestna Benigna. Lucić uobće nije imao u svojoj drami pred očima poviest, nego narodnu predaju, koja daje sinove, kćeri i unuke i onima, koji ih nisu imali.

Antun Dobronić htio je »sa stanovišta psihologije stvaranja u području umjetnosti« dokazati, da je Lucić izradio svoju dramu prema pažkoj pokladnoj igri »Robinji« (»Robinja Hanibala Lucića i muzičko-dramska pučka gluma u Pagu« u Vjesniku etnografskog muzeja u Zagrebu, knj. II. sv. 3.—4., Zagreb 1936). Jezgra se Dobronićevih dokaza nalazi u ovom odsjeku:

»U razvoju drame uobće, kao zasebne literarne forme, poznate su tri psihološki jasno rastavljene faze. Znamo, da je u prvoj, početnoj fazi ovog razvoja dolazila do izražaja samo *akcija* i *glumac;* da je u drugoj fazi nadjačala *literatura* i *autor;* i da je, konačno, nadošao *teatar* i *režiser.* U ovoj skali, paška »Robinja«, van svake sumnje, ulazi u sklop *prve,* a Lucićeva u sklop *druge* faze. Ovo znači, da je paška Robinja psihološko-genetički, u odnosu spram Lucićeve, na *početnijem stadiju.* Stoji, da je tekstom paške Robinje, popunjene sa samom odnosnom dramskom izvedbom, udovoljeno samo *primarnom* dramskom instinktu pučanina na *početničkom* stepenu kulture, težnji da *vidi* i *proživi* oslobođenje robinje kao simbola njegove *»beside i vire«.* U odnosu prema paškoj, Lucićeva je drama *lirizam, literatura i artizam,* koji gleda čak i spram Dubrovnika kao višeg ideala kulture. Podrobna literarna i gramatička analiza svake pojedine ove »Robinje«, i njihove međusobne uporedbe u ovom bi pogledu bez sumnje namakle nadasve zanimljive rezultate. Mislim, da se i bez ove detaljne uporedbe, na osnovi samih ovdje iznesenih fakata može da kao jedino logičko prihvati stanovište, da, ako stoji da je jedna ova drama utjecala na postanje druge, a ovo neosporno proizlazi iz tolikog broja zajedničkih stihova, — da je onda vjerojatnije, da je paška izvor Lucićeve, nego obratno« (str. 59.).

O pažkoj »Robinji« namjeravam govoriti kasnije, kada dođe na red obredno i običajno narodno i polunarodno pjesničtvo, a sada spominjem samo to, da ima bezbroj primjera u tuđoj i u našoj književnosti, koje potvrđuju degeneraciju znamenitijih epskih, lirskih i dramskih umjetnina u narodu. Da je pažka »Robinja« izrađena prema Luciću, dovoljan je dokaz u tom, što njezini stihovi nipošto ne odgovaraju duhu narodnoga pjesničtva, a sam Dobronić iztiče, da su »obje ove Robinje *pisane u dvanaestercima,* sa *rimama na svršetku stihova,* a što je najvažnije, za oko *sedamdeset i devet stihova* može da se kaže da su *gotovo doslovno jednaki* u tekstima obiju drama, dok se oko *trinaest* stihova pažke poklapa sa po prilici *sedamnaest* stihova Lucićeve samo po smislu, a ne od riječi do riječi u tekstu« (str. 54.).

Postanak pažke »Robinje« dade se lako protumačiti. Ali zamršenije je pitanje, u kakvom su odnosu prema Lucićevoj drami one romance o robinji, od kojih su neke zabilježene u Makarskoj i okolici, a jedna u Istri. Na to su pitanje kušali odgovoriti osobito dr. Antun Radić i dr. Branko Drechsler pa su došli do različitih zaključaka.

U razpravi »Narodni izvor Lucićevoj »Robinji« složio je dr. Antun Radić skupa četiri makarske inačice. Pritom je kod njega ostala nezapažena ona pjesma, koju je zabilježio ili odnekale prepisao Alačević u zborniku, koji se čuva u pismohrani Matice Hrvatske. I u tom se rukopisu Derenčin naziva Narančinom. Neke se pogrješke zapisivača ili kazivača dadu lako izpraviti. Osobito tamo, gdje nas na pravi tekst upućuju srokovi, ritam i narodna frazeologija.

Početak pjesme glasi ovako:

Prisvitloga kralja Mande, ćer jedina,
Banu Narančinu biše omilila.
Išla je u bostan, di se voda toči,
Tiji joj je sanak sašao nad oči;
U sanku je snila ter tuge vidila,
Da s' veže verugam nje ruka pribila.

Jošćer nije mlada sanak ni dospala,
Kada je gusarom u ruke upala.
Ona mi jim mlada stade se moliti:
»Nemojte me mladu na pazar voditi!«

Dalji su stihovi vrlo hrapavi. Ipak se vidi, da gusari nisu uslišali njezine molbe, nego su je odveli na »bogato polje« u »zlatnoj župi«, kamo su izšetali bogati trgovci, da kupuju roblje. Dolazi jedan bogataš, koji želi od gusara kupiti plemenitu robinju. Gusari traže za nju pet tisuća dukata. Bogataš se upušta s robinjom u razgovor, koji je izražen dosta gladkim stihovima:

»Kaži meni malo, ma robinjo mila,
Na ku si se stranu od svita rodila?«
A ona mu mlada 'vako odgovara:
»Mučno ti je bolju bolom bolovati,
A nije robinju, okle sam, pitati.
Ja sam se rodila, gdi su perivoji,
Dino se rumena ružica odgoji.
Mene je rodila moja majka Mare
Kakono kiticu drobne mažurane,
Mene je gojila ma baba Jelena
Kakono kiticu bosilja zelena.
Prilipe dvorkinje, ke su me dvorile,
Svaku su rič moju na glavu nosile;
Prilipi su mladi, ki su me prosili,
Svaku rič su moju za kalpak nosili.
Banu Narančinu omilila biše(!),
Često pod moj prozor versat dohodiše.«
»Kaži meni pravo, oj robinjo mila,
Bana Narančina bi l' poznat umila?«
»Bana Narančina ne b' poznat umila,
Jere moja majka meni ga je krila.«
»Kaži meni pravo, ma robinjo mila,
Banu Narančinu jes' dobro hotila?«
»Banu Narančinu dobro sam hotila,
Srida srdca moga, gdi sam ga nosila.«

Stihovi se dalje ponovno poremećuju i nagrđuju, ali se iz sadržaja vidi, da je bogati trgovac glavom ban Narančin, koji obećaje, da će prodati velik dio imutka, samo da uzmogne kupiti robinju, koja će, kako on veli:

Sidit na katrigi kakono gospoja,
Slugam zapovidat, prava žena moja,
Sideć na katrigi po bilome platnu
Proplitat žičicu srebrenu i zlatnu.

Alačevićev je tekst u glavnom jednak onim inačicama, što ih je imao pred sobom dr. Antun Radić, koji je analizom njihova teksta i izpoređivanjem s Lucićevom »Robinjom« došao do ovoga mišljenja:

»Već na prvi pogled iz bližega, svak lako vidi, da spomenutoj romanci i ovoj Lucićevoj drami nije samo fabula zajednička: sličnost ne stoji samo u bilo kojoj zarobljenoj djevojci i bilo kojem junaku, koji je oslobađa. Sličnost je tolika, da već i nije samo sličnost, već je isto, kad su ista lica: Narančin—Derenčin, baba Jelena—majka Jelena.

No nije samo to. I ako su u oba umotvora ista lica, moguće bi bilo, da je svaki autor sam za se na osnovu istoga događaja stvorio svoje djelo. No ovdje nije tako. Na prvi je pogled jasno, da su ova dva umotvora u izravnoj vezi, da je jedan od drugoga postao, da je jedan načinjen po drugom. Jedan je od autora morao pred sobom imati gotovo već djelo drugoga. Samo se tako mogu protumačiti iste rieči, iste rečenice, pače čitavi stihovi isti u oba djela, a što je najviše: isti srokovi.«

Daljom analizom zaključio je dr. Antun Radić:

»Nemamo dakle nikakva razloga pomišljati, da je ova romanca bilo kojim putem i načinom postala od gotove Lucićeve drame »Robinje«. A ako je tomu tako, nema druge, nego da je Lucićeva »Robinja« načinjena po romanci. Tu poteškoća nema.«

Na kraju nije Radić ipak apodiktički uztvrdio, da je romanca iz Makarske narodna pjesma, nego je rekao rezervirano:

»Za sada stoji činjenica, da je ova romanca tomu narodu poznata, pače dobro poznata — kad ju i pjeva, — a ništa se ne protivi mišljenju, da ju je sam i načinio.«

Dr. Branko Drechsler zastupa u svojoj citiranoj razpravi drugačije mišljenje. On veli:

»U narodu ima pjesama i književnoga značaja, pa ako i ne možemo reći, da do danas nijesu prave narodne pjesme, ipak je sigurno, da su nastale u narodu utjecajem Lucićeve »Robinje«. Na ovu misao nagone nas tri činjenice: ove pjesme nijesu deseteračke, već se pjevaju u dvanaestercu; one se ne slažu s Lucićevom dramom samo po motivu ili u pojedinim slikama, već i u riečima, pače i srokovima; i napokon od njih pjevaju se četiri u Makarskoj, dakle u neposrednoj blizini Hvara, a jedna potječe iz Istre, kamo je mogao segnuti utjecaj prikazivanja »Robinje« na Pagu, ili valjada još ispravnije da kažemo, kamo je mogla doći narodna pjesma o robinjici iz Paga, gdje je nastala u povodu prikazivanja »Robinje«. Izvan dosega Lucićeve drame nema ovakvih pjesama u narodu.«

Poslije izlazka Drechslerove razprave izkrsnula je jedna nova činjenica, koja dokazuje, da je dvanaesteračka romanca o robinji bila nekada u hrvatskim zemljama razširenija nego danas.

U »Erlangenskom rukopisu« nalaze se u jednoj kontaminaciji, koja je skrpljena od više dielova, i neki stihovi, koje izdavač dr. Gesemann rekonstruira ovako:

On: Želim, draga, želim s tobom govoriti
Kano mlad trgovac na trgu dobiti.
Ona: Tako ti, trgovče, Bog dao dobiti,
Nemoj me sirotu na pazar voditi.

Takav se odlomak nalazi još u jednoj kontaminaciji istoga rukopisa.

To je, kako dr. Gesemann izpravno zaključuje, nesumnjiv dokaz, da je dvanaesteračka romanca o robinji na početku 18. stoljeća bila poznata barem u odlomcima i u sjevernijim hrvatskim krajevima.

Ipak ni ta velika razprostranjenost ne bi još sama po sebi dokazivala, da se tu radi doista o narodnoj pjesmi. Imamo sve do najnovijeg vremena umjetnih pjesama, koje su se u narodu širile ustmenim načinom. Kao primjeri mogu služiti Đorđićeva pjesma »Podranila djevojčica jutros prije zore«, koja se pjeva i »danas po varošima u Bosni i nalazi se u repertoaru tamburaških družina«,[39] i Lessingova pjesma »Kažu ljudi, u Turaka — ima liepih djevojaka«,[40] koja je u Kuhačevoj I. knjizi popjevaka na str. 228. dobila oznaku »bosanska iz Banjaluke«, a na str. 227. »iz Hercegovine«.

Ovakve činjenice govore u prilog Drechslerovoj tezi, a umanjuju vjerojatnost Radićeve predpostavke, da je Lucićeva drama »Robinja« načinjena »prema romanci«.

U istinu, ta romanca, o kojoj razpravlja Radić, nije vjerojatno utjecala na Lucićevu dramu već zato, jer svi znaci kazuju, da su sve tri narodne pjesme, kojima se Lucić poslužio, bile bugarštice, a makarska romanca odaje sasvim drugi stil.

No time još nije pobiedila Drechslerova teza, da je makarska romanca *nastala* pod utjecajem Lucićeve drame.

Mi možemo očevidno dokazati, da bez Lucića ne bi romanca imala ovakav oblik, kakav se sačuvao u Makarskoj i u okolici. Lucić je svakako autor nekih srokova i stihova, a valjda i jednoga diela scenerijskog razporeda.

Ali je pitanje, nije li osim onih triju pjesama, koje su utjecale na Lucićevu dramu, postojala još kakva pjesma o robinji, i nije li ta pjesma preinačena utjecajem Lucića, pa je tako nastala romanca, koja je zapisana čitava ili u odlomcima u Makarskoj, Istri i u Erlangenskom rukopisu?

Moramo se najprije povratiti k Držiću, za koga smo također dokazali, da je narodno pjesništvo utjecalo i na

---

[39] A. Šimčik: Đorđićeva pjesma, koja je ušla u narod; Rešetarov zbornik iz dubrovačke prošlosti, str. 315—319; Dubrovnik 1931.

[40] Vladimir Gudel: Lessing u narodnoj našoj pjesmi; Vienac g. XXVI. str. 59—60; Zagreb 1894.

njegov »Čudan san«. Držić je za tu pjesmu upotriebio isti motiv, koji je obrađen i u Lucićevoj »Robinji«.

Samo kako ćemo protumačiti tu pojavu, da kod Držića uz motiv robinje nije spomenuto nijedno ime, koje se nalazi kod Lucića?

Meni se čini najvjerojatnijim, da je Držić imao pred sobom stariju i manje obširno izrađenu verziju iste narodne pjesme, a Lucić noviju. Starija je nastala još prije Turaka, kojima u Držićevoj obradbi nema ni spomena, a Lucić se poslužio narodnom pjesmom, u kojoj je stari motiv robinje bio već povezan s Turcima i onim junacima, koji su se odlikovali u turskim bojevima. Držićeva je narodna pjesma mogla biti sastavljena i u dvanaestercima, o kojima Drechsler krivo predpostavlja, da su se upotrebljavali samo u umjetnom pjesništvu. Takva romanca razdvojila se u Lucićevo doba već u dvie varijante, od kojih je jedna bila u dvanaesteračkom stihu, a druga u obliku proširene bugarštice.

Nije osobito važno, što nemamo nikakve izravne ni neizravne poviestne potvrde, da je tekst romance, kojoj je oblik zajamčen u Makarskoj, Istri i u Erlangenskom rukopisu, spjevao u podpunosti umjetni pjesnik. Ali odlučnu važnost valja pripisati tomu, što ni sami unutrašnji razlozi, na koje se poziva dr. Branko Drechsler, ne nameću nuždan zaključak, da se tu radi jedino o odjeku Lucićeve »Robinje«.

Ciela je ta makarska romanca (nazovimo je tako) prožeta narodnim duhom, o čem se može svatko uvjeriti, ako je izporedi s pažkom »Robinjom«, koja nema ništa zajedničko s narodnim pjesništvom.

Vjerojatnije je dakle, da se tu radi o *preradbi* stare nego o nastanku nove romance.

Ne smiju nas smetati ni srokovi, kojima dr. Branko Drechsler pripisuje osobitu važnost. Mislim, da je dr. Antun Radić bio na dobrom putu, kada je u svojoj razpravi upozoravao:

»Primorski se hrvatski narod, osobito južno-primorski, ne smije u svem izjednačiti s narodom našim u nutrini hrvatskih zemalja, koji je sav uz plug i motiku, daleko od

6

svijeta. U primoraca su opreke i u zanimanju i u kulturi mnogo manje, blaže.«

Podpuno je stalno, da su obični ljudi mornari, trgovci, građani, pa i seoski ratari upotrebljavali u primorju i na otocima već prije više stoljeća u svojim pravim pučkim pjesmama srokove, kitice i druge ukrase, koji pripadaju prvenstveno umjetnom pjesničtvu. U tim krajevima, kako se vidi iz Kuhačevih, Kubinih i drugih narodnih pjesama, poprimio je velik dio pučke lirike oblik, koji se približava umjetnom pjesničtvu. A isti se proces dogodio i s nekim epskim pjesmama.

Da navedem samo jedan primjer:

U »Bašćanskoj pjesmarici«, koju je g. 1906. izdao Franjo pl. Desantić, čitamo na kraju i inačicu stare, vrlo dobro poznate narodne epske pjesme o izbavljenju Luke Desantića iz kule Tomine u Turskoj Hrvatskoj. Pjesmu su u Baški rapsodi iz puka promienili tako, da su je djelomice izkitili pravim i asonancijskim srokovima. Na pr. Luka jadikuje u tamnici ovako:

»Ruke su mi lancem privezane,
I noge mi težko okovane,
Milosrda nikakova nema,
Umorit će mene glad i žeđa«.

A onda se dalje pripovieda, kako to jadikovanje dopire do Senja:

Takvi glasi do Senja se čuju,
Tužnoj majci sardce podiruju,
Plače tužna i suze proliva,
Sve junake u pomoć zaziva.

U cieloj se pjesmi opaža nastojanje, da se radnja, koja je poznata iz drugih inačica, što više zadrži u vjernom izvornom obliku, ali ujedno da se stihovi povežu srokovima. Na kraju se kaže o majci Luke Desantića:

Nakon toga još malo živila,
Dušu svoju pred sinkom spustila,
U Senju ju zemljica pokriva,
U blaženstvu duša nje prebiva.

Mi možemo uspješno dokazivati, da je pjesma ovakvim mienjanjem oblika mnogo izgubila od svoje prijašnje ljepote, jer je estetski bolja bez srokova nego sa srokovima; ali ne možemo tvrditi, da je preradbom u Baški prestala biti narodnom pjesmom. Imade vrlo malo narodnih pjesama, kod kojih je oblik podpuno ustaljen. Možemo reći, da samo kraće pjesme glase posvuda jednako. Ali inače narod sebi zadržava pravo, da trajnim produktivnim i reproduktivnim radom uviek nanovo stvara, nadograđuje, pregrađuje, krati i produžuje svoje umjetnine. Ako se to zbiva u različnim krajevima na različne načine, to ne mienja same biti narodne pjesme. Glavno je, da pjesmu stvara, prihvaća i širi puk bez škola i bez knjiga ustmenim načinom. Takvu kvalifikaciju traže za svoje narodne pjesme Niemci, Talijani, Francuzi i drugi kulturni narodi, pa nemamo ni mi razloga, da postupamo drugačije.

Na temelju ovakvoga shvaćanja možemo protumačiti, kako su se razvili onakvi tekstovi romance o robinji, kakvi se nalaze u Radićevoj razpravi i u Alačevićevu zborniku.

Stara narodna romanca, koju je imao pred sobom Đore Držić, bila je, kako je rečeno, po svoj prilici spjevana u dvanaestercu, kao i neke druge romance i balade, koje pripadaju starijemu stilu hrvatske narodne epike. Nemoguće je odrediti, nisu li već u njoj bili djelomice upotriebljeni i srokovi. Putujući po narodu ta je romanca došla u takav kraj, gdje su je rapsodi i stvaraoci dalje brusili i davali joj onakav oblik, kakav odgovara pučkom pjesničtvu primorskih krajeva. Netko je unio u nju i neke elemente iz Lucićeve »Robinje«. Svejedno je, da li je to bio školovan ili neškolovan čovjek. Jezgra se pjesme ipak nije promienila. Stara je romanca, iako prerađena, nastavila svoj poviestni kontinuitet, a nije stvorena podpuno nova pjesma. U ovakvom obliku pjesma je doživljavala dalje promjene, i tako su do

nas došli manje ili više krnji, a djelomice i izkvareni tekstovi ili dielovi tekstova, koji se nalaze u Erlangenskom rukopisu, u Radićevoj razpravi i u Alačevićevu rukopisnom zborniku.

Prema tim tekstovima mi imamo pravo zaključiti, da je do nas došla svakako barem jezgra stare romance, kojom se poslužio Đore Držić kao građom u svojoj pjesmi.

V.

Buduća će iztraživanja morati riešiti i pitanje, da li je motiv robinje u našoj narodnoj i umjetnoj književnosti izvorni pronalazak našega genija, ili je došao k nama iz tuđine te je samo primienjen na naše prilike.

Nemoguće nije ni jedno ni drugo. Poligeneza nije riedka pojava ni u narodnom pjesničtvu.

Iste prilike stvaraju ili su barem prije stvarale u različnim narodima iste psihičke reakcije, pa i pjesničke motive. Nevolje, koje su proizlazile iz borbe s robstvom, bile su gotovo u svih sredovječnih naroda, osobito u naroda na Balkanu, prilično jednake. Zato su i neke osobine u hrvatskom narodnom pjesničtvu mogle biti originalan proizvod hrvatske narodne duše i onda, kada odkrivamo analogne pojave i kod drugih naroda.

Međutim ne trebamo se previše boriti za absolutnu izvornost ovoga ili onoga motiva. Motivi su kao i kiša, koja se porodila u oblacima Bog zna kojega kraja, a pala je na zemlju, i tamo, gdje je natopila bujno rašće, kao i tamo, gdje nije bilo od nje nikakve koristi. Stari Heleni pokupili su motive od svih svojih susjeda, ali su im dali za život kucanje svojega srdca i reakciju svojih živaca. I hrvatski je narod sličan starim Helenima, jer je prihvaćao motive iz svih krajeva svieta i ucjepljivao ih u svoju stvaralačku dušu.

Zarobljenici i zarobljenice bili su važne osobe već u staroj klasičnoj Menandrovoj, Plautovoj i Terencijevoj drami. Već kod njih nalazimo zaplet u prodavanju slobodnih osoba i razplet u njihovu prepoznavanju i odkupljivanju.

Prvi je kod nas doveo Lucićevu »Robinju« u vezu i sa starom grčkom književnošću dr. Ivan Esih u članku »Izvori Lucićeve ‚Robinje'« (Obzor g. 1931. 5. IX. br. 205). Njegov je nedostatak bio jedino u tom, što je on mislio, da se može govoriti o izravnom utjecaju starogrčke drame na Lucića. Međutim, mnogo je vjerojatnije, da je taj utjecaj izvršen i na naše narodno pjesničtvo i na Lucića neizravno.

Iz stare klasične književnosti došao je taj motiv u sredovječnu bizantinsku književnost, gdje se razgranao u pravu guštaru suvrsta i inačica. Svaki bizantinski sredovječni roman govori o gusarima, razbojnicima, robinjama, trgovcima robljem, robskim tržištima, nenadanom prepoznavanju i odkupljivanju. Gusari su jednom iz Tira, drugi put iz Aleksandrije, treći put iz Etiopije, četvrti put iz tirenskih krajeva i t. d. Robinje potječu jednom iz imućnih građanskih kuća, drugi put su kraljevne, a njihovi izbavitelji moraju se izvrgavati svakojakim opasnostima, da najposlije dođu do odabranica svojega srdca. Ksenofont iz Efeza, Ahilej Tatije, Hariton iz Afrodizije, Longo, Eustatije, Teodor Prodrom, Niketa Eugejan, Konstantin Manases i drugi romanopisci znadu svoje robinje, kojima daju imena Anteja, Tarzija, Harikleja, Leukipa, Kaliroja, Hizmina, Rodanta, Drozila, Kaliteja i t. d., provesti po svim krajevima Sredozemlja, da ih najposlije puste u luku spasenja. Izmjenjuju se brodolomi, gusarski napadaji na lađu, bitke na kopnu s razbojnicima, magija, napastovanja, zasjede, spletke, trovanja, stavljanje prividnog mrtvaca u sanduk i spuštanje u more, čudesno spasenje iz najočajnijih položaja, cjenkanja na trgu, dvoboji i drugi prizori, koji su imali držati neprekidno u napetosti pažnju čitatelja.

U doba Komnena, kada su hrvatski primorski krajevi bili dio bizantinskoga carstva i kada se počela jače razvijati trgovačka mornarica naših gradova, bile su bizantinske kuće pune ovakvoga štiva.

Nije nemoguće, da je u to vrieme motiv robinje počeo i s umjetničke strane zanimati hrvatski narod, koji je i onako već prije mnogo trpio od razbojnika, gusara i trgovaca ro-

bljem. Možda je koja iskra pala tada s bizantinskoga pjesničkoga ognjišta i u hrvatsko sakupljeno gorivo, koje je zaplamsalo življim plamenom, osvjetljujući i likove oko robinje, koji su prije bili tek napola eksponirani u narodnoj umjetničkoj sviesti. Bizantinska tipična gusarska obilježja prenesena su i na kopnene otimače roblja, zato nije čudo, što se još u Držića i u Lucića predočba pomorskoga gusara mieša s predočbom kopnenoga razbojnika gorštaka.

Pomorskim i kopnenim putem, posredno i neposredno, došli su iz bizantinskoga svieta u hrvatske krajeve mnogi motivi, koji su bili obrađeni u prozi i u stihovima. Nije izključeno, da je među njima bio i motiv robinje.

Bilo kako mu drago, taj se motiv u hrvatskoj stvaralačkoj duši razvio kasnije u veliku estetsku i etičku vriednost, koja nije podpuno izbliedjela u narodnoj i umjetnoj književnosti sve do današnjega dana.

PRVI POZNATI HRVATSKI NARODNI PJEVAČI

Život hrvatskih narodnih pjevača zastrt je tamom sve do 15. i 16. stoljeća. Istom tada spominju se u knjigama oni i njihove pjesme, i to najprije anonimno, a poslije i po imenima.

Pravo rodoslovlje toga znamenitoga zvanja možemo započeti s Paskojem Debeljom i Nikolom Zetom. Što je Marko Marulić hrvatskoj umjetnoj književnosti, to su oni donekle hrvatskomu narodnomu pjesničtvu. Moramo reći donekle, jer oni nisu otci toga pjesničtva. Ono je naime postojalo davno prije njih, slično velikoj rieci, koja je tekla kroz našu zemlju, primajući mnoge pritoke i natapajući svu svoju okolinu, ali je nitko nije pobliže opisao, dok nije izbila u poviestni tok.

Pojava Paskoja Debelje i Nikole Zeta pobuđuje u nama svakako udivljenje i radostno zanimanje.

Jesu li to pseudonimi?

Ili prava imena?

Svi znaci kazuju, da su to prava imena. Za to nam jamči Petar Hektorović, koji je njihove likove učinio središtem svojega »Ribanja i ribarskog prigovaranja«, uvjeravajući nas, da je on opisao svoj izlet po moru »pravom istinom onako, kakov je bio, ne priloživ jednu rič najmanju«.

Vidi se, da Hektorović ništa ne izmišlja barem tamo, gdje nam predstavlja te svoje junake ovim stihovima:

. . . . . . najdoh dva ribara »ribara«,
(Istinu ti velju), najbolja od Hvara,
Paskoja jednoga, dobra muža i prava,
Nikolu drugoga, mlada i gizdava.
Jedan se Debelja, drugi Zet naziva,
Kim je plav postelja, kad litnji lov biva,
I uho blazina; i kad je žešći znoj,
Pitje dobra vina srdcu mir i pokoj.

S tim odabranim, ponosnim i darovitim ljudima, pošao je Petar Hektorović g. 1555. u žarkom ljetu na izlet, koji je trajao tri dana. Sve je bilo puno vedrine i krasnoga odsjeva južnoga podneblja. To je bila idila, koja nam je ostala naslikana doduše tehnikom primitivnoga realizma, ali možda upravo zato osjećamo u njoj neizrecivu ljepotu hrvatskoga pejzaža i hrvatskih ljudi. Uživamo u povjetarcu i u bonaci, u mirisu mora i u žaru sunca. Hektorović nam kratkim crtama dočarava jutro sa žuborenjem ptica i usijano podne s počinkom na ladi izpod platnena pokrova. A iznad svega se iztiču: Hektorović, hvarski vlastelin, i od sunca pocrnjeli, mišičavi i duhoviti ribari Paskoj Debelja i Nikola Zet.

Njihovi portreti ostaju pred nama u glavnom nepatvoreni, zbiljski, živi, pokretni i golemi. Kada ti ljudi plove morem i u znojnom naporu napinju mišice veslanjem, u isto vrieme razlieže se s njihove lađe narodna pjesma, odilazeći bez jeke u nepovrat, svladavajući morsku pučinu, nesuzdržljiva i neizmjerna. A kada se izkrcaju na obalu, gledamo u njima vjerne sinove domovine, koji uživaju u loženju vatre, u pečenju ribe, u blagovanju sira, u uživanju vina, u udvornim nazdravicama i u oštroumnim pitalicama.

Hektorovićev se prikaz Paskoja Debelje i Nikole Zeta odlikuje ne samo pjesničkom snagom, nego i naprednim družtvovnim shvaćanjem. Hektorović je i nehotice slavitelj rada i starliške uzajamnosti.

Ne može se doduše od njega očekivati, da bi bio kakav družtvovni reformator, ali u njegovoj se duši nalazi bogato razvijeno osjećanje o vriednosti osobe i rada svakoga čovjeka, zato ni njegov plemićki feudalizam ne može poprimiti izrabljivački oblik. U svojem odnosu prema puku on je puno simpatičniji od Hanibala Lucića, jer ne samo da ne poriče priprostim ljudima »dil razuma«, nego nalazi u njima upravo predstavnike najdublje narodne mudrosti.

Hektorović nije nikada ljenčario. Starao se svom snagom da poljepša svoja imanja, a osobito svoj znameniti grad i dvorac Tvrdalj. Nije toga činio iz puste sebičnosti, nego iz ljubavi prema Bogu, narodu i svojim najbližima, kako se to vidi i iz ovih stihova:

A sve, ča se čini, na Božju jest slavu,
Na pomoć obćini, meni na zabavu,
Na utihu mojih, koji će za mnom bit,
Jer je pravo svojih pomagat i ljubit.

Iz ovoga plemenitoga shvaćanja rada i radnih proizvoda, iz ove »prave družtvene osnove« otoka Hvara u šestnaestom stoljeću proizašlo je posve logički i glavno Hektorovićevo djelo »Ribanje i ribarsko prigovaranje«. U Grka se nakon Homera, koji je opjevao ratove, javio Heziod, koji je opjevao ratarski život. U Hrvata se nakon Marulića, koji je u »Juditi« udario u ratne žice, javio Hektorović, koji je opjevao ljepote hvarskoga pejzaža i tadašnje glavne domaće privrednike na Hvaru: mornare i ribare. Doduše u Hektorovića ne osjećamo još ciele ritmike radnih napora i užitaka, njegove su boje dosta bliede, on prikazuje svoje trodnevno boravljenje na moru s ribarima Paskojem Debeljom i Nikolom Zetom više kao odmor, više kao ugodan šport i izlet, ali njegovo mršavo prikazivanje različitih čina kod samoga ribarenja imade se pripisati jedino tadašnjoj nerazvijenoj pjesničkoj tehnici u opisivanju rada, a ne podcjenjivanju samoga rada.

To se zna, Hektorović se i među ribarima osjećao kao vlastelin, kao gospodin. On je očito uživao u genialnoj slici, kojom su ga počastili Paskoj i Nikola pjevajući:

Naš gospodin poljem jizdi,
Jizda da mu je,
Na glavi mu svilan klobuk,
Sinca da mu je,
U ruci mu zlatne knjige,
Družba da mu je,
Prid njim sluga pisan poje,
Na čast da mu je.

Ali ni on nije škrtario pohvalama, koje su bile upravljene na adresu ribara. Priznao je pred svim svojim prijateljima i pred cielim svietom, da bi želio češće ići na ovakav izlet, jer su ga ribari, s kojima se on osjeća jedno, iznenadili svojim znanjem. O siromašnim ljudima veli on uobće:

Da su ljudi mnozi viditi priprosti,
Zlorušni, ubozi, a imaju dosti,
Jer s takimi ljudmi budu pribivati
Razum, pravi sudi, i njih odivati.
Kripost š njimi zato otajno pribiva,
Kakono i zlato, ko zemlja pokriva.
Mnimo, da ne umiju koliko ugarci,
Kad riči prosiju, tot veli mudarci!

Među najveća kulturna dobra ovakvih »zlorušnih, ubogih« ljudi iz puka pripada narodna predaja, u kojoj imade prekrasnih lirskih i epskih pjesama, oštroumnih zagonetaka i pitalica i najdubljih poslovica.

Hektorovićevo »Ribanje i ribarsko prigovaranje« jest značajno odkriće velikoga hrvatskoga narodnoga blaga u doba, kada nije bilo u cieloj Europi pravoga zanimanja za narodnu predaju. Hvarski vlastelin, kod kojega gledamo događaje tako realno, kao da se zbivaju pred našim očima, upućuje nas na neke istine, koje i danas mnogi folkloristi i drugi iztraživači zaboravljaju. Njegovi narodni pjevači ujedinjuju u sebi izvorne narodne elemente, sredovječnu kršćansku mudrost, klasične utjecaje i dojmove s Iztoka i Zapada. Takva je bila prosvjeta kršćanskoga diela Hrvata u 16. stoljeću, a

takva je u glavnom i u današnjem proživljavanju. Doduše, kada Paskoj i Nikola pripoviedaju, kako su na Solinskoj rieci slušali redovnike, gdje razpravljaju o zemlji, moru, obtjecanju vode, o fizikalnim pokusima, o padanju rose i o izmjeni dana i noći, tu vidimo, da im je Hektorović posudio mnogo svojega znanja i mišljenja. Isto tako, kada ti svaštoznanci govore o »Salamunu«, »Pitogori« ili pilozopiji«, ili kada se treći dan putovanja gube u nepreglednom nizu mudrovanja, iznoseći golemu zbirku poslovica i životnih pravila, mi vidimo u njima donekle Hektorovićeve automate. Ali ni tu ne možemo prekoravati pjesnika, da je načinio falzifikat. Sve to ima korien u realnosti, sve nas to i danas upućuje na one izvore, u kojima imamo tražiti velik dio narodnoga znanja i umieća, a osobito na to, odakle potječu mnogi elementi hrvatske folklore. Hektoroviću se može prigovoriti jedino to, da je previše toga stavio u usta svojim ribarima i da je mnoge istine zasjenio lošom režijom svoje reportaže.

Svakako su Paskoj Debelja i Nikola Zet više naši i više realni nego ikoji ribarski i težački lik u cieloj našoj književnosti. Ostajemo pred njima zadivljeni, nepomični, prikovani na jedno mjesto, s otvorenim ustima, gledajući ih i slušajući kao predstavnike ne samo stališke uzajamnosti nego i obće narodne predaje i mudrosti.

Nikada ne ćemo shvatiti Hektorovićeva diela, ako se ne uživimo u ponos naših starih pisaca, koji su na različite načine tražili, kako će idealu grčke i rimske poviesti i prosvjete staviti uz bok ravnopravan ideal sveobuhvatne hrvatske narodne duše. Ideal, u kojem bi bilo asimilirano ono, što je dobro kod drugih, ali pri tom ne bi bilo izgubljeno i nerazvijeno ni ono, što je izvorno naše. U afirmaciji toga ideala i u traženju onih vriednosti, koje ne zaostaju za onima, kojima su se ponosili tuđinci, Hektorović je sviestno dao život Šižgorićevoj misli, prikazujući plastično stvaraoce, pamtioce i raznositelje narodnoga blaga. Kako se vidi iz jedne Hektorovićeve poslanice, u ono su vrieme i vlastela i pučani bili jednako prožeti narodnim pjesničtvom. Svi su

oni poznavali te pjesme, svi su u sebi priznavali i njihovu vriednost, ali Petar Hektorović bio je jedini, koji je napried stavio ne samo narodne pjesme nego i njihove stvaraoce, dopustivši predstavnicima puka, da sjednu za isti stol, za kojim su sjedili učeni stvaraoci kulturnih vriednosti.

Hektorovićevo djelo ipak nije podpuno osamljeno, nego je povezano bezbrojnim nitima s ostalim hrvatskim književnim djelima tadašnjega i kasnijega vremena. Nov je samo oblik, ali glavni je sadržaj isti, koji je nadahnjivao prije njega Hanibala Lucića, a iza njega Gundulića, Kačića i bezbrojne druge književnike. Kao što je Lucić u drami »Robinji« obradio našu narodnu predaju, koja se splela oko slobodnoga Dubrovnika, Krbavskoga polja, bana Blaža Majera i bana Derenčića, tako je i Hektorović, bilježeći narodne poslovice, pitalice, zagonetke, zdravice i »bugaršćice« o Radosavu Siverincu i o Kraljeviću Marku i bratu mu Andrijašu, odabrao upravo one proizvode naše narodne duše, koji daju posebno obilježje našoj individualnosti te najviše utvrđuju naše pravo na posebno kulturno područje. Naš je nedostatak u prosuđivanju Hektorovićeva rada poglavito u tom, što mi promatramo Hektorovića samo kao zapisivača narodnih pjesama, zagonetaka, pitalica i poslovica, a zaboravljamo, da su to kod njega samo dielovi jedne ponosne nacionalne slike, u kojoj je prikazan sadržaj naše narodne duše.

Svi hrvatski gradovi u dalmatinskoj Hrvatskoj činili su u Hektorovićevo doba jednu uzko povezanu cjelinu. Dalmatinska je Hrvatska bila postala prava Helada, koja je u književnosti nadvisivala Veneciju. Upravo je dirljivo čitati poslanice, koje su letjele između Dubrovnika i Hvara, između Korčule i Dubrovnika, između Hvara i Zadra i tako dalje. Pjesnici, koji su bili često trgovci, poticali su jedan drugoga na umjetničko stvaranje, veselili su se novim knjigama, uvjereni su bili o svojoj neumrloj slavi. Kao trubaduri navikli su bili udvarati ne samo ženama, nego i sebi. Nisu mogli često razpoznati, koji je pjesnik veći, a koji manji; jednak im je bio i Nikola Dimitrović i Nikola Nalješković i Mavro

Vetranović i Petar Hektorović, ali zato je to nepomućenije bilo prijateljstvo, koje ih je vezalo. Osim toga svi su jednako osjećali osmanlijsku opasnost, svi su se žalostili radi pada Jajca, Klisa, Like i Krbave, svi su bili ponosni junačkom obranom Sigeta ili pobjedom kod Lepanta. Svi su se žilavo opirali umanjivanju svoje duhovne baštine, počevši od Splićanina Marka Marulića, koji je polemizirao s onima, štono su dokazivali, da je sv. Jeronim bio Talijan, pa sve do Zoranića i kasnije Jurja Barakovića, koji su stavljali vilu Hrvaticu uporedo s vilom Latinkom.

Iz ovakvoga duševnoga razpoloženja izniknuli su i Hektorovićevi portreti prvih poznatih hrvatskih narodnih pjevača. U Hektoroviću se probudio onakav isti ponos, kakav je prije njega nadahnjivao propovjedniku Vinku Pribojeviću zanosne i prezanosne pohvale poviesti svojega naroda.

U svojem stvaralačkom i rapsodskom radu Paskoj Debelja i Nikola Zet razlikuju dvie vrste narodnih pjesama.

O počastnicama vele, da ih izriču »na staru«, t. j. onako, kako su one živjele od starine među hrvatskim pučanstvom. Dovedemo li te pjesme u vezu s najstarijim hrvatskim lirskim pjesmama, romancama i baladama kod Zoranića i kod Đore Držića, možemo stvoriti obću sliku najstarijega hrvatskoga narodnoga pjesništva, koje je spjevano većinom u kraćim stihovima (od peterca do dvanaesterca).

Nasuprot ovom prastarom hrvatskom narodnom pjesništvu moramo s Hektorovićevim pjevačima priznati, da su bugaršćice sa svojim stihovima došle u hrvatsko narodno područje s iztoka.

Hektorović veli, da su Paskoj Debelja i Nikola Zet naučili bugarštice po svoj prilici od drugih, »jere su oni ribari i ljudi od mora, koji brodeći se nigda s ovim a nigda s onim, ništo su od ovoga a ništo od onoga slišali i s pomnjom slišajući naučili«.

Na žalost Hektorović nam ne kazuje pobliže, kuda su to Paskoj Debelja i Nikola Zet putovali. Iz Hektorovićeve pjesme znamo samo to, da su bili u Splitu i u Solinu. To nas dovodi na pomisao, da su oni i na tom putovanju mogli

prihvatiti koju pjesmu. Nije nikakva samovolja, ako budemo i konkretniji pa predstavimo, da je to bila upravo bugarštica o Kraljeviću Marku i njegovu bratu Andrijašu. Ta je bugarštca bila poznata u Splitu i u okolici već osam godina prije Hektorovićeva trodnevnoga izleta po moru, kako možemo zaključivati iz jednoga izvješća grada Splita, koje je poslano g. 1547. mletačkom senatu, i u kojem se među ostalim pripovieda i to, da je neki sliepi vojnik pjevao pjesmu o Kraljeviću Marku, koju su svi slušatelji poznavali i pratili. Opravdano možemo među takvim slušateljima u toj ili sličnoj zgodi zamišljati i Paskoja Debelju i Nikolu Zeta, koji su morali često dovoziti ribu na splitsko tržište. Osim toga putovali su oni zacielo i u Dubrovnik i u Boku Kotorsku, gdje su također mogli povećati svoj repertoar narodnih umotvorina. Svakako nam je poznato iz Hektorovićeve poslanice Mikši Pelegrinoviću, »kančiliru zadarskom«, da su se bugarštice (premda su sačinjavale noviji sloj hrvatskoga narodnoga pjesništva) pjevale tada već u čitavoj dalmatinskoj Hrvatskoj. Došle su iz štokavskih krajeva, kako se vidi i iz njihova nariečja kod Hektorovićevih ribara, koji pjevaju doduše čakavski, ali ipak imadu u pjesmama više štokavskih nego čakavskih osobina.

Ipak ne smijemo predpostavljati, da su Paskoj Debelja i Nikola Zet bili čisti rapsodi, koji bi ponavljali bez ikakve promjene pjesme i stihove, koje su od drugih naučili bilo kod kuće bilo vani. Oni su bili ne samo recitatori i reproduktivni rapsodi, nego i umjetnički stvaraoci. Kada su uhvatili zubatca, koji je bio težak kao tele, a zub mu je bio pedalj dug, oni su odmah sami improvizirali zagonetku, koju nisu mogli preuzeti od drugih i za koju veli Hektorović, da nije čuo bolje »gatke«, premda mu je gotovo sedamdeset godina. A i analogija s drugim narodnim pjevačima, koji se sve do današnjega dana pozivaju na svoje učitelje, od kojih su učili pojedine pjesme, upućuje nas na to, da su i Paskoj Debelja i Nikola Zet u epskim pjesmama (bugaršticama) preuzeli od drugih sadržaj i glavnu instrumentaciju, a inače su uviek nanovo stvarali jedan dio stihova i — što je glavno za bit

pjesništva — unosili u obradbu svoj temperamenat i svoja estetska razpoloženja.

U pozdravima, koje su ti prvi poznati hrvatski narodni pjevači upravljali Petru Hektoroviću, gledali su neki hrvatski književni povjestničari dokaz, da je tadašnje narodno pjesničtvo imalo feudalni značaj.

Međutim taj je zaključak pretjeran. Bolje je reći, da je taj značaj obći, t. j. i pučki i vlasteoski, kakav je već bio tadašnji život. Nikola Zet i Paskoj Debelja pjevali su ne samo pred vlastelom, nego i među težacima i ribarima, kako se očito vidi i iz njihovih rieči:

Recimo po jednu, za vrime minuti,
Bugaršćinu srednu, i za trud ne ćuti,
Da srbskim načinom, moj druže premili,
Kako meu družinom vazda smo činili.

A po narodnom obredniku, koji se sve do danas sačuvao u svatovskim zdravicama, u koledama i u mnogim epskim pjesmama, svi su članovi junačkih, svatovskih i drugih »družina« gospoda i gospođe, banovi i banice, koljenovići i plemići.

Kad bismo donedavne i današnje narodne pjevače stavili uz njihove stare predteče Paskoja Debelju i Nikolu Zeta i zamolili ih, da se natječu u vještini pjevanja, mislim, da bismo morali u mnogim točkama priznati pobjedu starim hvarskim pjevačima. Svakako je njihova pjevačka i pjesnička vještina bila obsežnija nego vještina njihovih novijih nasljednika.

Napjev je naime deseterca, kako svi znademo, vrlo jednoličan. A napjev bugarštica, koji je zabilježen kod Petra Hektorovića, pokazuje kud i kamo raznoličniju umjetničku izkićenost. I sam stih bugarštice od 15 do 16 slogova zahtievao je od Paskoja Debelje i Nikole Zeta mnogo veću uvježbanost i mnogo veću sabranost, nego što je moraju imati pjevači deseteračkih narodnih pjesama. Napokon i sama umjetnička kompozicija i figurativna izrađenost bugarštice nadvisuje u mnogom pogledu deseteračku narodnu pjesmu.

Po Paskoju Debelji i Nikoli Zetu i po njihovim lirskim i epskim pjesmama, zdravicama, zagonetkama, pitalicama i poslovicama ostat će Hektorovićevo »Ribanje i ribarsko prigovaranje« dokumenat vječne vriednosti, u kojem će i najoštrija kritika nalaziti jedno od najznačajnijih djela hrvatske narodne duše.

BUGARŠTICE

Ante Petravić iztiče, da je pitanje postanka bugarštica »ostalo neriešeno do dneva današnjega«, a težko će se riešiti i u budućnosti, »jer uglavnom iztraženo je sve, što se je moglo iztražiti u tom pravcu, pa svejedno ostaje još slobodno iztraživanje ili bolje nagađanje«.[41]

Ove su tvrdnje u jednu ruku preoptimističke, a u drugu ruku previše pesimistične. Jedno je s drugim u međusobnoj vezi. Kad bi naime pitanje bugarštica bilo podpuno iztraženo, onda bismo imali razloga, da budemo pesimisti i da kažemo: Ignoramus et ignorabimus. Ali to je upravo ono, što nije učinjeno, i radi čega možemo gojiti najljepše nade za budućnost.

Upravo je čudno, kako su bugarštice u prošlosti bile kod hrvatskih učenjaka zanemarene. I u ono doba, kada je postojalo u nas silno zanimanje i oduševljenje za narodnu pjesmu, one su bile dosta prezrene i zabačene. Nismo se pobrinuli ni za njihovo podpuno izdanje u hrvatskoj redakciji. A ipak je njihov hrvatski značaj ostao razmjerno još najviše priznat. Slovenac Miklošić, koji inače nije milovao Hrvate, izdao je prvu rukovet bugarštica pod naslovom »Volksepik der Kroaten« kao odkriće »hrvatske narodne epike« i »hrvatskog epskog metra«. Baltazar Bogišić, koji je probrao i tiskao podpuniju zbirku — na žalost ćirilicom! — trudio se u svojem uvodu, ne bi li dokazao, da su te sačuvane bugarštice i srbsko vlastničtvo; ali nije mogao navesti ni jednog

[41] A. Petravić: O postanku naših narodnih pjesama, Pete studije i portreti, str. 42; Zagreb 1935.

jedinog stiha, kojim bi podkriepio svoju tvrdnju. Stalno je doduše, da je onakvo pjesničtvo, kakvo predstavljaju bugarštice, cvalo na čitavom Balkanu. Stalno je i to, da njihov oblik nije niknuo na hrvatskom tlu, nego je došao k Hrvatima preko Srba, kako se vidi iz Hektorovićeva i Križanićeva izraza »srbski način«. Međutim iz srbskih krajeva i od Srba nemamo sačuvane nijedne bugarštice, nego sve one pjesme, koje nazivamo tim imenom, zabilježene su samo od Hrvata i u hrvatskim krajevima. Te su bugaršticc dakle naše i podižu hrvatski ponos i hrvatsku samosviest isto onako kao i pleterna ornamentika, koja je također preuzeta od drugih. Ili kao one stare građevine, koje su se u doba kraljeva Trpimirovića podizale troškom hrvatskoga naroda na tlu hrvatske domovine, a prve im početke i uzore odkrivamo u tuđini.

Učenjaci se nisu složili u tom, odkuda potječe ime te vrste pjesama, koje se kod Hektorovića, Barakovića i Krnarutića zovu bugaršticama ili bugaršćinama, kod Gundulića i Kavanjina bugarkinjama, kod Kanavelovića bubaršticama, a kod Đorđića i u nekim rukopisima »bugarskim pjesmama«. Daničić je u Akademijinu rječniku mislio, da to ime može izvesti od glagola »bugariti«, a glagol »bugariti« da je načinjen prema srednjolatinskom glagolu »bucculare«. Rus Petrovski tvrdi u svojoj knjizi o Hektoroviću, da rieč bugarštica ima svoj korien u talijanskom izrazu poesia volgare, što znači pučko pjesničtvo, a drugi Rus, Halanski, izvodi tu rieč od carmen vulgare, carmina vulgaria.

Hipoteza Petrovskoga i Halanskoga može se modificirati time, da bugaršticu dovedemo u vezu sa srednjolatinskim izrazom vulgaricus, koji se tiče ne samo pjesničtva, nego uobće narodnog jezika. U onom dielu dubrovačke pismohrane, gdje su se čuvali listovi u narodnom jeziku, pisani obično ćirilicom, nalazimo naslov: »Expeditoria vulgaricha« (Pučko odpremničtvo). Taj naziv nalazi se na ćirilskom pismu, kojim Mehmed II. potvrđuje 5. II. 1460., da je od dubrovačke republike primio 12500 dukata u ime harača.

Isti predmet označen je kasnije u istoj pismohrani riečima: »Expeditoria del harazo in sclavonico de 1499«.[42] Tu su dakle izrazi »vulgaricha« i »sclavonico« sinonimi.

Možemo poći i dalje. O Jakovu Šubiću Bribirskom imamo bilježku, da je on ostavio oporuku »in ideomate bulgarica«. Klaić to tumači ovako: »On je godine 1456. napisao u hrvatskom jeziku svoju oporuku, u kojoj je svojim baštinikom imenovao (nakon smrti svoje žene) kneza Petra II. Zrinskoga, praunuka onoga kneza Jurja II., koji je pred sto i više godina primio od kralja Ljudevita I. grad Zrin.«[43]

Jagić je o nazivu »bugarštica« mislio ovo:

»Čini se, da nema sumnje, da taj naziv potječe od »Bugarin«, »bugarski«: samo je razjašnjenje težko. Miklošić je mislio na Bugare kao pastire u službi Srba i Hrvata, koji su bili više odani ratnom zanatu; ali ja držim, da bismo u tom slučaju očekivali prije izraz »vlašiti« od »vlah« (kako je doista Barakovićev pjevač bio »vlah«). Bogišić se sjeća glasbala »bulgarina«, »bugarija« i pita, nije li ime pjesama u vezi s time (str. 69. predgovora). I protiv toga se može iznieti prigovor, da na žalost najstarija svjedočanstva o »bugaršticama« ne spominju nikakve glasbene pratnje. Meni se čini, da izraz stoji u vezi sa smjerom narodne epike, kako se ona kretala od jugoiztoka prema sjeverozapadu.«[44]

U toj razpravi naveo je Jagić primjere, kako su domaći i strani humanistički pisci obuhvaćali bugarske i srbske zemlje pod bugarskim imenom, tako da je i Kraljević Marko kod njih Bugarin, a i u samoj bugarštici o Banoviću Strahinji čitamo stihove:

I bješe ti se povratio ka lijepom Bugariji,
Ka lijepom Bugariji, k šuram svojijem Ugovićim.

[42] Dr. Ć. Truhelka: Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive, Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini knjiga XXIII. str. 57; Sarajevo 1911.
[43] V. Klaić: Bribirski knezovi str. 169; Zagreb 1897.
[44] V. Jagić: Die südslavische Epik vor Jahrhunderten, Archiv für slavische Philologie IV. sv. str. 242; Berlin 1880.

Čini se, da su svi oni, koji su razpravljali o nazivu bugarštica, osim Daničića, imali neki više, a neki manje pravo.

Izrazi lingua vulgaris i lingua vulgarica označivali su kod nas u početku isto što i lingua slavonica u starijim hrvatskim poveljama. Mienjanjem početnoga glasa v u b mienjala se kadkada, kako se čini prema bilježci o oporuci Jakova Šubića, i rieč vulgarica u bulgarica. Taj izraz »bugarski« slio se kasnije s etničkom oznakom bugarskoga naroda u oznaku svih iztočnih Slavena na Balkanu. Što je u 15. i 16. stoljeću dolazilo iz Bugarske, Macedonije i Srbije, dobivalo je to ime, pa tako su i epske pjesme, koje su se pjevale »srbskim načinom«, za razliku od hrvatskih domaćih pjesama, koje su se pjevale »na staru«, prozvane u 16. stoljeću bugaršticama ili bugarkinjama.

Bugaršticom naziva Hektorović samo onu epsku pjesmu, koja obično u petnaestercu i šestnaestercu pjeva prave poviestne događaje. Međutim, stilu takve bugarštice pripadala je i kraća romanca i balada, za koju nam Hektorović također daje primjer u ovoj »pismi«:

I kliče devojka, pokliče devojka,
Još kliče devojka, mlada mi tere gizdava,
Mlada tere gizdava, sa brig' bela devojka Dunaja:
»Stani se, Šišmane, stani se, Šišmane,
Stani se, Šišmane, tere mi razbiraj glasove,
Tere razbiraj glasove, ča devojka mlajahta klikuje.
Dva sta kraljevića, dva mi sta kraljevića,
Dva mi sta kraljevića od bojka ne dobegla.
Ali sta ubijena, ali sta živa odvedena?«
»Nisu ti ubijena, da, nisu ti ubijena,
Nisu ti ubijena, da živa mi sta odvedena,
Živa sta odvedena k caru Pajazitu na Portu.«
Andrijaš se moljaše, Andrijaš mi se moljaše,
Andrijaš se moljaše baši Ali-baši subaši
Ne toliko za sebe koliko za brata Lazara:
Pušćaj naju, bašo, pušćaj naju, bašo,
Pušćaj naju, bašo, do naju mile majke,

A verom ti se mojom junačkom obetuju,
Sabljice da ne pašu, sabljice već da ne pašu,
Sabljice da ne pašu, konjica da ne jižju,
Kalujer da se postavlju, Svetoj Gori da služu.«

Ciela ta »pisam« nosi znakove velike starine. Stih je u njoj gotovo isti kao u Hektorovićeve dvie bugaršticе, samo još nije onoliko ustaljen kao u njima. Sadržaj možemo tumačiti kao odjek bitke kod Nikopolja, u kojoj je g. 1396. razbijen kralj Žigmund ili Šišman. Djevojka na obali Dunava gleda lađu, koja vozi poslije nesretne bitke kralja Šišmana, te ga pita, što se dogodilo s dvojicom kraljevića. S lađe dobiva odgovor, da je Alu-baša, pod kojim se imenom možda krije Ali-beg Mihal-oglu, odveo tu dvojicu kraljevića na dvor sultana Bajazita. Ali-beg Mihal-oglu nije doduše bio suvremenik kralja Žigmunda ili Šišmana, ali u Hektorovićevo doba mogli su narodni pjevači već vrlo lako provesti koncentraciju poviestne građe tako, da su obadvie osobe stavljali zajedno.

Bilo je i podpuno lirskih pjesama, koje su pripadale stilu bugarštica. Prema takvim pjesmama možda je spjevao Đore Držić svoju elegiju, kojoj prva polovica glasi ovako:

Odiljam se, moja vilo, Bog da nam bude u družbu,
Plač i suze i moju tužbu da bi znala, moja vilo!
Odiljam se, a ne vijem, komu ostavljam ličce bilo.

Pokle ti je služba mila, koju ti sam ja činio,
A sad sam te ucvilio, ostaj s Bogom, moja vilo!
Odiljam se, a ne vijem, komu ostavljam ličce bilo.

Sila mi je putovati; oh, gorka je moja srjeća,
Od svieh tuga mâ najveća, da bi znala, moja vilo!
Odiljam se, a ne vijem, komu ostavljam ličce bilo.

Ne uzdam se u dni kratke, da te viđu, srdce moje,
Koje ostavljam da je tvoje; ostaj zbogom, moja vilo!
Odiljam se, a ne vijem, komu ostavljam ličce bilo.

Ako drumak pomanjkaje, ter se život moj ne vodi,
Srdce moje ne slobodi; ostaj zbogom, moja vilo!
Odiljam se, a ne vijem, komu ostavljam ličce bilo.

Profesor Murko nazvao je tu pjesmu prvom našom umjetnom bugaršticom. Možda je imao pravo. No nije izključeno ni to, da je ta pjesma spjevana »na narodnu« onako isto kao i »Djevojka je podranila«, a njezin je šestnaesterac nastao podvostručivanjem osmerca te se od sličnih kombinacija razlikuje refrenom i drugačijom razporedbom srokova (ab-ba, a ne ab-ab). Svakako ta pjesma po Hektorovićevu shvaćanju ne ide u bugaršt‍ice.

Sigurniji primjerak lirske pjesme, koja pripada stilu bugaršt‍ica sačuvao se kasnije u Đorđića, i to u njegovoj pjesmi, koja ima ove početne stihove:

U popa Jovana do dvije djevojke:
Jedno je Janja, drugo Ljiljana.
Vajmeh si, Janjo, na srdcu rano!
Dušo Ljiljano, žalosti moja!

Đorđić je spjevao i druge pjesme »na narodnu«, ali samo kod ove nalazimo oznaku »pjesan bugarska«.

U tumačenju naziva »bugaršt‍ica« osobitu pažnju zaslužuje članak M. Budimira »Bugarski, bugariti i bugaršt‍ica«[45]. On kaže, da je jednom u Senju slušao sliepca, koji je pjevao i ove stihove:

Darujte me, braćo moja,
Koji Boga vjerujete
I bugarski razum'jete!

Budimir misli, da »bugarski« dolazi ovdje od izraza vulgaris (prostonarodni), a ne od etnikona Bugarin. Može biti, da je to istina, ali nije izključeno ni drugo tumačenje. Šteta, što Budimir nije sam izpitao sliepca, kako on razumieva tu rieč. Jasno je, da u njoj nema narodne oznake, ali može

[45] Prilozi proučavanju narodne poezije, knjiga II.

biti, da je prema glagolu »bugariti«, što znači žalostno pjevati ili jadikovati, načinio sliepac ili tko drugi od istoga koriena i pridjev »bugarski«.

Gundulić je htio bugaršt‍ice izvesti čak od Orfeja, o kojem je pjevao:

Od Orfea ovdi prvo,
Neka se uviek pak začinje,
Ču zvier, ptica, kami, drvo
Skladne i sladke bugarkinje.
Bugarin ih slavni ostavi
Slovinskome svom jeziku,
Djela od slave da u slavi
Bugare se u njih viku[46].

Ovo je mišljenje dakako vrlo naivno, ali ima i u njem neko zrnce istine. Mi naime ne ćemo nikada protumačiti najstarijeg razdoblja naših bugaršt‍ica, ako ne zađemo i u poviest grčkoga narodnoga pjesničtva. Tu odkrivamo tolike sličnosti, da se to ne može tumačiti samo slučajem, nego moramo priznati za jedan dio pojava jednostrane, a za drugi dio obostrane utjecaje[47].

U brojnim inačicama, s kršćanskim i muslimanskim imenima, pjeva se na pr. kako muž prodaje svoju ženu, da može izplatiti kakav dug. U grčkoj narodnoj pjesmi kupuje ženu malenoga Todora gusar Janaćije, koji po nebeskim i drugim znacima upoznaje, da mu je to sestra. Janaćije vraća ženu malenomu Todoru govoreći mu:

»Ti uzmi, zete, ljepotu, i nek je opet tvoja,
A blago, koje dadoh ti, nek miraz vama bude,
Jer tvoja ona j' ljubovca, a meni mila sestra.«

[46] Osman, III. pj. st. 57—64.
[47] Za sve primjere iz grčkoga narodnoga pjesničtva u ovoj razpravi zahvaljujem g. Antunu Simčiku, koji mi je dopustio, da se poslužim rukopisom njegovih prevedenih grčkih narodnih pjesama.

A kod nas među ostalima prodaje svoju ženu i »Hasan-aga, haran bekrija«. Prodaje ju Krzlar-agi iz Carigrada, koji prepoznaje u njoj svoju sestru i poručuje Hasan-agi:

»Hodi amo, Hasan-ago, harna bekrijo,
Vodi svoju vjernu ljubu, moju sestricu,
Poklanjam ti trista groša i trista dukat'.«[48]

U Erlangenskom rukopisu pjesma pod br. 119 pripovieda, kako je »Udvinjanin Meho« svladao Ivana Senjanina i predao ga za jedan tovar blaga bosanskomu paši Ali-paši. Paša uvodi Ivana Senjanina pod svoj šator i pijući s njim vino pita ga, zašto je tako neveseo. Ivan Senjanin odgovara, da mu nije ničega drugoga žao, nego samo toga, što uz mnoge druge nije pogubio i samoga Ali-pašu:

»Već mi 'e žao, paša gospodine,
Što ja tebe nisam pogubio.«

A u grčkoj narodnoj pjesmi čitamo, kako hajduka Kolju (Koliasa) dovode k Ali-paši. Hajduk ga pozdravlja: »Zdrav i veseo, Ali-pašo!« A on mu odgovara: »Dobro došo, Koljo!« Dalje se pripovieda o Ali-paši i Kolji:

I čaušu svom govori, i čaušu svom zbori:
»Izpec'te Kolji jednu kavu i lisice mu skin'te!
Donesite mu tamburu, nek kaže nama pjesmu,
Koliko Turak' pogubi, koliko buljubaša.«
A Kolja mu odgovori i Ali-paši zbori:
»Pogubih Turak' hiljadu i osam buljubaša,
Još da si kako i ti jedan u moje pao ruke!«

Ovakve se sličnosti nalaze ne samo u pjesmama s poviestnom građom nego možda još više u bajkama.

Među naglasovitije grčke narodne pjesme ide »Ćuprija na Arti«. Prvi njezini stihovi glase ovako:

---

[48] K. Blagajić: Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne, str. 39; Zagreb 1886.

Četrdes't i pet majstora i šegrta šestdeset
Na Arti grade ćupriju do tri godine dana:
Po vas dan grade ćupriju, a ob noć im se ruši.
I ljuto plaču majstori, a šegrti im cvile.

Kada to čitamo, odmah pomišljamo na našu »Ćupriju na Drini« ili koju drugu narodnu pjesmu, koja obrađuje uzidavanje živa čovjeka u kaku novogradnju. Sličnost je tolika, da su i pojedini prizori jednaki. U grčkoj se narodnoj pjesmi na pr. opisuje, kako protomajstor govori svojoj ženi, kada mu ona donosi ručak:

»Sa ruke prsten pade mi u kamaricu prvu,
I tko će ući, tko izić, da nađe moj prstenak?«

Sama se protomajstorova žena nudi i ulazi u kamaricu, a majstori je zazidavaju živu u temelje mosta.

Tako je i kod nas. U jednom Alačevićevu rukopisu pripovieda se, kako žena, koja je određena za žrtvu, donosi ručak, a njezin joj djever govori:

»Penji mi se građi na zidove,
U zid mi je prsten upadnuo,
Ti ga hoćeš izvaditi lako.«[49]

Odkrivajući ove i nebrojene druge sličnosti u novijem grčkom i našem narodnom pjesničtvu, lako se uživljavamo i u starije doba. Dakako, potežkoća je u tom, što je starije grčko narodno pjesničtvo zabilježeno tek u vrlo škrtim odlomcima i razlomcima, pa zato nije moguće provesti svestranu paralelu. Ali ako je utjecaj u novije doba bio velik, onda je još veći bio u srednjem vieku, kada su Bizantinci bili u mnogim granama umjetnosti učitelji ne samo balkanskim Slavenima nego i velikom dielu ostale Europe.

Miklošić je kušao izvoditi stih bugarštica od talijanskog aleksandrinca, sredovječnoga vagantskoga trinaesterca ili od stiha grčkih narodnih pjesama.

---

[49] Matica Hrvatska I. knjiga, str. 533.

Uzka povezanost tematike i morfologije grčkoga narodnoga pjesničtva i naših bugarštica primorava nas na zaključak, da se tu može raditi samo o grčkom tako zvanom građanskom stihu (στίχος πολιτικός), kojemu se uzorak vidi i u ovom početku grčke narodne pjesme o zauzeću Carigrada:

Πῆραν τὴν Πόλι, πῆράν την, πῆραν τὴ Σαλονίκη,
Πῆραν καὶ τὴν Ἁγιὰ Σοφιά, τὸ μέγα μοναστήρι,
Ποῦ 'χε τριακόσια σήμαντρα κ' ἑξήντα καμπάνες,
Κάθε καμπάνα καὶ παππᾶς, κάθε παππᾶς καὶ διάκος.[50]

Građanski, t. j. svima razumljivi petnaesterac razvijao se iz početka kao pastorče, za koji učeni sviet nije mnogo mario. Iz g. 600. zabilježena je jedna rugalica, koju su pjevali Carigrađani, vodeći po gradu čovjeka, slična caru Maurikiju, posađena na magarca i ovjenčana češnjakom. Rugalica je imala 7 stihova, od kojih su 1., 3., 4., 6. i 7. trohejski, a drugi jambski petnaesterci. Prvi stih glasi:

Εὕρηκε τὴν δαμαλίδα ἁπαλὴν καὶ τρυφεράν.[51]

Ovakav je stih postajao sve popularniji, tako da je u 11. stoljeću već prevladao u narodnom pjesničtvu.

A to je pjesničtvo moralo proživjeti jednaku ili barem vrlo sličnu borbu kao i bugarštice.

Između stare grčke književnosti i novoga života grčkoga naroda bio je pukao nepremostiv jaz. Narodni se jezik razvio u takvom smjeru, da je stara klasična i sva umjetna bizantinska književnost postala narodu najvećim dielom nerazumljiva. Narodna je duša tražila novo pjesničtvo i nove pjesničke oblike, koji bi bili ne samo blizu života nego bi sačinjavali sam život. Dolazili su utjecaji od Siraca, Arapa, Mletčana, Franaka, pa i samih Slavena. Sve je to trebalo

[50] Razoriše Carigrad, razoriše ga, razoriše Solun, — razoriše i Svetu Sofiju, veliki samostan, — gdje je bilo tri stotine malih i šestdeset i dva velika zvona, — i na svako veliko zvono pop, i na svakoga popa đakon.

[51] Našao je junicu, nježnu i mekoputnu; Krumbacher, Geschichte der bysantinischen Litteratur, str. 792.

asimilirati, svemu dati oblik, koji je odgovarao stvaralačkom duhu jezika. Stara metrika, koja se držala kvantitete, propala je, a stihovi su se počeli graditi po naglasku i broju slogova.

Prema jambskom jezičnom naglasku grčkoga jezika prevladao je jambski ritam u glavnom grčkom narodnom stihu.

U našem jeziku ta se jambska značajka nije mogla održati. Naš je naglasak više trohejski, zato je i grčki građanski stih, presađen na naše tlo, morao dobiti trohejsku i daktilsku ritmiku.

No budući da su podlogu, na kojoj je ciepljenje izvršeno, činili naši stari slobodni stihovi, radi toga nisu ni stihovi bugarštica bili nikada onako odsječeni kao građanski stihovi u Grka. To je utvrdio neoborivim dokazima Scherzer u svojoj doduše jednostranoj, ali zato vrlo minuciozno izrađenoj razpravi »Bugarštice«. On je točnim brojenjem slogova u svim poznatim bugaršticama došao do ovoga posljedka:

»Iz svoje specijalne prijeglednice vidio sam, da od 4569 stihova ima dvanaesteraca 3, trinaesteraca 34, četrnaesteraca 234, petnaesteraca 2903, šestnaesteraca 1181, sedamnaesteraca 178, osamnaesteraca 28, devetnaesteraca 3, dvadeseteraca 2.«[52]

Već je Jagić upozoravao, da ne smijemo one stihove u bugaršticama, koji nisu petnaesterci ili šestnaesterci, držati nepravilnima, a Scherzer još odlučnije zastupa to mišljenje, pobijajući predpostavku W. Walmera, koji je u 9. knjizi »Archiva für slavische Philologie« tvrdio, da su u bugaršticama samo petnaesterci i šestnaesterci pravilni, a odstupanja od toga mogu se tumačiti time, što su pjesme zabilježene u doba njihova propadanja. Na temelju obsežne analize Scherzer piše:

»Zato držimo sve stihove naših bugarštica za pravilne. U nekim pjesmama doduše ne nalazimo bogzna kakve pjesničke ljepote, ali to još nije dokaz, da im je i oblik sasvim propao; moramo pače istaći, da su obadva polustiha tih

[52] J. Scherzer: Bugarštice, Rad sv. 182, str. 189; Zagreb 1910.

pjesama vrlo harmonično građena; a da je drugi polustih na mnogim mjestima za jedan slog ili dva duži od prvoga, tome se ni najmanje ne čudimo, baš zato, jer je to konac stiha. U mnogim smo narodnim pjesmama navikli vidjeti stihove, koji imadu jednak broj slogova, pa zato su naši naučnjaci mislili, da silabizam mora biti princip, po kojem su i bugarštice građene, pače Jagić, koji o tim stihovima razpravlja na temelju teksta, kako nam je u davnini zabilježen (a drugojačije se i ne može suditi), ipak o. c. str. 197. tvrdi, da je prvi i najstariji oblik bugarštica bio petnaesterac. Osim naših bugarštica ima i u drugih naroda pjesama ispjevanih u stihovima razne dužine, pa ipak nije nikomu na um palo ustvrditi da su nam se stihovi tih pjesama zlo sačuvali.«

One bugarštice, koje su se pjevale samo u srbskim krajevima, izčeznule su netragom. To je znak, da je tamošnje narodno pjesničtvo proživljavalo prema staroslavenskom crkvenom jeziku sličan odnos, kao i grčko narodno pjesničtvo prema starogrčkom jeziku: oni naime pisci, koji su pisali starogrčki ili staroslavenski, nisu se u početku udostojavali da to »vulgarno« pjesničtvo obširnije bilježe i dalje šire u knjigama. Tu čast doživjele su bugarštice istom onda, kada su došle u područje hrvatskih rimokatoličkih književnika, gdje su našle već drugo narodno pjesničtvo, udešeno »na staru«, s kojim su se slile u jedinstven stvaralački rad, kako se to vidi kod Paskoja Debelje i Nikole Zeta, koji su dalje gojili obadvie grane.

Više od dvie stotine godina davale su bugarštice glavno obilježje narodnom pjesničtvu u Dubrovačkoj republici, na hrvatskim otocima i u hrvatskim primorskim krajevima. Kako svjedoče Brno Krnarutić i Juraj Križanić, pjesme u stihu bugaršticе živjele su i među kajkavskim Hrvatima. Dokaz za to nalazimo i u glasovitoj »Popevki o boju kod Siska g. 1593.«, u kojoj čitamo ovakve stihove:

O prelipa Bosna zemlja i široka Romanija,
I široka Romanija i bogata Natolija,
Kaj se toga počrnilo iz slavnoga Carigrada,
Kaj se toga opustilo od dolnjega Biograda!

Taj dakle oblik narodne pjesme ujedinjivao je i štokavske i čakavske i kajkavske Hrvate u njegovanju junačtva i u oduševljavanju za iste umjetničke oblike.

Junaci bugarštica jesu većinom stariji predstavnici borbe, koja se vodila na Balkanu od 14. do 17. stoljeća. Među njima nalazimo i hrvatske banove Ivana Karlovića i Nikolu Zrinskoga. Zadnje redove prema vremenskom sliedu popunjavaju junaci iz Dubrovnika, Kotora, Perasta i Paštrovića.

S poviestnoga dakle stajališta junaci bugarštica ne sačinjavaju jedinstvena ciklusa.

Ipak se među njima iztiču dva junaka, oko kojih se reda veći dio ostalih imena. To su Sibinjanin Janko i njegov sin kralj Matijaš. Oni su središnje osobe onoga razdoblja, kada su narodi cieloga Balkana i panonske kao i vlaške nizine bili stavljeni pred alternativu, da se odluče ili za Iztok, kojemu je postao predstavnikom hrabri i vojnički uređeni turski narod, ili za Zapad, kojemu je predstražu u početku činila država kralja Vladislava i Matijaša Korvina. Na turskoj strani počelo je kod muslimana svih narodnosti prevladavati ime Turčin, a na kršćanskoj strani izbliedjela su privremeno sva narodna imena pred imenom Ugrin.

Ime Madžar upotrebljavalo se obično u drugom smislu nego ime Ugrin, kadkada i kao deteriorna oznaka. To se vidi na pr. u 7. bugarštici Bogišićeve zbirke: »Marko Kraljević i Minja Kosturanin«, gdje se najprije slavi »kralj ugarski« i »Ugrin Janko vojevoda«, a kasnije se kudi Minja Kosturanin u »madžarskoj zemljici« kao »madžarski vojevoda«.

Kako je iztaknuo već Vatroslav Jagić, ime se Ugrin bilo uobičajilo kao »skupna oznaka svih hrabrih, koji su od 15. do 17. stoljeća sudjelovali u pobijanju Turaka«. Prema tomu su Ugrima postali ne samo braća Jakšići, Zmaj Ognjeni Vuk i borci drugoga Kosova (1448.), zatim Ivan Karlović i Nikola Zrinski, nego su retrospektivno narodni pjevači nazivali tako i Miloša Obilića, Stjepana Bušića, Vuka Brankovića, Ugoviće i druge prave ili fiktivne borce prvoga Kosova.

Te borce pozdravlja žena kneza Lazara Milica s prozora kneževskoga dvora prije polazka u boj ovim riečima:

»Dobro jutro da vam je, liepa ugarska gospodo!
Liepo ti je pogledati ovu čestitu gospodu,
Ko da ih je jedan danak majka jedna porodila«.

I sam Marko Kraljević služi »kralja budimskoga«, a i despot Đurađ nalazi se u družtvu »ugarske gospode«.

Narodni su pjevači prema tomu priznali kao gotovu činjenicu ono, za što su se već prije borili madžarsko-hrvatski kraljevi. Kad je Stefan Prvovjenčani zatražio od pape Inocencija krunu, odgovorio je g. 1200. kralj Emerik, da pristaje na to, »salvo in temporalibus jure« krune sv. Stjepana. Kralj Žigmund podvrgao je pod tu krunu cielu Srbiju. A g. 1426. ubrojen je poveljom, izdanom u Tati, despot Đurađ Branković zajedno sa svojim potomcima među zemaljske dostojanstvenike (barones) ugarske[53].

Unatoč svim priznanjima u starijoj i novijoj hrvatskoj književnosti sud je o estetskoj vriednosti bugarštica imao u sebi ipak nešto podcjenjivanja. Jagić je doduše napisao u razpravi »Die südslavische Volksepik vor Jahrhunderten«:

»Deseterac mi se čini, ako me ne vara moj osjećaj, manje otmjen, manje svečan, manje aristokratski nego stari dugi stih.« Ali obično se držalo, da je deseteračko narodno pjesničtvo savršenije od bugarštica.

Pogotovu su bugarštice slabije prolazile, kada su stajale uporedo s umjetnim pjesničtvom. Premda je Petar Hektorović kovao u zviezde svoje narodne pjevače i kazivače, ipak mu nije ni izdaleka palo na pamet, da bi njihove bugarštice imale veću estetsku vriednost od njegovih stihova. Još manje je dolazio na tu misao Juraj Baraković, kad je od jednog seljaka ili pastira zapisivao bugaršticu o »Majci Margariti«, ili ban Petar Zrinski, kada je među svoje spise uvrstio bugaršticu o zarobljenom vitezu Svilojeviću. Svi su ti pjesnici držali bugarštice samo zgodnim privjeskom svojega književnoga rada. Međutim, danas kod izpoređivanja onoga, što su oni držali bitnim, i onoga, što su držali sporednim, dolazimo do zaključka, da u bugaršticama ima više pjesničtva nego u njihovim vlastitim proizvodima. Hektorovićeve su bugarštice i lirske počastnice, ako ih uzmemo s estetske strane, vrednije od cielog »Ribanja i ribarskog prigovaranja«. Barakovićeva »Majka Margarita«, koja cvili »Zadru gradu na pridvratju«, uzdiže se pokraj njegove »Vile Slovinke« kao umjetnički izgrađena katedrala pokraj velika magazina, u kojem doduše vidimo i krasnih umjetničkih ulomaka, ali magazin ostaje ipak magazin. A narodna pjesma o Svilojeviću vriedi svojom intuicijskom i emocionalnom snagom više od perifraze Petra Zrinskoga »Adrianskoga mora sirene«.

Imade u bugaršticama nešto, što je slično bizantinskoj umjetnosti. Dugi stihovi donieli su sa sobom neku veličanstvenu nepokretnost. Prizori se nešto sporije izmjenjuju, zato se često javljaju dugi monolozi. Uvodi su naprotiv vrlo kratki, a zaglavci kadkada previše odsječeni. Kompozicija je obično vrlo jednostavna, a radnja uviek jednostruka. Širina opisivanja ne prelazi ipak nikada u razvučenost. Akustična aparatura znade biti dosta kićena, a očituje se u njoj i uživanje u nabujaloj riečitosti i u ponavljanju ornamenata.

Kulturna slika družtva, koje nam je prikazano u bugaršticama, nema u sebi oštrih bridova i do krajnosti zaoštrenih opreka. Svagdje se opaža dosta velika pitomost. Najpogrdnija rieč jest »hurjatin«, a kletva se izriče uviek eufemistički. To je odraz krajeva, koji su se znali boriti, ali nisu bili prosti niti su mrzili. Dubrovačka »skladnost« udruživala se s viteškim shvaćanjem Zapada. Turcima se daju nazivi »kleti« i »siloviti«, ali i »dobri junaci«, »vrli Turci« i »Turci vitezovi«. I Kraljević Marko u bugaršticama je simpatičniji nego u nekim deseteračkim pjesmama, jer na pr. oprašta Bosanki djevojci, koja ga naziva hurjatinom (prostakom). Položaj žene bio je gotovo onako povoljan kao u prikazivanju trubadura.

[53] O tom je obširno pisao Rački u razpravi »Odnošaj srpskih despota i doselica naprama kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj g. 1426-1503. u »Književniku« II. g. 1865.

Nosilac bugarštica bilo je družtvo, koje se odlikovalo bogatstvom, ali i izgrađenim kodeksom časti i odgovornosti te se znalo držati pravila: Noblesse oblige.

Oko dvie stotine bugarštica, koje su zabilježili Hektorović, Baraković, Zrinski, Matijašević, Betondić i neki drugi hrvatski književnici, ostadoše kao trajan spomenik posebnoga narodnoga pjesničtva, koje doduše nije od svoga početka hrvatski izum, ali se bez Hrvata ne bi bilo razvilo u onom duhu, što ga je poprimilo u našem kulturnom području, niti bi se uobće sačuvao od njega do danas kamen na kamenu.

U utakmici s drugim hrvatskim pjesničtvom, koje je imalo kraće stihove, bugarštica je napokon izčeznula. Deseterac i osmerac nisu njezina djeca, jer su postojali i prije nje, ali je bugarštica izgradila podpunu frazeologiju, tematiku, motivni zaklad i kompozicijsku shemu junačke narodne pjesme, te je zato mogla dati svojoj privremeno slabije razvijenoj i dosta dugo potisnutoj rivalki, a kasnije pobjedničkoj nasljednici bogatu baštinu.

Razlog, zašto je bugarštica morala podleći u utakmici, u kojoj je iz početka nadmoćno pobjeđivala, jest poglavito u tom, što je svojim dugim metrom i dugom melodijom zadavala prevelike potežkoće narodnim pjevačima. Veća lakoća pjesničkoga improviziranja i rapsodskoga pamćenja dala je pobjedu mjerilima, u kojima su udarne ritmičke i asociativne jedinice kraće, prelazi s jednoga prizora na drugi laganiji, zaokruženost fraza cjelovitija i povezivanje dielova radnje jednostavnije.

POBJEDA NARODNOGA PJESNIČTVA KRAĆIH STIHOVA

Petar Zrinski i Franjo Krsto Frankopan iznikli su iz iste političke sredine, ali u narodnoj pjesmi predstavljaju razkrstnicu dvaju stilova.

Uobće, čitava osobnost Zrinskoga pripada gotovo klasicističkom razdoblju. Po svojemu bratu Nikoli, a i sam za sebe on je učenik Homera i Vergilija. Sadržaj se njegova pjesničtva vidi iz uvoda »Adrianskoga mora sirene«, u kojem on veli: »Jesam i nekoliko popivki od ljubavi knjigam ovim privrgel, i one iz knjig brata moga obrativši, misleći, da ništar tako ne veseli junaka kako ljuba, konj i oružje...« Njegovo shvaćanje života uviek je ozbiljno te odgovara riečima, koje govori u »Adrianskoga mora sireni« Nikola Zrinski Sigetski: »Nit ćemo pojt k harcu za ki uzrok mali, — neg za žene, dicu, za vas puk ostali, — viru, crikav majku, ku smo obdržali«.

Taj Petar Zrinski, koji je zadobio više pobjeda u bitkama i mejdanima na Krajini, zabilježio je bugaršticu o Svilojeviću u doba, kada je ta vrsta pjesama već propadala. Njegovo zanimanje za toga junaka nije bilo po svoj prilici samo slučajno, nego je moglo potjecati donekle i odatle, što Svilojević »u lipomu Carigradu« polazi na stratište i izbavlja se posjekavši mnogo »Turaka vitezova«. A Petra Zrinskoga kao »slovinskoga Apola« — i »Marta od sve pokrajine« stavljao je Vladislav Menčetić u »Trublji slovinskoj« »vrh bieloga Carigrada« kao »bana imenom a kralja dilom«, pozivajući svu Hrvatsku i sav sviet, da slušaju ovo njegovo proročanstvo:

Vidim, smrtnom u bljedilu
Turski mjesec gdi zapada,
Zauviek stati u tamnilu
I ne izteći već nikada.
Zrinsko sunce njega tjera,
U iztoku da pogine,
Da se utopi š njim nevjera
Crna mora sred pučine.

A Franjo Krsto Frankopan, obrazovaniji u književnosti i moderniji formom, bio je samo u zadnjim časovima svojega života kao narodni mučenik jednak Petru Zrinskomu, dok je inače pjesničkom darovitošću bio daleko iznad njega, a izgrađenošću značaja nije se nikako mogao mjeriti s njime. Frankopanova latinska pjesma Majci Božjoj Loretskoj svjedoči o njegovoj dubokoj religioznosti. Neke njegove elegije, spjevane u tamnici, dirljive su kao suza. Ali njegova lascivna maštanja ostala su nam dokazom, da nije samo Ferenc Tahi razarao krepost domaćih ognjišta, nego su i neki drugi velikaši uživali u pomisli, da budu zavodnici žena i djevojaka.

Frankopan nije slutio, da je njegova pjesnička znamenitost u tom, što je on prvi u hrvatsku umjetnu književnost uveo deseterac, koji je u njegovo vrieme bio već izvojštio podpunu pobjedu nad izvana unesenim stihom bugaršticе. Dakako, on je iz narodne pjesme odabrao one prizore, koji su više odgovarali velikaškim gospodičićima bećarima. Njegov »Vlašić junak« i »Horvatjanin junak« traže za kratkotrajnu zabavu »gizdavu divojku« i »lipotom gospoju«, a iztiče se i to, kako »divojka krčmarka zna volit junaka«, zato to nisu prave »dijačke junačke« pjesme, nego doživljaji vojnika u ljubakanju. Ipak se i iz tih pjesama vidi, da je tada bila već savršeno razvijena tematika i frazeologija deseteračke epike, u kojoj se govorilo o oblamanju kopalja, o junačkim igrama, rujnom vinu, pobratimstvu, otmicama i ljubavi.

Osam Frankopanovih pjesama imade narodno epsko obilježje, a »napojnice pri stolu« jesu odbljesak narodne lirike.

O svojstvima toga djela Frankopanova pjesničtva veli dr. Slavko Ježić:

»Ove pjesme pripadaju svakako među najbolje, što su nam od Frankopana ostale. Imadu sve osebine narodne pjesme, ali tu i tamo ipak se nalazi izraza, što ih narodni pjevač ne bi upotriebio. Vidi se, da ih je Frankopan dotjeravao za gospodu.«

Tehnika građenja Frankopanovih deseteraca vidi se i iz ovoga primjera:

Bisno jaše Horvatjanin junak
Priko polja vitežkoga konja,
Na junaku perje risovina[54],
A na konju sprava pokovana.

To je dakle podpuno izgrađeni t. zv. junački deseterac, koji je ostavio iza sebe staro razdoblje nestalnosti, o kojem kaže Jagić:

»Bilo bi, mislim, krivo uzeti, da se deseterac narodne epike odmah od početka držao današnje pravilnosti. Kao prema danoj analizi dugi metar, upravo tako bit će da je bio i kraći stih, iz kojega se kristalizirao današnji običajni deseterac, u početku podvrgnut još kolebanjima; svakako je bilo bitno i ovdje kao u dugom metru ciepanje stiha u dvie polovice«[55].

Predpostavka o postepenom razvoju deseterca nalazi potvrdu i u stihovima stare počastnice, koju pjevaju Paskoj Debelja i Nikola Zet, miešajući s pravilnim desetercima i osmercima i deveterac:

Lipo ti je, brajo, pogledati
Lipa skoka junačkoga,
G d i n o m i j u n a k p o s k a k u j e
Od kamenka do kamenka.

Slično se miešanje vidi i u nekim najstarijim narodnim lirskim pjesmama, što ih je Jagić uvrstio u svoje izdanje

[54] Možda je izraz »perje risovina« stavio Frankopan mjesto izraza puli risovina (šareba risovina)?
[55] V. Jagić: Die südslavische Volksepik vor Jahrhunderten, Archiv für slavische Philologie sv. IV, str. 232; Berlin 1880.

pjesničtva Šiška Menčetića i Đore Držića. A ne smije se previdjeti ni pjesma o Ivanu Karloviću, zabilježena među apeninskim Hrvatima, u kojoj se s desetercem izmjenjuju različni drugi stihovi počevši od sedmerca pa sve do dvanaesterca.

I neki drugi hrvatski pjesnici polazili su prije i poslije Frankopana u školu narodnoga pjesničtva.

Uobće može se reći, da su se u jeziku hrvatskog umjetnoga pjesničtva borila dva duha: duh narodni i duh tuđinski. Književnik Antun Matasović izrazio je to u jednoj pripoviesti, koja se tiče Dubrovnika, zgodnom slikom, govoreći o vlasulji, izpod koje je neprestano probijala, u nekog više, a u nekog manje, vlastita kosa.

U Ranjine vidimo tek gdjekoju naravnu vlas u njegovim pjesmama od kola, a inače vlasulja pomno pokriva čitavu glavu. U Gundulića odkrivamo već, kako su od naravne kose izpletene čitave kovrčice. Narodna je predaja naime nadahnula najljepše stranice »Osmana« i »Dubravke«.

Ignjat Đorđić (1675.—1737.) ostavio je poslije Frankopana dokumente, da je kraći stih u njegovo vrieme bio pretegnuo i u narodnom pjesničtvu Dubrovačke republike.

Obćenito se može reći za Đorđića, da je pun opreka, koje ne sačinjavaju skladne cjeline. Bio je mistik kao najprodubljeniji predstavnici evropskoga duhovnoga života, ali ujedno i zlobnik, koji je često gubio duševnu ravnotežu. Nije zato čudo, što nije mogao obstati među isusovcima. Mislio je, da smije u obrani uzvišene institucije svećeničkoga celibata karikirati ženitbu svjetovnjaka. Slavio je najveće pokornike i pokornice, ali je i za Kraljevića Marka, kojega je prikazao, kako je poginuo u boju, u kojem je sasjekao bezbroj neprijatelja, tražio odlično mjesto među rajskim odabranicima, pjevajući o njem:

Ah, da plata tva ne izgine
Sred neumrlieh vječnieh strana,
Diko naše pokrajine,
Svim jezicim pripievana!

Taj pjesnik, koji je često očitovao svoju zlu ćud, antifeminizam, lascivnost, oholost, taštinu i nepristojnost, znao se gubiti u dugim, brbljavim, nacifranim i namještenim pjesmama, ali je u isto doba pokazivao profinjeno zanimanje za pravu ljubav, nepatvorenu skrušenost i prirodan govor.

I kod njega odahnemo, kada se namjerimo na ovakve deseteračke stihove:

Liepa ti je gorica zelena,
A još ljepša mlada narešena,
Cvieće stoji na nje rusoj glavi
Ko na licu proljetnoj dubravi.

Narod je prisvojio njegovu pjesmu, koja se počinje kiticama:

Podranila djevojčica
Jutros prie zore
Ter rumena sva cvietica
Brala sred gore.
Vinčac vila od bosilja
Sa zlatnom žicom
I tratorka š njima dilja
Spored ružicom.

On je ponovno oživio Držićeve »slavje lužanine« i uveo u svoje pjesme »seljanke gizdave« i »hubave mladce«. Njegove »pjesni pirne iliti začinke«, »na običajnu priprosto spjevane za bit razumjene od svakoga«, mogu služiti kao ilustracija tadašnje narodne pjesme.

Osobito je dragocjena u njima slika narodnoga pjevača, koji ne pjeva onako kao Paskoj Debelja i Nikola Zet, nego se kod njega vidi stil i kultura narodnih guslara. Ništa zato, što nam je ta slika dana u karikiranom obliku. Neki trubadur naime oblači se u guslarsko odielo, da može kao »maškar« zamieniti Čubranovićevu »Jeđupku«. Njegov se jezik zapleće u govor učena čovjeka, zato mu je stil mješavina narodne priprostosti i tadašnje dubrovačke barokne napirlita-

nosti. Ali i u toj neke vrste karikaturi vidimo pravi život tadašnjih dubrovačkih narodnih guslara.

Ti dubrovački guslari nisu bili ono, što su bili Hektorovićevi pjevači Paskoj Debelja i Nikola Zet, koji su mogli kao ravnopravni ljudi pjevati u svakom, pa i vlastelinskom družtvu. Ponovno se susrećemo s onakvim pjevačem, od kakvoga su već g. 1547. Splićani slušali pjesmu o Kraljeviću Marku. Taj je narodni pjevač prosjak, koji pjeva za milostinju. Samo je razlika u tom, što je sliepac iz g. 1547. pjevao po svoj prilici bugarštice, a Đorđićev »gudac« pjeva pjesme kraćih stihova. Tužeći se, da nema gore nevolje »negli staros kašljava«, izpovieda taj narodni guslar, da je nekada »s vilama« tance vodio do zore«, a sada nitko ne mari za starca. U pjesmama, u kojima se izmjenjuje sedmerac, osmerac i deseterac, daje on savjete o ljubavi i prosi darove:

»Nu za svjete sej moje
Dajte štogod, gospoje,
Vrzite mi u torbicu
Hljeba, smoka i jaspricu.«

Za uzvrat guslar obećaje, da će im pomoći ljekovitim biljem: proti crnjenju zubi, proti grešpanju i grubljenju kože, proti opadanju kose, proti mršavosti i bljedilu. Znade i »njeki žamor viloviti«, kojim djevojke mogu primamiti momke. U svojoj frazeologiji upotrebljava i neke rieči, koje odaju podrietlo iz obližnje Hercegovine. Pjeva gospojama, mladićima, djevojkama, pa i »posvećenim Bogu koludricama«. Prvima kaže: »Ljubite se, ljubite, — tere dni ne gubite!« A pred koludricama crta tmurnim crtama udaju. Naravno, ni kod njih ne zaboravlja prositi milostinju ovakvim stihovima:

»A sad mene, djevice čestite,
Sliepa starca darom utješite,
Neka hvalim radostan u licu
I gospoju i konobaricu.«

Pod gospojom misli zacielo samostansku predstojnicu, a pod konobaricom kuharicu. Đorđić je duboko osjećao prirodnu ljepotu narodnih pjesama i pripovjedaka, pa je zato s udivljenjem iznio pred nas i sliku gorostasa Regoča, koji je bio »vilenik toliko jaki, da je galije za špirun u goru potezo, da je na konju Zelenku u Pulju hodio priko mora, da se igro plovkom velikom koliko najveći žrvan, da je polugom gvozdenom primetnuo grad i primižavo kampanjele«[56].

O pobjedi kraćih stihova u hrvatskom narodnom pjesničtvu 17. stoljeća donosi obilnih dokaza i Pavao Ritter Vitezović (1652.—1713.). Hrvatska ga je zemlja primila za sina, a on je spoznao njezin duh bolje od ikojeg suvremenog Hrvata te je postao predtečom svih kasnijih hrvatskih narodnjačkih pokreta. Duboko se uživio i u hrvatsko narodno pjesničtvo, kojega doduše nije shvaćao s estetske strane, ali mu je svakako priznavao veliko značenje za narodni život. Prvi je on izticao, da se o banu Ivanu Karloviću pjeva najviše od svih hrvatskih banova. Zapelo mu je oko ne samo za romancu o Marinoj kruni, nego i za »pjesme, koje po cieloj Slavoniji i donjoj Hrvatskoj (kuda se širi svakako najprostranija zagrebačka biskupija) za ljetne suncostaje običava pjevati pučki zbor djevojaka uz ples oko kresova«[57]. Citira iz tih pjesama dva stiha: »Lipi Jive rože trga, — aj Lade, Lade, lipo Lade!« nadovezujući na pripjev tumačenje, da je sv. Ladislav ukinuo slavljenje »praznovjernoga Lade«, koji da je starim Hrvatima značio isto, »što je Grcima i Latinima značio Pean«, te da je mjesto toga uveo kršćanski obred »na uspomenu sv. Ivana Krstitelja«. Vitezović je pošao i dalje pa je u pravljenju svojih stihova postao učenikom narodne pjesme. Šteta, što je i on prerađivao narodne umotvorine. Da je donio neke narodne poslovice u izvornom obliku, bilo bi to mnogo bolje. Ipak se narodni duh osjeća i u ovakvim njegovim osmeračkim poslovicama:

---

[56] Natales D. Ladislavo R. Slavoniae apostolo restituti, str. 44—45.

[57] Rešetar: Djela Injacija Džordži, Suze Marunkove, str. 329; Zagreb 1918.

Ki ne trpi dima prije,
Ni vridan, da ognja grije.

Ili: *Leni sluge zadnji k delu,*
Leni sluge prvi v zdelu.

Ili: *Zrno na zrno pogača,*
Kamen na kamen palača.

Ili: *Majka kara, majka bila,*
Podpunoma majka bila.

U »Odiljenju sigetskom« najviše pjesničkoga elementa ima u razgovoru gospodične Sofije i orla. To je čisti motiv hrvatske narodne pjesme, obrađen ne samo u glavnim crtama nego i u samoj frazeologiji u narodnom duhu. Sofija govori kao bezbroj junakinja narodnih pjesama svojoj ptici:

Svega ću te oprat suzami mojima,
Zlatom žicom nabrat biser perutima.

U odgoju hrvatskoga narodnoga značaja pučko je pjesništvo bilo takav činbenik, da preko njega nije mogao prieći nijedan preporoditelj. Kako su se grčki mudraci Platon i Ksenofan sukobili s Homerom, tako su propovjednici ćudorednosti i produbljene vjere Krajačević, Habdelić, Babić, Šitović, Reljković i drugi morali ustati proti onim narodnim pjesmama, koje su bile bezsramne i divljačke. A takvih je pjesama bilo vrlo mnogo. Pjevali su ih ne samo pastiri na paši nego i djevojke u kolu. U svatovima su šaljivdžije znali izvrnuti i one stihove, koji su inače bili podpuno bezpriekorni. Jačanjem hajdučkog elementa u junačkom pjesništvu sve je više prevladavao gdjegdje moral insanity, koji je znao samo za strast. Roditelji, koji su strepili za odgoj svoje djece, gledali su sa strahom, kako gdjekoja nećudoredna pjesma ruši sve ono, što su oni s mukom podizali u svojoj obitelji. Prostačtvo, okrutnost i bezstidnost nekih narodnih pjesama nagrđivahu narodnu savjest isto onako kao i psovka,

kletva i hula.[58] Zato je bilo ne samo dopušteno nego i vrlo zaslužno nastojanje onih, koji su pobijali to zlo. Ne samo misionari nego i povjestničari zabilježili su nam iz toga razdoblja velik broj upravo užasnih pojava divljačtva i zaostalosti u nekim krajevima. Nabijanje na kolac bilo je zakonom uobičajeno. Nesretne žrtve pekli su kadkada žive na ražnju. U najvećoj zimi polievali su okrivljenike vodom, da se smrznu kao santa leda. Ljubomorni muževi znali su najokrutnije mučiti žene. Takve je prizore znala slaviti i narodna pjesma.

Nedostatak je Krajačevića, Muliha, Habdelića, Babića i Šitovića bio u tom, što su oni bili jednostrani. Nije naime bilo dovoljno ustajati protiv nečistih, krvoločnih i sramotnih popjevaka i misliti, da se one mogu nadomjestiti jedino pobožnim pjesmama, nego je u čitavom svjetovnom narodnom pjesništvu trebalo razlučiti zrno od pljeve.

Taj posao pokušao je prvi izvršiti Kačić.

U njegovo doba razpjevan narod pretvara u pjesničke vriednosti sav svoj život. Kačić nam daje sliku guslara, koji prolazi »od Skadra do Zadra« i od »Mostara do Kotara«. Ali osim guslara pjevaju i junaci, kada »goricom putuju«, i mornari, kada morem brode, i žene, kada obavljaju svoje poslove.

Tomu razpjevanomu narodu pokušao je Kačić dati pročišćeno pjesništvo, u kojem ne bi bilo poviestnih neistina, praznovjerja i nećudoređa.

Kačić je značio velik napredak prema starijim odgojiteljima i moralistima. Odbacio je od sebe duh tuđinske kompozicije, sintakse i stilistike i pokorio se stvaralačkom duhu narodnoga jezika. Dakako, i on je bio još daleko od toga, da obuhvati cjelokupno narodno pjesništvo. Gotovo sva lirika zajedno s obrednim i običajnim pjesmama ostala je izvan njegove pažnje. Ali zato je on barem junačku epiku pokušao dotjerati prema svojemu shvaćanju.

---

[58] Obširno govori o tom Gašpar Bujas u razpravi »Katolička Crkva i naša narodna poezija«; pretiskano iz »Nove Revije«; Šibenik 1939.

Nije ni sam znao, kako je veliko djelo izvršio.

Izpričavao se pred drugim književnicima, kao da je niži od njih. Rekao je, da piše za čobane i težake, koji se ne mogu služiti tuđom i domaćom učenom knjigom. No njegova je veličina bila upravo u tom, što se barem u pjesništvu podpuno odkinuo od tuđinske metrike, sintakse i stila, odabirajući za svoju umjetnost obće razumljiva ekspresivna sredstva. To je bio put, kojim su morali prije ili kasnije udariti svi hrvatski književnici, jer se za to borio sam hrvatski jezik, koji kao vrhovni suveren izraza nije mogao trajno trpjeti, da ga njegovi podložnici sakate i mrcvare.

Dakako, nama bi bilo i ovdje puno draže, da nam je Kačić sakupio čiste narodne pjesme. Kako vidimo iz Erlangenskog rukopisa, estetski su se te pjesme uzdizale iznad njegovih. Njegova je pjesnička darovitost nesumnjiva, ali mnoge su mu pjesme obična kronika, koja je pretvorena u stihove. Takvih mrtvih čestí nema u narodnom pjesništvu, jer narod ima sigurniji osjećaj za pravu umjetnost.

Kačić je kušao ujediniti sve kršćanske Slavene na Balkanu pod imenom slovinskoga naroda i pod kulturnim vodstvom Hrvata. Dičio se, da potječe od Jurana Kačića, koji je prema hrvatskoj predaji zajedno s drugim predstavnicima dvanaest hrvatskih plemena sklapao pacta conventa s Kolomanom. U Kačića je Boka Kotorska »dika od Hrvata«, a njegovi su mu čitaoci od reda pobratimi, koji »nose od Hrvata ime«. Mnogo drži do Pavla Rittera Vitezovića, na koga se rado poziva. Prema njegovu naučavanju tvrdi, da je hrvatsko kraljevstvo bilo ujedinilo u sebi »Karniju, Karintiju, Štiriju, Liku, Krbavu i svu dolnju Dalmaciju od Istrije do Cetine«, a uz to su hrvatski banovi vladali i bili gospodari »i od sve Bosne do vode Dunaja«, tako da se »svi oni, koji bihu njima podložni, zovu Hrvati«.

Nije bilo došlo još vrieme, da bude objektivan prema muslimanima. Ali kada se radilo o hrvatskim kršćanima, nije dopuštao, da ono, što je bilo sporedno, bude prikazano kao glavno. Zato se sukobio s onima, koji su već tada htjeli da predstavnike Iztoka dignu iznad predstavnika Zapada. Njima

on dovikuje, da je slava Zrinovića i Frankopanovića mnogo veća od slave Kraljevića Marka i kosovskih junaka.

O Kraljeviću Marku doduše nije imao onako nepovoljno mišljenje kao Grabovac, koji ga je nazvao »dobrim lupadinom«, ali se i on ogradio od njegova bezuvjetnog slavljenja ovakvom bilježkom: »Nahodi se u mojim prošastim knjižicam u govorenju od Kraljevića Marka, da ga hrišćani za sveta drže. Ono nisu riči moje, nego nadometak jednoga, koji je moje historije pripisiva; zato mi ne primi za zlo, jer ja kriv nisam.«

U značaju Kraljevića Marka bilo je već odavna mnogo osobina, koje su svi tankoćutniji ljudi morali pokuditi. Grabovac, Kačić, Babić, Šitović, Kavanjin, Reljković, Adam Filipović i neki drugi čine neprekidan niz narodnih odgojitelja, koji su se opirali pretjeranom kultu toga junaka. Zadnji je njihov sumišljenik Kranjčević, koji je o drugoj knjizi narodnih pjesama Matice Hrvatske napisao:

»Većega divljačtva, krvarenja, podmuklosti, nevjere i t. d. nisam još nikada ni u kojoj knjizi našao na okupu kao baš u ovoj II. knjizi. Kad uzmemo Kraljevića Marka kao reprezentanta narodne borbe — onda jasnije svjedočbe svoje vlastite nemoći, da reknem upravo nepoštenja, ne bismo mogli izdati. Ne bi nas onako ocrtao ni najljući dušmanin! Zagledaj samo od pjesme do pjesme, i eto ti najvjernije slike čovjeka, kojemu od kolievke pa do groba ništa sveto nije. Nema gotovo čina, što ga lukavstvom izvesti ne će. A radi li štogod plemenito (na pr. Marko ukida svatbarinu), opet je tu plemenita i dobra namjera tolikom krvlju poštrcana, da se gubi kao tanak prozračak u gustoj i mrtvoj tami. Etičnosti nigdje gotovo ni za liek. Kraljević Marko daje ubiti po vlastitom bratu Andriji svoju ljubu, jer mu nema od srdca poroda! Radi nevjere ljubine ubija na grozan način djecicu svoju uz jadnu motivaciju: »Od zla roda nek nije poroda!« i drugo . . . . . .«

U Kačićevoj se pjesmarici najviše iztiču od starijih junaka Sibinjanin Janko i kralj Matijaš, a poslije njih predstavnici hrvatskih banova, senjskih Uskoka i krajišnika. Uz

Karlovića, Zrinoviće, Frankopanoviće, Erdeljiće, Marčinkovića osobito se izdižu u njegovim stihovima bezbrojni krajiški junaci iz dalmatinske Hrvatske, Like i Krbave, Slavonije i Boke Kotorske. On izričito spominje Kačiće, generala Gereba, Nikolu Džanka, Kolonića Nikolu i neke druge, kojih danas nema u narodnim pjesmama, a u njegovo su vrieme o njima »i dica pivala« ili su ih spominjali junaci, kada su »zelenom goricom putovali«. Kačić je proširio junački imenik tadašnjih narodnih guslara i pjevača, koji su slavili svoje vitezove, serdare, »kolunele«, kavalire, kapetane, vojvode i »banove«. Njegovi Nakići, Surići, Bobovčići, Lovrići, Grčići, Terzijić, Hreljanovići i bezbrojni drugi junaci žele jedino da imaju »srdce Zrinovića« i da odsiecaju neprijateljske glave. Svaka krajina, svaka obćina, svaka obitelj ljubomorno je čuvala svoju slavu. Ratoborni duh tadašnjega vremena oduševljavao je i svećenike i redovnike i žene i djevojke, da sudjeluju u krvavim bojevima.

Premda je Kačić naglasio: »Nije sablja za popa i fratra«, ipak je u zviezde kovao bojeve don Ivana Grčića i don Stipana Surića.

Upravo je neobična pojava, da je redovnik Kačić, koji nije bojnoga polja nikada vidio, opjevao junačka djela, izvršena bojnim oružjem, a član ratničkoga staleža, častnik Matija Antun Reljković, dao se na ćudoredno i gotovo katehetsko propoviedanje. Međutim obadvojica su svojim stihovima udovoljili velikim narodnim potrebama, zato ih je narod trajno zavolio kao svoje najbolje prijatelje.

Rat s Pruskom nije bio onako simpatičan hrvatskim krajišnicima kao rat s Turskom, zato nije čudo, što on nije potaknuo Reljkovića na ratničko, nego na poučno djelo, koje je imalo sasvim drugi značaj od Kačićeve pjesmarice.

Osamdeset i osam tisuća vojnika poslala je u vrieme tako zvanoga sedmogodišnjega rata od godine 1756. do 1763. hrvatska vojna Krajina na sjeverna ratišta. To je bila golema snaga, kojom se mogla osvojiti ciela Bosna i Hercegovina, a hrvatski narod nije imao od nje na ovaj način nikakve koristi. Cieli taj sedmogodišnji rat samo je umnožio u našim

krajevima broj udovica i sirotčadi, a u njemačkim krajevima broj hrvatskih grobova. Jedna jedina korist, koju su Hrvati imali od toga rata, i to ne zaslugom Marije Terezije, bilo je tiskanje Reljkovićeva »Satira iliti divjega čovika«.

S brodskom pukovnijom pošao je bio godine 1756. u Češku, Sasku i Prusku i krajiški poručnik Mato Reljković, kojemu su bile 24 godine. Borio se na više ratišta, dok ga Prusi u bitki kod Vratislave koncem godine 1757. ne zarobiše i ne odvedoše u Frankfurt na rieci Odri. Bio je interniran u kući jednoga uglednoga građanina, koji nije postupao s njime kao s neprijateljem, nego kao s ravnopravnim čovjekom. Taj je građanin imao obilnu knjižnicu, koju je dao na upotrebljavanje i svojem zarobljenom stanaru. Svom žeđom dao se Mato Reljković na učenje francuzkoga jezika i na čitanje djela iz njemačke književnosti. Njegova je obrazovanost dotada bila prilično nepodpuna. U franjevačkom samostanu u Cerniku učio je kao dječak od fra Mihovila Pavunovića čitati i pisati i prve početke latinskoga jezika. Iza toga je bio pošao u Madžarsku, gdje je nešto usavršio svoje znanje. Ali sve je to bilo malo, jer je već u šestnaestoj godini prekinuo svoje školovanje i ušao u krajišku vojsku. Sada mu se kao zarobljeniku u Frankfurtu na Odri pružila zgoda da upodpuni svoju obrazovanost.

Baveći se njemačkom i francuzkom književnošću u kući svojega stanodavca stvorio je Mato Reljković odluku, da će i on postati književnikom. Polazeći prije par godina u tuđinski sviet na ratište bio je uvjeren, da je njegova Slavonija uzorna zemlja; a kad se našao u Češkoj, Saskoj i u Prusiji, vidio je krajeve, gdje su polja bila ljepše obrađena, i gdje je stanovništvo u gradovima i selima bilo daleko odmaklo u kulturi od njegovih zemljaka. Zacielo se odmah na početku bavio mišlju, da i on prenese u svoj dom ono, što je vidio da je ljepše i naprednije u tuđini. Nije mu ipak bilo u početku jasno, na koji će način to učiniti. Zarobljenički život u Frankfurtu izveo ga je iz neizvjestnosti, jer je u njegovoj duši sazrela do kraja osnova, da će se pisanjem knjiga boriti za prosvjetu svojega doma.

Prirodni mu je osjećaj nalagao, kojim putem mora poći, ako želi uspjeti. Vidio je, da mora svoj rad nadovezati na neobično razvijenu kulturu narodnoga pjesničtva. O tom on sam veli:

»Promišljavajući na ovaj način, kada se svrši rat, ako doživim, što bih ja mojoj otačbini iz tuđih zemalja donio, čim bih joj se barem za to udobrio, što me ima i što sam se u njezinom krilu odgojio, šta li bih ja mojim domorodcem kakono pazara poklonio: evo pade mi na pamet, da jim dovedem Satira, to jest, da jim knjižicu jednu pod ovim imenom sastavim i u verše složim, jerbo su i onako domorodci moji svi pivači i od naravi pjesnici, sva svoja junačka učinjena dila u pismah pivaju i u uspomeni drže. Ista dica za marvom hodeći iznenada verše prave pivajući: Dobro mi je i boljem se nadam, — u čem hodim, u tome i spavam, i tako dalje. Ova će, rekoh, knjižica baš zato njima po ćudi biti, jerbo je kakono na pisme razdilita i u verše složena.«

Ipak se Reljković udaljio od narodnoga duha time, što je za svrhe poučavanja upotriebio lik prastaroga grčkoga satira. Takva zamisao nije bila baš ni najsretnija. Određivati pravome satiru zadaću, da poučava narod u umjerenom životu, ćudorednosti i radinosti, značilo bi isto, što i davati kozi, da čuva kupus, kako to veli naš narod. Satiri naime, u mitologiji starih Grka i Rimljana, bili su zamišljeni kao predstavnici plandovanja, bezposličenja, pijančevanja, neobuzdana plesa i ljubakanja. A upravo protiv tih mana uperio je Reljković najoštrije striele. Kako je dakle mogao poslati narodu tako reći vraga, da mu on daje tobožnji blagoslov?

Tu Reljkovića izpričava njegovo neznanje. On je ime grčkoga satira pomiešao s rimskom satirom t. j. vrstom pjesme, koja je imala tu zadaću, da bockanjem i dosjetljivim izsmijavanjem popravlja vladanje ljudi (ridendo castigare mores). Ni učenijı ljudi od Reljkovića nisu znali u njegovo vrieme, što su točno bili satiri. Zato ni Reljkoviću ne možemo zamjeriti, što je počinio tu nezgrapnost, te je »Satira iliti divjega čovika« pretvorio u narodnog učitelja. No njegov

Satir i nije pravi satir, nego gotovo kršćanski katehista, koji nema ništa zajedničko s predočbama starih poganskih Grka. A Reljkoviću nije bilo potrebito da se sakriva za leđa takvoga čeljadeta, jer je narod primio njegovu knjigu s odobravanjem predpostavljajući, da mu svagdje govori Matija Antun Reljković, a ne nekakav nepoznati satir, koji se na početku i na svršetku prvoga izdanja spominje samo u desetak rečenica.

Kad je Reljković bio pušten iz zarobljeničtva u Frankfurtu na slobodu, povratio se vojsci Marije Terezije u Sasku, gdje je ponovno sudjelovao u više bitaka. Boraveći godine 1761. u glavnom saskom gradu Dresdenu dovršio je svoju knjigu i dao je tiskati godine 1762. u jednoj dresdenskoj tiskari. Bit će da je neke komade već u Saskoj prodao svojim zemljacima, a ostatak je donio nakon svršetka rata u Slavoniju. Knjiga je imala neočekivan uspjeh, jer već iza dvie godine nije Reljković od tisuću i pet stotina primjeraka, što ih je tiskao, imao više ni jednoga primjerka, da ga proda ili daruje komu.

Najveći dio onih narodnih pjesama, koje su se pjevale u Reljkovićevo doba u Slavoniji, izgubio se gotovo netragom. Tko površno sudi, mogao bi reći, da je tomu kriv i Reljkovićev »Satir«, koji se mjesto tih pjesama utisnuo u slavonske kuće. Ali taj bi se proces propadanja zbio i bez Reljkovića, jer je najveći procvat narodnoga pjesničtva bio vezan uz određeni stupanj narodne prosvjete, a kad je toga stupnja nestalo, moralo je oslabiti i narodno pjesničtvo.

Matija Katančić narugao se Reljkoviću zato, što je on uztvrdio, da kolo potječe od Turaka. Radi toga je Reljković prozvan »mladom ludom« i »šumakom«, koji nije »vridan čuti blage popivke nit kolo motrit, oni koje motri svetac Apolo«. U istinu Reljković je manje znao od Katančića, ali je ipak i onda, kada je pretjerano grdio svoje zemljake, bio bliži narodu nego Katančić, koji je miešao Feba, Pana i Kliju s vilama, Sokolovcem i Valpovom, crtajući uz to s Ovidijem »zlatno vrime«, u kojem »žito, pšenicu, hranu polja sama nošahu«. Mnogo više umjetnosti pokazao je Ka-

tančić, kada je i on pošao u školu narodnoj pjesmi i zapjevao ili zapisao ovakvu »povodnu starinsku«:

O jabuko bilorujna
Krasan ti si rod donila:
Dvi jabuke na dvi grane,
A na trećoj soko sivi.
Soko gleda u bosilje,
U bosilju kolo igra.

U tom kolu lipa Mara
I na njoje zlatna parta,
I svilena povezanka,
I dva pera kalopera,
I četiri miloduha,
I dva traka suha zlata.

Pseudoklasicistički duh nagrdio je poslije Katančića također mnoge stihove nekih drugih hrvatskih književnika, među njima i Ivana Mažuranića, dok nije najposlije duh narodnoga pjesničtva izvojštio odlučnu pobjedu epom »Smrt Smail-age Čengijića«. U hrvatskoj je književnosti to bila konačna prekretnica. Poslije toga moralo je i umjetno pjesničtvo priznati vrhovničtvo narodnoga jezika i one iste samostalne izvore nadahnuća, iz kojih je narodno pjesničtvo od najdavnijih vremena crplo svoju snagu i ljepotu.

MOTIVI

Vrlo smo pristrani i jednostrani, kada predpostavljamo, da je hrvatska prosvjeta započela istom onda, kada se javila umjetna književnost. Izgrađen narodni jezik bio je uviek izraz više kulture. On je tražio, da se njegova potencialna energija narodnim proživljavanjem neprestano pretvara u kinetičku energiju znanja i umieća. Već je diete prolazilo veliku školu, kada je učilo materinski govor. U tom je govoru bila sadržana logika, poviest, računstvo, zemljopis, govorničtvo i pjesničtvo. Tko je imao snažniji sviestni život, taj je imao i obilniji jezik. Jezik je već i sam po sebi bio kultura.

Iz jezika uviek se obnavljalo i narodno pjesničtvo. Rieč je bila kao čudesna palica, koja je odkrivala vodene žile i u kamenu, da čovjek može u svako doba i na svakom mjestu gasiti duhovnu žeđu. U proživljavanju jezika nalazila se stvaralačka snaga, koja je preobražavala tamu u svjetlost i pretvarala nepokretnost u kolanje krvi i u ritmičko reagiranje mozga i živaca. Čovjek je želio slušati ili pjevati svoju pjesmu. U proširivanju pogleda i u svladavanju nesnalaženja i bolova odkrivalo je narodno pjesničtvo sviet želja i slutnja, a kadkada i sviet bojazni. Produhovljavanje i preobražavanje realnosti značilo je izbavljanje od nejasnoće, amorfnosti, psihičke aritmije, bezličnosti i neslobode.

I onda, kada je umjetna književnost bila već dosta razvijena, narodno je pjesničtvo uz nju predstavljalo velik dio hrvatske narodne kulture. Sviestni je narodni život imao u velikom dielu pjesničko obilježje, percepcija je ostala još

uviek jače iztaknuta od refleksije. Unatoč nadčovječnim borbama za narodni obstanak bilo je razdoblje između 15. i 19. stoljeća razpjevani viek hrvatske kulturne poviesti.

U umjetnom pjesničtvu bilo je često nepjesničkih odlomaka. Pripoviedanje i prikazivanje znalo je biti natrunjeno dužim ili kraćim poučnim razlaganjem i dokazivanjem. Kadkada su se crtali nebitni i dosadni momenti.

U narodnom su pjesničtvu takve pogrješke bile riedke. Refleksija se ograničavala na kratke poslovice, pouke i domišljaje. A inače su se donosile samo plastične slike i proživljeni osjećaji. Već u početku pjesme privlačila se pažnja slušalaca. U njihovoj se duši moralo probuditi zanimanje za zorove, koji su se počeli pred njima nizati. Slušaoci su se morali začuditi, zadiviti, pobojati, raznježiti, nasmijati ili doći u kakvo drugo čuvstvo i razpoloženje. Nije se gubilo vrieme obširnim uvodima. Odmah se kao reflektorom razsvjetljivao neki prizor: »Gradi dvore Karlović Ivane«; »Tavnio je Zrinoviću bane«; »Senjani se u lov podigoše«; »Knjigu piše Otman-paša silni«; »Ječam žela Maruša djevojka«; »Igra kolo kraj Bunića grada«; »Dva se mrka zafatila vuka«; »Rano rani na vodu djevojka« i t. d. Gdjekoja se situacija objašnjavala slikovitom poredbom: »Ili grmi il' se zemlja trese, — il' udara more o bregove?«; »Dva su bora naporedo rasla, — među njima tankovrha jela«; »Cvilu to mi cviljaše drobna ptica lastovica« i t. d. Sama pjesma znala je izravnim poklicima i ocjenama pozivati slušaoce na to, da se dive ili žaloste ili raduju ili smiju: »Mili Bože, čuda golemoga!«; »Liepa ti je u Alage ljuba!«; »Tavna noći, puna ti si mraka!«; »Vidjeh čudo prije neviđeno«; »Crne oči, veselo gledajte!«; »Tužan ti je danak brez sunašca!« Ali obično se ugođaj prenosio u dušu slušalaca neizravnim načinom. Sama je slika morala svojom proživljenošću i proosjećanošću izvršiti u duši svoj dojam.

Stil je narodnoga pjesničtva prihvatio kompoziciju brzoga nizanja slika i prizora. Konstatacija je bila kud i kamo pretežnija od dokumentacije. Zavisne su rečenice postale riedke, osobito dopustne i uzročne rečenice. Dikcija se morala sastojati gotovo od samih rečeničnih asindetskih nizova. Prizori su se morali sukcesivno razvijati ili simultano nizati kao u kakvom filmu, u kojem se nije pazilo na realističke pojedinosti. Romantičkim uvećavanjem dobra i zla pojačavalo se svietlo i sjena. Krepke geste i hiperbole idealizirale su događaje i razpoloženja. Opreke su podržavale veliku psihičku napetost. Kontinuiranost opisivanja, izricanja i pripoviedanja nije dopuštala razkidanih radnja i razbacanih prizora. Verbalni je ritam išao paralelno s asociativnim ritmom, zato se intuicijski nizovi nisu prebacivali iz jednoga stiha u drugi, nego su se s udarnim ritmičkim jedinicama na kraju stiha završavali i psihički dielovi sviestnih doživljaja. Stil i stilistika morali su »teći« bez trzavosti i izprekidanosti.

Naravno, stvaralačka mašta nije mogla obuhvatiti bezbrojne pojedinosti individualnog zbivanja na drugi način, nego ih je pretvarala u tipične percepcije i intuicije. Nizanjem takvih tipičnih intuicija i percepcija nastajale su manje ili veće pjesme.

U narodnim pjesmama upadaju odmah u oči pojave stereotipnosti: ponavljanje jednakih brojeva, uvoda, zaglavaka, atributa, poredaba.

No ako idemo malo dublje, odkrivamo, da je gotovo sva građa i ekspresijska instrumentacija narodnih pjesama donekle stereotipna.

Stereotipnost se opaža osobito u izgradnji tako zvanih motiva. To su pjesnički tipizirani sadržaji, koji su putovali od jednoga naraštaja k drugomu i od jednoga kraja u drugi, mienjajući pojedine stihove, imena i kompoziciju, a zadržavajući istu građu.

U iztraživanju poviesti motiva neki su upali u ksenomaniju, jer su odmah, čim su odkrili isti motiv gdjegod u tuđini, stvorili zaključak, da smo ga mi preuzeli upravo od onoga naroda, koji su oni proučavali. No to ne mora biti uviek istina, jer je stvaralački duh jezika zajedno s realnim životom oblikovao često i sam za sebe iste intuicijske i kompozicijske kalupe, koji su nastajali i u ostaloj Evropi. A osim

toga mogli su Niemci, Talijani i Francuzi preuzeti gdjekoji motiv iz istog izvora kao i mi.

Polazeći s ovog stajališta smijemo predpostavljati, da je najveći dio motiva hrvatskoga narodnoga pjesničtva naš proizvod, premda za riedko koji motiv smijemo uztvrditi, da se ne nalazi drugdje.

U pisanju o narodnom pjesničtvu moramo se čuvati svake naglosti.

U našem narodnom pjesničtvu nalazimo na pr. stih:

Težko carstvu, kad ga dite vodi!

Tko znade malo više poviesti, taj će lako pronaći, da je kardinal i bečki nuncij Campeggio pisao g. 1524. o mladom kralju Ludoviku II. i o ugarsko-hrvatskoj državi:

Vae regno, cui puer dominetur![59]

Misao je dakle gotovo od rieči do rieči ista kao i u našem narodnom desetercu. No zar je narodu za pravljenje i pamćenje ove rečenice bilo potrebito mentorstvo kardinala Campeggia ili njegovih izvjestitelja, koji su na ovakav način izricali svoje nepovoljno mišljenje o kralju Ludoviku? Nije li narod na temelju promatranja drugih sličnih slučajeva mogao i sam po sebi doći do toga staroga aforizma?

Hrvatski je narod čuvao taj aforizam u svim krajevima, pa se njim poslužio i Kačić završujući »Pismu od kralja ungarskoga Ludovika« ovim stihovima:

Težko majci budalu rodeći,
A kraljevstvu dite vladajući.

I kod čitavih piesama moramo biti isto tako oprezni kao i kod pojedinih stihova.

U Arnimovoj i Brentanovoj njemačkoj zbirci »Des Knaben Wunderhorn« čitamo među ostalim i pjesmu, kako

[59] Ipolyi-Franknoi: Relationes oratorum pontificiorum u Monumenta Vaticana; Budapest 1884.

majka nuka kćerku, da prede, a kćerka se izgovara, da ne može presti, jer da je prst boli. Najposlije dolazi kitica:

»Spinn, spinn, meine liebe Tochter,
Ich kauf dir einen Mann.«
»Ja, ja, meine liebe Mutter,
Der steht mir wohlan.
Kann wahrlich gut spinnen,
Von all meinen Fingern
Tut keiner mir weh.«

»Predi, predi, moja draga kćerko,
Kupit ću ti muža.«
»Hoću, hoću, draga majko,
To je, što mi treba.
Znam zbilja dobro presti,
I nijedan me više
Moj prst ne boli.«

Među našim narodnim pjesmama nalazimo i popievku kojoj prve dvie kitice glase ovako:

»Predi, predi, kćerce,
Tanku žicu sve po noći,
Majka će ti još pomoći,
Udat ću te, kćerce.«
»Ta za koga, majko?«
»Za volara, kćerce.«
»Ne ću, ne ću, majko,
Volarova glava
Na rosici spava.«

»Predi, predi, kćerce,
Tanku žicu sve po noći,
Majka će ti još pomoći,
Udat ću te, kćerce.«
»Ta za koga, majko?«
»Za svinjara, kćerce.«
»Ne ću, ne ću, majko,
Svinjarova glava
U lozici spava.«[60]

Majka nastavlja dalje svoje ponude, dok najposlije kćerka ne kaže: »Hoću, hoću, majko....«

Isti je motiv obrađen i u ovoj pjesmi, koju Lovretić naziva »starovirskom«:

[60] Kuhač I., str. 307.

»*Predite, prelje, udat će vas relje (?)*«
»*Za koga, mila majko?*«
»*Za pisara, sinko!*«
»*Ne ću, ne ću, mila majko,*
U pisara bile ruke, crna pogača.«

»*Predite, prelje, udat će vas relje ((?).*«
»*Za koga, mila majko?*«
»*Za kovača, sinko!*«
»*Ne ću, ne ću, mila majko,*
U kovača crne ruke, crna pogača.«

»*Predite prelje, udat će vas relje (?).*«
»*Za koga, mila majko?*«
»*Za volara, sinko!*«
»*Oću, oću, mila majko,*
U volara rosne gaće, bile pogače.«[61]

Površan iztraživač, ako je podvrgnut ksenomaniji, reći će, da je taj motiv došao k nama od Niemaca. No možda će na boljem putu biti oni, koji pođu u srednji viek i pročitaju »Carmina Burana«, među kojima se nalazi i pjesma s ovim početkom:

»*Filia, vis militem*	»*Kćerko moja, hoćeš li*
Bene equitantem?«	*Liepog konjanika?*
»*Nolo, mater cara,*	»*Ne ću, majko draga,*
Quia non sum sana.	*Nisam, majko, zdrava.*
Milites in bello,	*Vojnici u ratu*
Nunquam sunt in domo,	*Nikad doma nisu,*
Et eorum gladii,	*A njihovi mačevi,*
Et eorum gladii	*A njihovi mačevi*
Semper sunt acuti.«	*Uvieke su oštri.*«

Majka nudi kćerci muža i iz drugih zvanja, a među njima i ratara.

[61] Zbornik za nar. ž. i ob. sv. IV. str. 98; Zagreb 1889.

»*Filia vis rusticum*	»*Seljanina hoćeš li,*
Nigrum et turpissimum?«	*Kćeri, crnog, ružnoga?*«
»*Nolo, mater cara,*	»*Ne ću, majko draga,*
Nolo, mater cara,	*Ne ću, majko draga,*
Quia non sum sana.	*Nisam, majko, zdrava.*
Rustici quadrati	*Uglasti seljaci*
Semper sunt irati,	*Uvieke su ljuti,*
Et eorum corda,	*Njihova se srdca,*
Et eorum corda	*Njihova se srdca*
Nunquam letabunda.«	*Nikad ne vesele.*«

Pjesma je u ovom obliku potekla iz redova sredovječnih sveučilištaraca, zato je razumljivo, da kći odbija pripadnike svih drugih zvanja, a kad joj mati nudi »scolarem bene literatum«, ona veselo kliče:

»*Volo, mater cara,*	»*Hoću, majko draga,*
Volo, mater cara,	*Hoću, majko draga,*
Quia iam sum sana.«	*Već sam, majko, zdrava.*«

Bog zna, gdje se porodio zametak toj pjesmi. Možda u Italiji? Možda u Njemačkoj? Možda u Francuzkoj? Možda u Irskoj? A možda i gdje drugdje? Putujući naokolo po svietu došao je motiv i k nama i dao poticaj za stvaranje pjesama, koje su naše, i mi ne trebamo za njih biti nikomu zahvalni. To je bilo obće vlasničtvo, kojim su se okoristili drugi kao i mi.

Tko misli, da su ognjišta znanja i umieća bila naložena trajno samo u zapadnim tuđim domovima, a mi da smo samo pozajmljivali vatru od njih, taj će reći, da smo mi preuzeli od zapadne Evrope i motiv o nezahvalnom sinu, koji ubija svoju majku i vadi joj srdce iz prsiju, pa ga nosi kući svojoj ženi, a kad se putem spotakne i ozliedi, pita ga materino srdce: »Ubi li se, drago diete moje?«

Taj isti motiv obradio je prema narodnom pjesničtvu i francuzki pisac Jean Richepin u pjesmi »La Glu«, kojoj tekst i nešto slobodniji prievod glasi:

Y avait un' fois un pauv' gas.
Et lon lan laire,
Et lon lan la,
Y avait un' fois un pauv' gas
Qu' aimait cell' qui n' l'aimait pas.

Ell' lui dit: Apport'-moi demain
Et lon lan laire,
Et lon lan la,
Ell' lui dit: Apport'-moi demain
L'coeur de ta mèr' pour mon chien.

Va chez sa mère et la tue,
Et lon lan laire,
Et lon lan la,
Va chez sa mère et la tue,
Lui prit l'coeur et s'en courut.

Comme il courait, il tomba,
Et lon lan laire,
Et lon lan la,
Comme il courait, il tomba,
Et par terre l'coeur roula.

Et pendant que l'coeur roulait,
Et lon lan laire,
Et lon lan la,
Et pendant que l'coeur roulait,
Entendit l'coeur qui parlait.

Et l'coeur disait en pleurant,
Et lon lan laire,
Et lon lan la,
Et l'coeur disait en pleurant:
T'es-tu fait mal, mon enfant?

*

U momu momak zaljubljen je bio,
Oj trajna nina,
Oj trajna nena,
U momu momak zaljubljen je bio,
Al' njoj, siromah, nije omilio.

Moma mu reče: Ako vjeran jesi,
Oj trajna nina,
Oj trajna nena,
Moma mu reče: Ako vjeran jesi,
Daj srdce majke za psa mog donesi!

I pođe momak, majku svoju ubi,
Oj trajna nina,
Oj trajna nena,
I pođe momak, majku svoju ubi,
I ponie srdce momi, koju ljubi.

I trčeć on se spotače i pade,
Oj trajna nina,
Oj trajna nena,
I trčeć on se spotače i pade,
I srdce tlima kotrljat se stade.

Dok valjalo se srdce izpred sina,
Oj trajna nina,
Oj trajna nena,
Dok valjalo se srdce izpred sina,
Sin začu govor srdca materina.

U plaču srdce majke kazalo je:
Oj trajna nina,
Oj trajna nena,
U plaču srdce majke kazalo je:
Da l' povriedi se, drago čedo moje?

Upada u oči frapantna sličnost između obradbe istoga motiva u Richepina i u našoj narodnoj pjesmi; ali bismo bili prenagli, kad bismo zaključivali, da smo mi primili taj motiv od Francuza ili posredovanjem Francuza.

Među primljenim motivima može se za neke točno ustanoviti, kako su došli k nama.

Uzmimo kao primjer pjesmu »Fratar Matijica«, koja se počinje stihovima:

Starcu Tadu umire ljubovca
U Vrbovcu poviše Budima,

Gospodara Tade dozivala:
»Umirem ti, Tado, gospodare,
Ti ćeš, Tado, do petnaes' dana.
Komu ćemo, Tado, gospodare,
Ostaviti Mare, ćeri naše?
Vodi Maru u mlada terzije,
Da joj kroji fratarske mantije,
Odvedi je u kovenat fratrim.
Ti se moli fratru gvardijanu,
Ti mu reci, dragi gospodare,
Da sam tvoja ljubi preminula,
A ti da ćeš do petnaes' dana;
Da imamo sina Matijicu,
Da ti Mata u kovenat primi,
Da mu dvori u koventu fratre;
Da ga komu ostaviti nemaš,
Da se diete ne bi poskitalo,
Da nas ne bi mrtve proklinjalo.«[62]

Sve je muž učinio, kako mu je žena rekla. I tako je njihova kći Marija postala u budimskom samostanu fratrom Matijicom, koji u vrieme suše dovozi vodu u samostan. Budimska je kraljevna porodila čedo i obtužila fratra Matijicu, da je njegovo. Fratri zatvaraju Matijicu u tamnicu pa ga svaki dan zlostavljaju. Matijica umire, a fratri vide poslije njegove smrti, da to nije mužkarac. Oni mole mrtvu djevojku za oproštenje, a mrtva im djevojka veli:

»Prosto vama, fratri, braćo moja,
Al neprosto budimskoj kraljici!
Duša moja u raju počiva.«

U zbirci »Legenda aurea« čitamo, kako je neki otac obukao kćer Mariju ili, kako je promienjeno u drugom

[62] Matica Hrvatska, Hrv. nar. pj., knj. VI., str. 140—147. Mjesto: »Komu ćemo, Tado, gospodare, — ostaviti Mare, ćeri naše?« stoji: »Komu ćemo Mare, ćeri naše?« — no to će biti po svoj prilici pogrješka ili zapisivača ili kazivačice.

izdanju, Marinu u mužko odielo i progurao je u samostan; odje je ona nazvana fratrom Marinom. Fratar Marin dovozio je u samostan drva. Bio je obtužen, da je sagriešio s nekom djevojkom, pa kad je ona porodila sina, fratar je Marin bio izbačen iz samostana i žigosan kao javni grješnik. Činio je veliku pokoru, te je bio ponovno primljen u samostan. Poslije smrti odkrilo se, da je to bila žena. Sahranili su je u crkvi te su je štovali kao sv. Mariju ili sv. Marinu. Njezina je klevetnica bila obsjednuta od đavla pa je došla na njezin grob, priznala svoju krivnju i bila oslobođena.

Istu stvar pripovieda »Legenda aurea« i o sv. Teodori kao i o sv. Margariti, a donekle i o sv. Pelagiji.

Kod nas je taj prastari legendarni motiv pod utjecajem hajdučkoga divljačtva vrlo iznakažen, jer »fratar Matijica« ubija diete, za koje ga obtužuju, da je njegovo, a poslije Matijičine smrti, koja dolazi radi redovničkog zlostavljanja, uhvatila je razdražena svjetina klevetnicu kraljevnu i objesila je na budimskim vratima »za poštenje Marije djevojke«. Srednji je viek imao mnogo više čovjekoljubivosti, jer »Legenda aurea« pripovieda, kako je obtuženica i osuđenica odgajala tuđe diete i praštala svojim klevetnicima kao i onima, koji su joj u pećinu donosili »ječmeni kruh i vodu«.

Kod nas se može ustanoviti gotovo obća tendencija, da se legendarnim motivima daju slabije produhovljeni oblici junačkoga pjesništva.

Dr. Fancev je iznio tvrdnju,[63] da je naša narodna pjesma »Zadarkinja Mare« preuzela motiv iz crkvenoga prikazivanja »Muka sv. Margarite«. Ali zaplet, koji ima u početku kakvo takvo asketsko značenje, pretvara se u drugoj polovici pjesme u romantičko-junački razplet. Zadarkinja se Mare pretvara u krvoločnu Amazonku, kojoj nije dosta, što je pogubila više stotina Turaka, nego je još provalila i do carskih dvora, gdje je do kraja izdovoljila svoju krvožednost.

[63] Građa za poviest književnosti hrvatske, knj. XI.; Zagreb 1932.

Nato se je Mare naljutila,
U vrata je nogom udarila,
Devetora vrata polomila,
Unutri je cara uhvatila,
Pa ga veže konju za repove,
S njim obigra drvlje i kamenje.
Onda siđe k bilu dvoru svome
Pivajući i popivajući.[64]

Neki su motivi tiekom vremena toliko mienjali svoj prvotni oblik, da ih je na kraju vrlo težko prepoznati.

Možemo uzeti za primjer motiv sv. Jurja.

Toga su svetca Hrvati izvanredno štovali već u doba prvih vladara Trpimirovića. Knez Trpimir sastao se 4. ožujka 852. sa splitskim nadbiskupom Petrom i darovao njegovoj nadbiskupiji crkvu sv. Jurja u Putalju i zemljište oko nje »na uzveličenje svete solinske crkve«. Bilo je tada u hrvatskim zemljama i drugih crkava, koje su bile podignute na čast sv. Jurja. U jednoj od tih crkava pjevala se već od najstarijih vremena hrvatskim jezikom legenda o sv. Jurju. Život je svetca bio opisan slobodnim stihovima gotovo točno onako, kako ga opisuje i »Legenda aurea«, u kojoj čitamo, kako je pokraj grada Silene (quae dicitur Silena) u Africi bilo »jezero poput mora« (stagnum instar maris), iz kojega je izlazio zmaj i dolazio pred grad te je otrovnim dahom okuživao njegove stanovnike.

»Radi toga su mu građani davali po dvie ovce, da ublaže njegov bies, jer je on inače tako navaljivao na gradske zidove i okuživao zrak, da su vrlo mnogi pogibali.«

Kad je počelo ponestajati ovaca, davali su mu po jednu ovcu i jednog čovjeka, kojega bi ždriebom odabrali. Kocka je pala i na kraljevu kćer.

»Tada je kralj razžalošćen rekao: »Uzmite zlato i srebro i polovicu mojega kraljevstva, i pustite mi kćer, da ne umre tako.« A narod mu biesan odgovori: »Ti si, kralju, načinio

[64] Matica Hrvatska, Hrvatske narodne pjesme, knj. VI. str. 3—9; Zagreb 1914.

tu odredbu, i sada su sva naša djeca pomrla, a ti hoćeš svoju kćer spasiti? Ako ne izvršiš na svojoj kćeri, što si odredio za druge, mi ćemo zapaliti tebe i tvoju kuću.« Kad je kralj to vidio, započne oplakivati svoju kćer i govoriti: »Jao meni, moja presladka kćerko, što da načinim s tobom? Ili što da kažem? Kada li ću vidjeti tvoju svatbu?« I okrenuvši se narodu reče: »Molim, da mi dadnete osam dana za žalovanje moje kćeri.« A kad je narod to dopustio, pa kad se navršilo osam dana, povratio se narod i rekao biesan: »Zašto upopašćuješ svoj narod radi svoje kćeri? Eto, svi umiremo od zmajeva daha.« Tada kralj videći, da ne može kćer osloboditi, obuče je u kraljevske haljine te je zagrli i lijući suze reče: »Jao meni, presladka moja kćeri! Mislio sam uzgajati tvoje sinove u kraljevskom naručju, a sada ideš, da te zmaj proždre.«

Kći je otišla k jezeru, a čitav se narod zgrnuo na gradske zidove, da gleda njezinu jadnu sudbinu.

Slučajno je pokraj jezera prolazio vitez Juraj i upitao je: »Reci mi, što čekaš ovdje, dok narod gleda na te?« Kad mu je ona odkrila, zašto je došla k jezeru, tješio ju je on, neka se ne boji, jer će joj on u ime Krista pomoći.

Uzbibala se površina vode, i zmaj je izašao iz jezera.

»Tada djevojka uzdrhta i reče: »Bježi, dobri gospodine, bježi brzo!« No Juraj uzjaši konja i zaštiti se znakom križa te smiono navali na zmaja, koji je dolazio na njega.«

Istu razporedbu radnje nalazimo i u prastaroj hrvatskoj pjesmi, koja se pjevala u crkvi sv. Jurja. U jednoj jedinoj stvari pjesma se udaljila od onoga teksta, koji je bio običajan u ostaloj Evropi. U hrvatskim se naime stihovima ne spominje afrički grad Silena, nego domaći grad Solin.

V tue strane on se odpravlaše,
K Solinu gradu on se približaše.

Tu su promjenu u legendi izvršili zacielo već dalmatinski Romani prije Hrvata, jer su držali, da Solin ima veće pravo na sv. Jurja nego nepoznati grad Silena. U Sileni nije bilo nikakvoga kralja, a Solin je radi Dioklecianove palače bio

povezan s uspomenom na onoga istoga moćnoga cara, o kojem je bilo zabilježeno, da je dao mučiti sv. Jurja. Mjestne pak prilike, kako ih je opisivala legenda, odgovarale su i gradu Solinu, jer je i izvan njegovih zidova bila močvara,[65] nastala djelomice od rieke Jadera, a djelomice od mora, te joj je pristajao naziv »stagnum instar maris«.

Kad je legenda o sv. Jurju bila jednom lokalizirana u gradu Solinu, nije se dala više razstaviti od njega. Hrvati su najposlije pripoviedali, da se u Solinu krunilo sedam kraljeva, zato narodu nije bilo težko vjerovati, da je sv. Juraj upravo tu oslobodio jednu kraljevsku kćer od zmaja.

Maretić je u knjizi »Naša narodna epika« iztaknuo, da su neke crte iz legende o sv. Jurju i zmaju prešle i u naše junačke pjesme.

Osobito se to vidi u pjesmama o crnom Arapinu, koji udara tabor pokraj različitih gradova i traži za sebe »na dan ovcu, a na noć djevojku«.

Za tako izmienjen svetojurjevski motiv uztvrdili su neki vukovci, da je on povezan iskonski uz Bolanog Dojčina i uz grčki grad Solun. Kad je g. 1925. izašao »Erlangenski rukopis«, u kojem je taj motiv povezan uz Solin i uz Ivana Karlovića, nije se dr. Gerhard Gesemann usudio dirati u vukovski mit, nego je napisao: »Priča je prenesena iz Soluna na Solin u Dalmaciji, i od bolanog Dojčina na primorskog Iva Karlovića.«

No istina je sasvim drugačija.

Bolani Dojčin nije nitko drugi nego poznati Dojčin Petar, o kojem se pjeva kao o suvremeniku kralja Matijaša (»Karao ga kralj Matijaš, zemlje gospodar«). Nastaje pitanje: Kako je došao taj Ugričić u Solun, dakle u grčki grad, koji nema inače nigdje drugdje nikakve veze s junacima iz kola Sibinjanina Janka i kralja Matijaša?

Nije li taj Solun možda Solin?

---

[65] Tu je močvaru g. 1906. izsušio don Frane Bulić.

U istinu, postoji inačica, koju je pjevao Bože Domnjak fra Stjepanu Grčiću o Nemoćnom Dojčinu s ovim početnim stihovima:

Naselio crni Arapine
Niže Klisa, a više Solina.[66]

Mogli bismo posumnjati, da je Domnjak po svojem neznanju spomenuo Solin namjesto Soluna, jer je on i inače pokazao, da je poješta krivo razumio i krivo preuzeo od drugih. Ali isti se motiv pripisuje sve do najnovijega vremena i Solinjaninu Ivi, Niki Solininu, Ivi Zoričiću i Ivi Gojčiću, za koje se također veli, da su iz Solina.

Osim toga imademo u Erlangenskom rukopisu dokaz, da su narodni pjevači već u 18. stoljeću zamjenjivali Solin i Solun. To se vidi iz pjesme, kojoj početak glasi:

Vino pije Dimitrije
U Solinu, bielu gradu.
Glas dopade Dimitriju:
Zle si seo, Dimitrije,
Zle si seo i popio,
Pohara ti car Konstantin
Svetoj Gori manastire,
I odvede car Konstantin
Vladike i patriarhe,
Proigumne i đakone . . .

Tu očito nemamo posla sa Solinom u dalmatinskoj Hrvatskoj, nego sa Solunom u Grčkoj.

Prema tomu mogli bismo u prvi mah pomisliti, da je ipak Gesemann imao pravo, kada je uztvrdio, da je »priča prenesena iz Soluna u Solin«.

No tomu se protive druge okolnosti, a osobito ta činjenica, što su pjesme o zulumćaru Arapinu povezane izravno ili neizravno s legendom o sv. Jurju, koja je kod nas lokalizirana od ranoga srednjega vieka u Solinu, a nikako u Solunu.

---

[66] O. Stjepan Grčić: Sinjske narodne pjesme i pričanja, str. 4.

Sa Solina prenesena je u doba bojeva s Turcima pjesma o zulumćaru Arapinu i na druga mjesta, a među njima se spominje i Solun; ali taj Solun nije jamačno zamišljen iz početka u Grčkoj, nego između Klisa i Splita. Svakako je miešanje Soluna i Solina pomoglo tomu, da je Bolani Dojčin iz Solina premješten u Solun.

Za tumačenje, kako se motiv sv. Jurja i zmaja pretvarao postepeno u motiv o crnom Arapinu, osobito je značajna pjesma u petoj knjizi Matice Hrvatske s ovim početkom:

U Mostaru zelena livada;
Konja pase crni Arapine,
Mostarlije na mejdan zaziva.
Niko njemu ne smije izići,
Već mu daju mito plemenito:
Na dan ovcu, a na noć djevojku
I maštrafu vina broćanskoga.

Dalje se pripovieda, kako dolazi red na »jedinu u majke«, koja cvili nad svojom sudbinom. Pjesma se završuje stihovima:

Nju očula u vodi aždaja,
Iz hladne je vode izlazila
I proždrije crnog Arapina,
A izbavi lijepu djevojku.
Nju mi vode natrag bielom dvoru;
Tu veselju kraja ne bijaše,
Šemluk bješe tri mjeseca dana,
Tri mjeseca i tri godinice.

Ta je pjesma sačuvala iz legende o sv. Jurju ne samo davanje ovce i djevojke, nego i vodu i zmaja. Ali kako ovdje dolazi kao predstavnik nasilja crni Arapin, stara je uloga zmaja postala bezpredmetna, zato mu je narodna pjesma dopustila, da mjesto djevojke i ovce proždre nasilnika Arapina.

Motiv nasilnika Arapina došao je u vezu sa Solinom po svoj prilici iza 1531., kada je Gazi Husrev-beg popravio stare

utvrde Solina, da iz njih može ugrožavati Klis i Split. Već sliedeće godine osvojio je Ivan Kružić solinsku tvrđavu, koja je poslije toga neko vrieme služila kršćanima za obranbene svrhe. Kad su g. 1537. Turci zauzeli Klis, razorili su tu tvrđavu, ali su zato u blizini sagradili nove kule, među kojima se jedna nazivala prema pripoviedanju pjevača Bože Domnjaka sve do nedavna »Arapovom kulom«.

Mnogo imade junaka, koji se bore s nasilnikom Arapinom. Taj su motiv preuzeli i muslimanski narodni pjevači. Osobito je zanimljiv Hrnjičić Omer, sin Hrnjice Muje, koji prelazi preko mora »u zemlju Taliju«. Tu se sukobljuje s troglavim Arapinom, koji traži, da mu daju ovce i djevojke. Dolazi red i na kraljevu kćer Ružicu. U dvoboju ubija Hrnjičić Omer Arapina, a glasnici lete kralju i javljaju mu:

»*Pogibe ti zemlje zulumćaru,*
Ostade ti Ruža na poštenju
Duga glasa, svijetla obraza!«

Epizoda se u pjesmi završuje na taj način, što kralj daje Ružu Omeru Hrnjičiću za ženu.[67]

U lirskom i epskom pjesničtvu izgradio je narod, što samostalno što pod tuđim utjecajem, više tisuća motiva, od kojih su se mnogi razgranali u više suvrsta, pa tko bi htio pisati o njima izcrpljivo, morao bi zahvatiti u cjelokupnu hrvatsku kulturnu poviest, a često i u književnost i etnografsku građu svih starih i novih naroda.

Znamo na pr., da je i priča o boju sv. Jurja sa zmajem preuzeta iz stare grčke mitologije, a Grci nisu bili jedini, koji su imali taj motiv, nego je on živio u čitavoj Europi, Aziji i Africi.

A takva je bila razširenost i nekih drugih motiva, koji su obrađeni u našem narodnom pjesničtvu.

---

[67] K. Hörmann: Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini, II. knjiga 2. izd., str. 27; Sarajevo 1933.

Tako se na pr. motiv o ženitbi junaka s vilom nalazi u Eddi i u svim pjesničtvima Iztoka, a poznata poredba neba s listom papira, poredba gore s perima, a mora s tintom prešla je iz Indije u sredovječnu latinsku književnost, odakle su je preuzeli svi europski narodi, pa i Hrvati.

STVARAOCI, RAPSODI, PAMTIOCI

Imamo dvie vrste sabirača narodnoga blaga. Jedni su bez probiranja bilježili ono, na što su se namjerili. Zato u njihovim zbirkama imade dobrih i loših stihova. Drugi su tražili najbolje verzije, popunjavali praznine, uklanjali kontaminacije, odbacivali umjetne stihove i odlomke i tako stvarali svoje manje ili više savršene antologije. Ne ćemo reći, da su ovi potonji falzificirali narodnu stvaralačku dušu. Ali su je svakako idealizirali. A najviše ju je idealizirao Vuk S. Karadžić. Prema svjedočanstvu njegova suradnika Joksima Novića on je mnoge pjesme dugo dotjeravao, a onda ih je istom davao u tisak. Te promjene nisu morale biti naoko velike, ali se njima mnogo dobivalo. Dovoljno je bilo možda izostaviti ili dodati samo nekoliko stihova, i pjesma je postala mnogo bolja. A u nekim se slučajevima i promjenom jedne jedine rieči uklonio po koji nedostatak. Nesavršena je pjesma kadkada sama po sebi upućivala na to, kako bi morala glasiti, da bude organski savršena. Zato dobru poznavaču narodnog stvaralačkog duha nije bilo težko da je dotjera.

Vuk i drugi urednici narodnih pjesama pravili su posebne skupine, koje su svrstavali pod ovaj ili onaj naslov. Za tu su im svrhu služile pjesme iz različitih krajeva i od više pjevača i kazivača, a često i iz udaljenih vremena. Dobili su na taj način pjesme, koje su narodne, ali u isto vrieme i Vukove, Jukić-Martićeve, Bosančeve, Marjanovićeve, Andrićeve.

Tko bi se kod proučavanja narodnoga pjesničtva htio ograničiti samo na te zbirke, načinio bi istu pogrješku kao

i onaj, koji bi htio pisati poviest hrvatske umjetne književnosti prema našim antologijama novela, lirskih pjesama i eseja.

Za podpuno shvaćanje narodnoga pjesničtva valja imati pred očima po mogućnosti sve narodne pjesme, a nesamo one, koje se nalaze u zbirkama najznamenitijih urednika. Za naše proučavanje mogu imati često najveće značenje upravo one umjetnine, koje s formalne strane nemaju antologijske vriednosti.

Pravu sliku stvaralačke narodne duše mogu dati samo pogledi u narodno pjesničtvo kao život.

U samom pak životu valja razlikovati časove, kada se narod služi pjesničtvom, i časove, kada ga stvara.

Služi se njime uviek i na svakom mjestu. U časovima najnapornijega rada kao i u časovima zabave; u časovima radosti kao i u časovima žalosti. Ali stvaranje pjesničtva vrši se obično u časovima razigranosti. Ta razigranost ne mora značiti samo veselje, nego znači i tugu i bol i smieh i humor.

I narodna pjesma vrši svoje djelovanje suradnjom davalaca i primalaca.

Hrvatski je narod vrlo bogat doživljajima. Priroda njegova zavičaja davala mu je građu za najsugestivnije intuicije, ali ga je ujedno primoravala i na najveće duševne i tjelesne napore. Neprekidno ratovanje razvilo je u obiteljima dubok smisao za tragične i veličanstvene vriednosti. Borba za obstanak dala je veliko izkustvo zadrugama i većim skupinama, u kojima su se izgradili za svečane nastupe posebni obrednici. Zato je podloga za primanje pjesničkih vriednosti u hrvatskom seljačkom narodu vrlo povoljna.

Gdjegdje svi moraju davati, da mogu primati.

Reljkovićeva tvrdnja, da su svi njegovi domorodci »pivači i od naravi pjesnici«, može se prenieti sa Slavonije i na većinu drugih hrvatskih krajeva. Pjesnička je stvaralačka snaga osobito velika u štokavaca. Kod njih ima u nekim selima malo pojedinaca, koji ne bi umjeli sastavljati pripoviedke ili barem stihove.

Djevojke i momci pjevaju u kolu svoje aforizme, dosjetke i bockalice od dva ili četiri stiha. Sramota bi bila, da ono čeljade, komu se zapjeva, ne bi umjelo odpjevati.

Na prelima i sielima ne smije ostati uviek isti »repertoar«, nego se mora svake godine, pače i svaki dan iznieti nešto novo. Tko uviek gudi istu pjesmu ili priča istu priču, njemu se družtvo nemilosrdno ruga. Isto tako, tko uviek samo šuti i ne pokazuje nikakve oštroumnosti u zabavnom pripoviedanju ili satiričkom nadmetanju, taj prolazi vrlo loše u svojem selu i u svojem kraju.

Pod prozorima djevojaka stvara momačka ljubav u nekim krajevima još i danas onakve stihove, o kakvima govori u 15. stoljeću Šižgorić, a svatovski starješine i čauši znadu u duhovitosti nadkriljivati najbolje umjetne pjesnike.

Majke i otci spjevali su svojoj djeci za igre bezbrojne pjesmice. A osobito su se u tom izticale bake, te vječne dadilje stotine naraštaja unučadi. Ali i sama su seoska djeca sudjelovala i još uviek sudjeluju u stvaranju svojega djetinjega pjesničtva. Pritom se znadu međusobno dražiti do bola. Odučavaju plačljivca od osjetljivosti. I lakomca od lakomosti. A kadkada su genialno prostodušna i svetački dobroćudna.

Vojnici šalju kući listove u stihovima. Pastiri izmjenjuju sviranje u frulu sa sastavljanjem pjesama.

Krivo se predpostavlja, da narodno pjesničtvo obuhvaća samo one umjetnine, koje obilaze narodom. Njemački učenjak dr. Alfred Götze ovako definira narodnu pjesmu: »Volkslied ist ein Lied, das im Gesang der Unterschicht eines Kulturvolks in längerer gedächtnismässiger Überlieferung und in ihrem Stil derart eingebürgert ist oder war, dass, wer es singt, vom individuellen Anrecht eines Urhebers an Wort und Weise nichts empfindet.«[68]

[68] Dr. Alfred Götze: Begriff u. Wesen des Volksliedes, Germanisch-romanische Monatsschrift IV. god. str. 94; Heidelberg 1912.

No ta definicija odgovara više narodnom pjesničtvu onih naroda, u kojima su široki slojevi već izgubili prirodnu stvaralačku pjesničku snagu, jer tamo one pjesme, koje se stvaraju u malom broju, mogu ostati sve u narodnom pamćenju.

Kod nas nije još došlo do toga. Improvizacija je naših narodnih pjesama bila do nedavna gotovo občenita. Zato se naše narodno pjesničtvo, kojega ima još uviek u nepreglednom obilju, velikim dielom odmah zaboravlja, čim je proizvedeno. Milijuni stihova nisu pošli dalje od desetak, dvadesetak slušalaca.

Samo jedan dio hrvatskoga narodnoga pjesničtva ostao je duže na životu te je prolazio kroz sve hrvatske krajeve. Ali i taj dio doživljavao je na svojem putovanju veće ili manje promjene. One pjesme, koje po ustmenoj predaji glase podpuno jednako u svim krajevima, mogle bi se prebrojiti na prste.

Inače narod iste pjesme neprestano produžuje, skraćuje ili im daje donekle drugi tekst.

Navodim dvie svatovske pjesme, koje imadu podpuno jednak motiv i gotovo isti broj stihova:

I.

Kovačeva Mandaljena,
Kud god hodi, Boga moli,
Da joj Bog da dobrog vojna,
I u vojna puno roda,
Kada pojde u rod majki,
Da imade s kime poći.
Što molila, namolila.
Kad je pošla u rod majki,
Dva djevera konje prežu,
A dva hoće s njome poći;
Dvi jetrve kolač mise,
A dvi hoće s njome poći.
Svekar sjedi, pa besjedi:
»Mando moja, snaho moja,
Koga vidiš, pokloni se,
Koga sretneš, ukloni se!
Svatko će te pohvaliti:
Blago dvoru, u kojem si,
I junaku, za kojim si!«[69]

II.

Divojčica Boga moli:
»Daj mi, Bože, dobru sriću.
I u srići tri divera,
Tri divera sva tri mlada;
Kad ja pođem u rod majci,
Jedan diver konja sedla,
Drugi diver konja uzda,
Treći diver u rod vodi;
Svekar sidi ter besidi:
Nevistice, košutice,
Kad ti pođeš u rod majci,
Spusti hašu po unkašu,
Zlatnu uzdu po kopitu;
Ko god srita, neka pita:
Čija ono nevistica?
Čija ono košutica?
Blago dvoru, u kojem je,
I junaku, za kojim je.«[70]

[69] Matica Hrv. VII. knj. str. 138.

Prva pjesma potječe iz Vršende kraj Pečuha, a druga iz kotor-varoške okolice u Bosni. Tekstovi se prilično slažu, ali ipak nisu jednaki. Narodni su rapsodi izvršili u njima promjene, koje ne diraju u bit samih pjesama.

No kod nekih motiva provodi pjesnička narodna stvaralačka mašta tolike promjene, da pjesme dobivaju u različnim krajevima posve novo obličje.

Jedan je njemački učenjak našao osobitu ljepotu u ovoj hrvatskoj narodnoj pjesmi:

Dvi sestrice brata ne imale,
Pa ga vile od bijele svile.
Kosti su mu drvo javorovo;
Crne oči dva kamena draga;
Obrvice s mora pijavice.
Prid njega su jesti donašale:
»Pij i jedi, pa nam probesedi!«
Al govori drvo javorovo:
»Nij' me majka od srdca rodila,
Već me seke od milosti stekle«.[71]

Ta je pjesma zabilježena u Komletincima u Slavoniji. A u Novom Vinodolskom razvoj je radnje pošao dalje, jer se iz prvotne jezgre razvila ova legenda:

Kad divojka brata ne imaše,
Gradi njega od svile zelene;
Do dvi noge — dvi grane jelove,
Do dvi ruke — do dva buzdovana.
Videli ju dva Božja anjela,

[70] Glasnik zem. muz. u B. i H. XIII. str. 614; Sarajevo 1901.
[71] Matica Hrv. VII. knj. str. 143.

Prošli jesu Bogu kaživati:
»Mili Bože, čuda velikoga,
Da divojka bratca ne imaše,
Pak ga gradi od svile zelene;
Do dvi noge — dvi grane jelove,
Do dvi ruke — do dva buzdovana!«
A Isukrst njima zapovida:
»Bora vami, dva moja anjela!
Odšećite k mlajahnoj divojki,
S mojim dahom nadahnite brata!
Neka žive bratac i sestrica,
Do milošće Boga velikoga!«[72]

Narodnim rapsodima nije bilo težko, da idu još dalje i da zamisle, kako je tomu bratu od svile ime »lipi Ive, jedini u majke«, i kako se oženio gizdavom djevojkom Marom.

No ni tu se stvaralačka narodna mašta nije zaustavila, nego je htjela o tom bratu od svile znati još i više. Tako je nastala u Hercegovini balada, koja glasi ovako:

Dvije seke brata ne imale,
Brata vile od bijele svile;
Bielo lice od biele hartije,
Sitni zubi od sitna bisera,
Crne oči mrka murećefa,
Obrvice s mora pijavice.
Kad su sestre brata napravile,
Onda stale pa se Bogu mole:
»Daj nam, Bože, da nam progovori!«
Samome se Bogu sažalilo,
Te on posla svojega anđela,
Svojijem ga dahom zadahnuo,
Te sestrama bratac progovori,
Najprvo je vode zaiskao:
»Dajte, seke, studene vodice!«
A sestre su bratu govorile:

[72] M. H. V. str. 10.

»Ustan', brate, pa se napi vode!«
Pa je onda sestram govorio:
»Hajte, seke, u polje zeleno,
Da beremo rumenu ružicu.«
To su seke jedva dočekale,
Te su s bratom u polje otišle.
I sjedoše pod žutu naranču,
Svake krasne pjesme izpjevaše,
I u svakoj brata pripjevaše.
Al iz trave nešto progovara:
»Crna zemljo, što s' se podignula
Brez sazdanja Boga istinoga?«
Od sestara ni jedna ne čuje,
Već to čuje mladani Ilija,
Pa sestrama tiho progovara:
»Glejte, sestre, nebu pod oblake,
Kako soko nosi prepelicu.«
To se one jadne prevariše,
Pogledaše nebu pod oblake,
Kako soko nosi prepelicu.
Što je zemlja, to ode zemljici,
Što je voda, ode u vodicu,
Papir osta na travi zelenoj
I bijela svila savijena:
Nesta brata među sestricama.[73]

Seleći se iz jednoga kraja u drugi, neki motivi dobivaju podpuno nov umjetnički oblik.

Poznata je priča o gorostasnoj djevojci izjelici, koja je obrađena na različite načine. Sadržaj je prikazan obično epski, kako se vidi iz ovih stihova:

Provedoše Dundaru
Kroz zelenu dubravu.
Podmakoše pod nju konja,

[73] Lj. Kuba: Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine; Glasnik zem. muz. u B. i H. XXI., str. 595; Sarajevo 1909.

Ne može je konj nositi,
Nego kola od olova
I pred njima sto volova.
Uz volove pet momaka.
Momci viču: »Ćaja, ćaja!
Ćaja, ćaja, ćaj, bakota!
Nije proso ni pšenica,
Već djevojka prošenica!«
Kad su Dundu dovodili
I u kuću uvodili,
Troja vrata provalili.
Dok su Dundu nahranili,
Tri hambara izpraznili.
Dok su Dundu napojili,
Tri su mlina presušila . . . i t. d.

Tu Dundaru, iako ne pod tim imenom, nalazimo u brojnim pjesmama iz svih hrvatskih krajeva, pa i u verižnoj kazavici ili priči brojanici »Večera mome sinoć dovedene«, koja glasi:

Sinoć moma dovedena
Malo večera, malo večera:
Jednu ticu prepelicu,
Ticu gospodsku, ticu gospodsku.

Sinoć moma dovedena
Malo večera, malo večera:
Dvije tice jarebice,
Jednu ticu prepelicu,
Ticu gospodsku, ticu gospodsku.

Sinoć moma dovedena
Malo večera, malo večera:
Tri goluba,
Dvije tice jarebice,
Jednu ticu prepelicu,
Ticu gospodsku, ticu gospodsku.

Sinoć moma dovedena,
Malo večera, malo večera:
Čet'ri patke, tri goluba,
Dvije tice jarebice,
Jednu ticu prepelicu,
Ticu gospodsku, ticu gospodsku.

Sinoć moma dovedena,
Malo večera, malo večera:
Pet gusaka,
Čet'ri patke, tri goluba,
Dvije tice jarebice,
Jednu ticu prepelicu,
Ticu gospodsku, ticu gospodsku.

Sinoć moma dovedena,
Malo večera, malo večera:
Šest ovnova,, pet gusaka.
Čet'ri patke, tri goluba,
Dvije tice jarebice,
Jednu ticu prepelicu,
Ticu gospodsku, ticu gospodsku.

Sinoć moma dovedena,
Malo večera, malo večera:
Sedam krava,
Šest ovnova, pet gusaka,
Čet'ri patke, tri goluba,
Dvije tice jarebice,
Jednu ticu prepelicu,
Ticu gospodsku, ticu gospodsku.

Sinoć moma dovedena,
Malo večera, malo večera:
Osam volov', sedam krava,
Šest ovnova, pet gusaka,
Čet'ri patke, tri goluba,

Dvije tice jarebice,
Jednu ticu prepelicu,
Ticu gospodsku, ticu gospodsku.

Sinoć moma dovedena,
Malo večera, malo večera:
Devet sira,
Osam volov', sedam krava,
Šest ovnova, pet gusaka,
Čet'ri patke, tri goluba,
Dvije tice jarebice,
Jednu ticu prepelicu,
Ticu gospodsku, ticu gospodsku.

Sinoć moma dovedena,
Malo večera, malo večera:
Deset pogač', devet sira,
Osam volov', sedam krava,
Šekt ovnova, pet gusaka,
Čet'ri patke, tri goluba,
Dvije tice jarebice,
Jednu ticu prepelicu,
Ticu gospodsku, ticu gospodsku.[74]

Među promjenama, koje sebi u pojedinim pjesmama dopuštaju rapsodi, osobito često dolazi zamjenjivanje imena. Ni jedan motiv nije trajno povezan s istim imenom ni u lirici ni u epici. Svaki kraj i svako doba odabire ona imena, koja imadu za nj veću asociativnu snagu. Zato nije čudo, što se u istoj pjesmi spominju imena Zrinovića, Karlovića, Jelačića, Stjepana bana, Matijaša kralja i drugih narodnih junaka.

Obično smo navikli, da motiv o djevojci, koja žanje djetelinu za konje svoga brata, vežemo s imenom Jelene, kako

[74] Kuhač III. str. 216—217. Pjesma je s napjevom zabilježena u Boki Kotorskoj. Istu pjesmu zabilježio je i Vuk (I. br. 708), koji veli, da potječe »od Dubrovnika«. Kuhačev je tekst potpuniji.

se to pjeva gotovo kod svih kajkavaca i među gradišćanskim Hrvatima.[75] No istu je pjesmu zabilježio Ljudevit Kuba u Jajcu s ovim tekstom:

Spletak splela ditelina trava,
Žele su ga dvi Čengića seke
Bilom rukom i srmajli srpom;
Što užele, to đogi sve svile:
»Jedi, đogo, ditelinu travu,
Sutra ćemo rano putovati,
Tri dni hoda preko ravna polja,
A četiri preko sinja mora.«[76]

Stvaraoci i rapsodi narodnoga pjesničtva ostaju obično anonimni. Među njima nema oštro odsječene granice, jer se jedni i drugi služe ne samo svojim nego i tuđim radom. Ipak rapsodi imadu ograničeno područje djelovanja, jer mogu prerađivati i dalje davati samo kraće pjesme.

Za stvaranje dužih pjesama razvilo se tiekom vremena u narodu zvanje narodnih pjevača.

Ne smije se dakako predpostavljati, da se ti pjevači oslanjaju samo na svoj stvaralački rad. I oni poput rapsoda preuzimaju mnogo od drugih. Njihova je tehnika i kompozicija već unapried određena. Oni se služe stereotipnim uvodima i zaglavcima, istim pripoviedanjem ženitbe, udaje i mejdana, istim zapletima i razpletima, jednakim opisima junaka, djevojaka, oružja i nakita. Svoj piesnički sviet i obradbu primaju oni od drugih. Ipak se kod svakog darovitijeg pjevača opaža njegova individualnost, jer on od istih elemenata stvara uviek nove kombinacije. On u dušu naroda, koja je opredieljena zajedničkim shvaćanjem životne kauzalnosti, istom slikom svieta, istim uspomenama i sklonostima, a osobito istom tradicijom, unosi ipak svoja razpoloženja, svoje vizije, svoje simpatije i antipatije, stvarajući tako nove psi-

[75] Kuhač IV. str. 98—102.
[76] Lj. Kuba: Pjesme i napjevi iz B. i H., Glasnik zem. muz. u B. i H. XXI, str. 596; Sarajevo 1909.

hičke spojeve. On znade spjevati i duže pjesme, a kad stare pjesme ponavlja, on ih zapravo ponovno stvara.

Obično se narodni pjevači vladaju tako, kao da oni daju samo ono, što su primili od drugih. Vole se graditi sveznadarima i nekim proročištima, ali se ipak ne pozivaju na svoj ugled, nego se zaštićuju starinom i govore: »Ja pjevam onako, kako su me stariji naučili«.

Ušlo je u običaj mjeriti kapacitet narodnih pjevača brojem pjesama i stihova, što ih oni umiju pjevati ili kazivati. Piše se: Taj je pjevač znao dvie stotine junačkih pjesama i 80.000 stihova, i t. d. Takvo se mjerenje osniva na predpostavci, da narodni pjevači pjevaju ili kazuju svoje pjesme kao gramofonske ploče uviek jednako. A ta je predpostavka sasvim kriva, jer se vještina i umjetnost pjevača očituje drugačije. Još se može kako tako ustanoviti broj pjesama, što ih pojedini pjevač pjeva u nekom razdoblju svoga života, ali broj stihova ne da se nikako odrediti. Pravi pjevač može istu pjesmu, koju je jednom pjevao ili kazivao, recimo, u pet stotina stihova, drugi put raztegnuti i na dvie tisuće stihova. Sve ovisi o tom, u kakvim se prilikama i u kakvom razpoloženju nalazi. On može jednom opisivati ili pripoviedati samo glavne momente radnje, a drugi put može zaći u najsitnije pojedinosti, i tako od dva stiha načiniti i sto stihova.

Neobična je pojava, da narod shvaća narodnu pjesmu gotovo komunistički, t. j. kao vlastničtvo svih, a ipak se ne osjeća obvezanim, da svojim pjevačima dadne za njihovu umjetnost primjerenu nagradu, koja bi im osiguravala mogućnost obstanka. U redu onih zvanja, od kojih se živi, nema zvanja narodnih pjevača. Kroz cielo proljeće i ljeto i velik dio jeseni moraju pjevači raditi obično najnapornije poslove, a u kasnu jesen i u zimu uzimaju u ruke gusle ili tamburu, da na prelima i sielima zabave svoje družtvo, koje im za uzvrat daje tek po koji gutljaj vina i rakije ili koji bolji zalogaj jela. Još su najbolje prolazili oni narodni pjevači, kojima su begovi ili drugi bogatiji ljudi davali kao

nagradu veću ili manju svotu novaca, da kupe kojega vola za oranje ili najnuždnije kućne potrebštine.

Narodni su pjevači često osjećali svoj položaj kao nepravedan. Nutarnji ih je poziv silio, da služe svojoj umjetnosti i da troše na nju vrieme, koje su drugi upotrebljavali za uređivanje svojega gospodarstva i kućanstva. Oni su na sielima, prelima i na svečanostima imali možda za sebe i jela i pila, ali obitelj im je kadkada morala gladovati. Njima je bilo jasno, da drugi ne vrše svojih dužnosti prema njima, zato su znali pred svojim slušateljima zajadikovati:

Gusle moje, moja davorijo,
Težko meni, a i vama sa mnom;
Težko onom, tko se na vas hrani,
Na vas hrani i oda zla brani!
Jer kad ručam, za užinu ne znam,
Gdje užinam, večerati nemam.
A kam' Turcim' harač i vergija?
Kamo djeci hrana i odielo?
Kad zujite, svakomu ste drage,
Kad pjevate, i mnogim ste karne.

Narodni pjevač osjeća, da ne može ugoditi svima, koji izriču svoje želje i ukore. On zna, da je težko služiti narodnoj pjesmi, ali se ipak ne može odkinuti od nje, jer ga je ona očarala svojom ljepotom, zato kliče ponosno:

Oj gudalo, moja desna ruko,
A vi dlake, moje banovanje![77]

Posebna vrsta narodnih pjevača jesu sliepci i drugi nemoćnici, koji su učinili od narodne pjesme sredstvo kakve takve zarade. U njihovu vladanju imade koji put i nesimpatičnih crta, jer oni čuvaju svoje pjesme ljubomorno za sebe, bojeći se, da ih ne bi tko drugi naučio i njima oteo zaradu.

Narodno pjesničtvo podržavaju i šire uz stvaraoce i rapsode i obični pamtioci. Oni nastoje da narodne umjet-

[77] M. H. V. str. 2.

nine reproduciraju točno onako, kako su ih čuli od drugih. Neki pokazuju pritom kadkada upravo fenomenalnu darovitost. Pamćenje je kod nekih mužkaraca i žena tako vjerno i obsežno, da oni mogu pjesmu od nekoliko stotina stihova ponoviti odmah poslije jednoga slušanja. No ničije pamćenje nije tako trajno, da bi tkogod mogao istu pjesmu s istim tekstom ponoviti, recimo, nakon deset ili više godina. Pamtilac pomaže sebi onda na taj način, da obično sam kao rapsod popunja novim stihovima praznine, koje su nastale u pamćenju. Ali ako u njega nema stvaralačkoga dara za taj posao, onda on znade kazivati samo odlomke i loše umetke.

Takvih su odlomaka zabilježili vrlo mnogo neki sakupljači, na pr. Kuhač i Kuba, koji nisu uviek tražili najbolju inačicu, nego su bilježili i prvi tekst, na koji su se namjerili.

Kakve ruševine mogu nastati od pojedinih pjesama u glavi slabih pamtilaca, o tom nam mogu kazivati mnoge narodne epske i lirske pjesme. Navodim kao primjer narodnu pjesmu o Hivzi-begu Džumišiću, koji je poginuo g. 1876. u boju kod Rače. Pjesma glasi ovako:

Knjigu piše srbski knjaže,
A na ruke Salih-paši,
Salih-paši u Bjelinu,
Pa u knjizi 'vako kaže:
»Salih-pašo, diko naša,
Daj ti nama Hivzi-bega,
Hivzi-bega Džumišića,
I uz njega bridku sablju,
I njegova bielog ata,
Ja za srebro, ja za zlato,
Ja za koje drugo blago;
Sve ćemo ti opremiti,
Košto rečeš, izzdraviti,
Da nam ne će ništ' ostati.«
Odpisuje Salih-paša
Srbskom knjazu u Biograd:
»Srbski knjaže, zlatna kruno,
Ne mogu ti Hivze dati,
Hivzi-bega Džumišića,
Ni za srebro ni za zlato
Ni za koje drugo blago,
Jer za Hivzu i car znade
I carevi svi veziri,
Da je Hivzo mužka glava.
U Hivze su do tri brata,
Do tri brata na mejdanu;
On se drži svoga jata
I daidže Derviš-paše.
Da ti prodam Hivzi-bega,
Bila bi nam sreća loša.«
Tako knjigu načinio
Pa je odmah opremio
Srbskom knjazu u Biograd,
Srbskom knjazu, zlatnoj kruni.
Iza toga malo prođe,
Dok najednoć vakat dođe,

Divan čini Salih-paša,
A na svoje borozane:
»Borozani, djeco moja,
Zasvirajte Hivzi-bega,
Hivzi-bega Džumišića!
Zasvirajte, zapjevajte,
Neka uzme dva buljuka
Arnauta i Bošnjaka,
Pak nek ide baš na Raču,
Baš na Raču rad tajina.«[78]
Borozani zasviraše,
Hivzi-bega dozivaše:
»Hivzi-beže, carski sine,
Tebe zove Salih-paša,
Da ti uzmeš dva buljuka
Arnauta i Bošnjaka,
Pa da ideš baš na Raču,
Baš na Raču rad tajina.«
Kad to čuje Hivzi-beže,
On unide Salih-paši
Pa ovako njemu kaže:
»Salih-paša, muko naša,
Zar si bolan poludio
Ili pamet izgubio?
Gdje će ići dva buljuka,
Dva buljuka u Srbiju?
Sva je Rača posjednuta,
Napunjena srbskom vojskom!«
Odtolen se Hivzo vrati
Pa on ide svomu dvoru,
Svomu dvoru bijelome.
Pripasuje bridku ćordu,
Bridku ćordu dimiskiju,
Pa uzjaha bielog ata,
I on uze dva buljuka
Arnauta i Bošnjaka,
Uputi se baš na Raču,
Baš na Raču rad tajina.
Kad je bio blizu Rače,
Susrete ga stara baba
I sa babom mlado Srbče,
Mlado Srbče gologlavo,
Pa je njemu govorila,
Hivzi-begu kazivala:
»Hivzi-beže, carski sine,
Znaš li, beže, kuda ideš?
Ti ćeš ludo poginuti,
Rusu glavu izgubiti.
Skupila se silna vojska,
Silna vojska, sva Srbija,
I bosanska vlašadija.
Svu su Raču napunili,
I hendeke podpunili;
Ne ćeš proći, da si ptica!«
Progovara Hivzi-beže:
»Hajd' odtalen, stara babo,
Evo tebi zlatan dukat,
Pa ti hajde svojoj kući,
Svojoj kući pa ti muči.
Volim mužki poginuti
Neg' se ženski povratiti.«
On doziva dvie juzbaše,
Dvie juzbaše, dva buljuka,
Pa je njima govorio,
Govorio, halalio.
Pa udari on na vojsku,
Baš na vojsku od Srbije
Svu je vatru preturio,
Nije rane zadobio.
S Vlajkovićem kad se tuknu

[78] Tajin, vojnička oprema, hrana.

I s njegovim dobrovoljcim,
I tu beže sretan bio,
Nije rane zadobio,
Svu je vatru pregazio.
Treći put je udario
Sve po sriedi na topove;
Svu eškiju prećerao
Preko Drine hladne vode.
Sedam topa osvojio,
A osmi ga udario,
Udario posred srdca,
Gdje junačko srdce kuca.
Ranjen Hivzo progovara,
Ibrahima on doziva
Pa je njemu govorio:
»Ibrahime, dragi brate,
Evo tebi moga ata,
Pa ga vodi Banjoj Luci,
Banjoj Luci bratu mome,
Mome bratu Muharemu,
Neka gleda bielog ata,
A več nikad svoga brata.«
Dalje Hivzo progovara:
»Ibrahime, dragi brate,
Odpaši mi bridku sablju,
Pa je nosi Banjoj Luci,
Banjoj Luci, mome bratu,
Mome bratu, Fehim-agi,
Neka paše bridku sablju,
Bridku sablju dimiskiju,
A ne gleda svoga brata.«
Opet Hivzo govorio
I treći put zamolio:
»Ibrahime, dragi brate,
Hodi skini zlatan sahat
Pa ga nosi Banjoj Luci,
Pa ga podaj bratu mome,
Bratu mome Mustaj-begu,
Neka gleda zlatan sahat,
A već nikad brata svoga,
Brata svoga Hivzi-bega.«
Najposlije je govorio:
»Ibrahime, dragi brate,
Skidaj enam ti sa mene
Pa ga nosi do Travnika,
Do Travnika mom daidži,
Mom daidži Derviš-paši,
Neka nosi zlatni enam,
Nek ne gleda svog sestrića,
Svog sestrića Hivzi-bega.«
To izusti, dušu pusti.
Bog mu dao duši dženet,
Laka zemlja, gdjeno leži![79]

Premda je ta pjesma nastala istom u novije vrieme, ipak su je slabi pamtioci u nekim krajevima upravo iznakazili. Reproducirani su loše ne samo pojedini stihovi, nego su i čitavi odsjeci izostavljeni. A osim toga i temeljni je smisao pjesme gdjegdje promienjen, kako se vidi iz ove, ne ću reći inačice, nego upravo patvorine:

[79] Mehmed-beg Kapetanović: Istočno blago, sv. II. str. 265—270; Sarajevo 1897.

Divan čini Salih-paša,
Dozva svoje borozane:
»Borozani, djeco moja,
Zovnite mi Himzi-bega!«
Borozani zasviraše,
Himzi-bega dovikaše:
»Himzi-beže, carski sine,
Tebe zove Salih paša,
Da ti ideš sad na Raču,
Sad na Raču razstajanje(!);
I provedi dva tabora,
Dva tabora Arnauta!«
Himzi-beg je lude glave,
On ne sluša borozane,
Već on ide svojoj ljubi
Pa pripasa bridku sablju,
Te uzjaha vrana ata,
Pa on ode Banjoj Luci...[80] *i t. d.*

Ovakvih nagrđivanja imade u novije vrieme sve više. Nova prosvjeta, koja se širi školama i knjigama, mienja iz temelja svojstva narodne duše u proživljavanju jezika i narodnog pjesničtva.

Danas narodno pjesničtvo u svim hrvatskim krajevima naglo propada, zato su već dosta riedki izvorni stvaraoci i dobri reproduktivni rapsodi, a na njihovo mjesto stupaju sve više mehanički pamtioci, koji su često vrlo slabi čuvari narodnoga blaga.

Stvaraoci su znali od starih motiva praviti nove kombinacije, koje su unatoč svojoj složenosti sačinjavale jedinstvene umjetnine. Ali kada loši pamtioci pokušavaju da ujedine više različitih tekstova, tada iz toga nastaju kontaminacije, koje nemaju ni unutrašnjeg ni vanjskog jedinstva, nego se dojimaju kao nakaze s više glava ili kao »sijamski blizanci« među književnim oblicima.

[80] Lj. Kuba: Pjesme i napjevi iz B. i H., Glasnik zem. muz. u B. i H. XVIII. str. 363; izp. i str. 109—110 g. XIX.

*

ŽENSKI TIPOVI KAO PREDSTAVNICI TRIJU MUČENIČKIH STOLJEĆA

Narodna balada o bitci na Krbavskom polju, kojom se počinje kolo narodnih pjesama o hrvatskim banovima, imade osobitu dirljivost upravo u tom, što je u njoj među ostalim osobama opjevano dvoje mladih ljudi, koji se mogu smatrati vječnim predstavnicima hrvatske junačke i mučeničke mladeži. To su dva lika sa svetačkom aureolom. Jedan je lik mladi Derenčićev sin Pavlić, a drugi Derenčićeva sestra Doroteja. Pavlić se uzdiže iznad gomile mrtvaca, zakopan do pasa u zemlju, a od pasa sav krvav i izprestrieljan strjelicama. A Doroteja je divna djevojka, slična onoj djevojci, o kojoj novija narodna pjesma pjeva:

Imala sam brata i dragoga,
Obadva sam na vojnicu dala.
Bi li htjela, da ti koji dojde?
Ja bih htjela, da obadva dojdu.
Koliko bi za svakim plakala?
Za bratom bih, dok bih živa bila
A za dragim, kad bih se sjetila.

Nekima se može činiti čudno, da ta djevojka više žali brata nego dragoga. U nekim završetcima pjesme tumači se to ovako:

Selom projdem, dragoga si najdem,
Sav sviet projdem, brata si ne najdem.

No kod Doroteje Derenčićeve ne može se upotriebiti ovo tumačenje, jer ona predstavlja mnogo uzvišeniju pojavu od

ove djevojke, koja se tješi, kako će selom proći i naći novoga odabranika svojega srdca. Zaručnik knez Perazović znači osobnu sreću mlade Doroteje, a brat Derenčić znači sreću domovine. Doroteja se uzdiže u visine najčistijega i najnesebičnijega odricanja. Ona više cieni sreću svoje domovine od svoje sreće, pa zato se ne može prepustiti veselju, kada vidi svojega zaručnika, koji se vratio živ iz krvava boja, dok najprije ne sazna, je li pobiedio njezin brat ili Otman-paša. I kad čuje, da je brat pobieđen, i da su svi borci za domovinu poginuli, a jedini je njezin zaručnik pod zaštitom noći utekao priekoj smrti, ona ne može podnieti velike domovinske nesreće, nego joj puca srdce od žalosti. Time ona postaje isto onakva predstavnica junačtva kao i oni borci, koji su žrtvovali život na bojnom polju. Ti mladići su naime pokazali svoju veličinu kao vojnici, a ona, djevojka, pokazala je veliko srdce u trpljenju.

Odjek znamenitoga krbavskoga boja, u kojem je g. 1493. palo preko 10.000 Hrvata, jest i bugarštica »Kad je Hodžulo, ban skradinski, poginuo s ostalim Skradinjanima«. U pjesmi je vrlo liepo upotriebljena antiteza između največeg veselja i največe žalosti. Na početku gledamo skradinske plemkinje, kako pred dvorima bana Hodžula, t. j. Kožula, igraju kolo, koje vodi liepa Zora Hodžulova. Skradinskim poljem dolazi na konju ranjen Perjenac Perisavić, t. j. Ferenac Berislavić, koji najprije pripovieda, kako je u boju poginuo Zorin muž Hodžulo, njezin sin Radič i njezin zet Đuro Humljanin, a onda pada mrtav neviesti Zori »na biele ruke«. Miesto veselih kretnja i zvukova kola, koje smo vidjeli i čuli na početku bugaršice, čujemo sada narodno naricanje iz usta Zore Hodžulove, koja ovako oplakuje junake, pale u boju:

»Ajmeh, dragi gospodaru, diko moja i pohvalo!
Tobom sam se mlađahna dičila i podnosila,
A sad ću se žalostna crna ruha nanositi,
Grozne suze prolievat i grditi bielo lice.
Ajmeh, sinko Radičin; moja od zlata jabuko,

Žalostna te majka mila na junačtvo opravila!
Ajmeh, zete Đurica, moja perlo u prstenku,
Kojega sam ljubila ko Radiča, sina moga,
Ajmeh, dragi djevere, na ruci zlatni prstenče,
Kojega sam ljubila ko Hodžula gospodara!«

Ovakav završetak ne označuje doduše onako veličanstveno grozotu tragedije kao završetak prijašnje pjesme, u kojoj djevojka Doroteja pada mrtva, kada saznaje težku domovinsku nesreću, ali je i to vrlo snažna umjetnička ilustracija onih hrvatskih prilika, koje su nastale poslije krbavskoga boja, i koje je pop Martinac obilježio riečima: »I t'gda načeše cvilit rodivšije i vdovi mnoge i proči ini . . .«

Posve drugačija djevojka od Doroteje Derenčićeve jest sestra kninskoga bana ili zapravo podbana (banovca) Marčinka. Njezin brat, koji je najbolji skakač, utrkivač i mejdandžija, gleda sa surih visova tvrdoga grada Knina, kako na vodu Krčicu izpod grada dolazi mladi turski junak jašeći vilena konja, za kojega je potrošio čitav imetak. Marčinku se sviđa konj, zato on predlaže svojoj sestri, neka se što ljepše odjene pa neka izađe na vodu Krčicu, da se tamo igra jabukom i da namami u vodu mladoga turskoga junaka, a on će se onda domoći njegova konja. Sestra pristaje na to, da bude sredstvom za tuđu propast, ali pritom pada sama u nesreću. Turski ju je junak ugrabio i pobjegao s njom u Glamoč. Zaludu trči za sestrom ban Marčinko, da je izbavi, mladi je turski junak brži od njega. A kad Marčinkova sestra vidi, da je postala robinjom, ona govori, kako mlada ne bi jadikovala, da je zadobivena u junačkom boju, ali ne može nikako prežaliti, što ju je brat lakoumno žrtvovao za jednoga konja, za kojim se polakomio, a nije ga i onako dobio.

Od ženskih likova, koji ukrašuju galeriju opjevanih hrvatskih banova, vrlo je zanimljiva Lucićeva »Robinja«, o kojoj postoji već čitava književnost.

Motiv vrlo sličan Robinji privezan je i uz ime sestre bana Ivana Karlovića. Jednom se ta sestra nalazi u tamnici jajač-

koga serdara Alije, odakle je izbavlja njezin brat, preodjeven kao turski aga. Drugi put kupuje ju njezin brat na pazaru kao robinju i hoće da se ženi njome, ali je onda prepoznaje i priređuje mjesto svatbe veselje radi našašća izgubljene sestre. Treći put opet obrađen je taj motiv na način, koji nam se pričinja kao parodija trubadurskih običaja. Jedna naime stara pjesma, bugarštica, pripovieda, kako se jedan turski junak najmio u Ivana Hrvaćanina, da dvorbom predobije njegovu sestru. Sestra ne mari za njega, zato se on odlučuje, da je ugrabi za sultanov harem. Otmica mu uspieva. Ali kada se približavaju Carigradu, pita otmičar djevojku, kako će je provesti do sultanovih dvora. A ona mu savjetuje, neka učini onako, kako su činili zapadni vitezovi, kada su vodili ugledne žene: naime neka je posadi na svoga konja i neka kao njezin dvoranin stane preda nju, da je provede do cara. Otmičar čini sve, kako mu ona veli, a kad je Ivanova sestra izmamila od njega i bojnu odoru i junačko oružje, »ona konja obrnu ka lijepoj Hrvatiji«. Razoružani otmičar ostaje izvrgnut ruglu kao Gučetićev »dedo derviš«, koji također doživljava samo razočaranje, kada hoće oponašati trubadursko udvaranje zapadne Europe.

Trubadurskoga elementa imade i u bugarštici o svadi i pomirenju bana Bartola Berislavića i njegove žene Jele. Ali to nije nikakva parodija ni maskerata, nego događaj iz sredine pravoga viteštva.

Kada reproduciramo sadržaj te bugarštice, pred nama se kao kakva drama razvijaju ovi čini i prizori:

I. čin odigrava se negdje u dalmatinskoj Hrvatskoj. Pod jednom narančom nalazi se banica Jela Bartolova i uza nju dvanaest dvorkinja. Bana Bartola nema kod kuće, otišao je valjda u Jajce, u svoju banovinu. Na naranču doleti tuđi pripitomljeni sokol, a za njime ulazi u vrt nepoznat vitez sa svojom družinom. Dolazi do razgovora, u kojem vitez udara banicu, koja ne će da gleda u njega, svilenom rukavicom po licu. Najposlije se odkriva, da je to kralj Vladislav, koji uhađa svoje zemlje i gradove.

II. čin, možda u Jajcu ili gdje drugdje. Između bana Bartola i banice Jele dolazi do omraze. Netko je prikazao banu Bartolu, da mu je žena u njegovoj odsutnosti postala nevjerna s kraljem Vladislavom i da se Vladislav diči time.

III. čin, u gradu Budimu. Kralj Vladislav sjedi sa svojom majkom za objedom, kada li mu dođe pismo od Jele Bartolove. Kralj čita odmah pismo i mienja boje, jer u pismu nalazi ove rieči banice:

»Tebe, kralju, željela braća tvoja i družina!
I najprije omrznuo Bogu tvomu velikomu,
Kô i ti mene omrazi momu dragu gospodaru,
Moj svietli kralju,

Koji si se hvalio po braći i po družini,
Da si mene ljubio liepu Jelu Bartolovu,
Banicu gospoju,

A prije te, moj kralju, crna zemlja obljubila,
Neg' li bih te banica i u oči pogledala,
Moj svietli kralju,

IV. čin, u nekom Bartolovu dvoru. Ban Bartol dobiva pismo od kralja Vladislava, u kojem mu kralj javlja, da je sve ono neistina, radi čega se posvadio s banicom Jelom, zato neka se pomiri njome, jer će ga on inače »iz gospodstva izagnati«. Dramski se sukob završava pomirenjem, i bugarštica kaže u zadnjem stihu o banu Bartolu:

I on bješe s ljubovcom dobar život učinio.

Kralj Vladislav daje zadovoljštinu povrieđenoj ženskoj časti. On je pravi vitez.

Ali narodna pjesma znade i za drugačije mužkarce, koji razaraju domaća ognjišta i ubijaju muževe žena, kojih se žele dočepati. Takvi su mužkarci na pr. drugi budimski kralj, valjda Ljudevit, koji truje Ivana Karlovića — dakako samo u pjesmi — radi grješne ljubavi prema njegovoj ženi Ani, i ban Erdeljić, koji radi istog razloga truje Ivana Senjanina. U oba slučaja nastupaju sankcije prema onom načelu: oko za oko, zub za zub. Obudovjele žene ne priete, nego ubi-

jaju ubojice svojih muževa. Narodna pjesma poznaje takvu sankciju i za klevetnike djevojaka, zato prikazuje s odobravanjem, kako sestra Ivana Karlovića ubija Tadiju Popovića, koji se hvalio u družtvu, da joj je oduzeo djevojačku čast.

Najuzornije se obiteljske prilike ocrtavaju u pjesmi »Dvori Ivana Karlovića«. U uvodu se ističu zlatna vrata, biserni prozori, srebrni mostovi, gizdavi paunovi i paunice, šarena kuna i mirisna tunja kod ognjišta. U samoj pjesmi vidi se, da je to alegorija, i da se sreća Ivana Karlovića nalazi u obiteljskoj slozi i ljubavi, radi čega on može reći ponosno:

»Istina je, moj čestiti care,
Da ja jesam sagradio dvore,
Da ih 'nakih ni u tebe nema.
Što su rekli, moj čestiti care,
Da ja imam devet paunova,
Ono mi je devet moje braće;
Što su rekli devet paunica,
Ono j' mojih devet nevjestica;
Što su rekli kunu perlitanu,
Ono mi je Jelica sestrica;
Što su rekli tunju kod ognjišća,
Ono j' moja ostarjela majka,
Dobro čini i dobru se nada.«

Majka Ivana Karlovića Doroteja kao čuvarica domaćega ognjišta budno pazi i na svojega sina. Ona ga u drugoj pjesmi kao dobra vidarica lieči od otrova, koji mu je dao piti »slovinski ban«. Ta majka, koja pod starost — kako poviest uči — nije imala svojega krova nad glavom, nego se hranila po tuđim kućama, proslavila se dobrim djelima, kojima se poput upaljena tamjana »miris preko svieta čuo«.

Kada sve te i druge ženske likove iz ciklusa hrvatskih banova skupimo zajedno, onda nam se Derenčićeva sestra Doroteja, Zora Hodžulova, Marčinkova sestra, Robinja, Karlovićeva žena Ana, Karlovićeva sestra Jelena, Karlovićeva

majka Doroteja, žena Bartola Berislavića Jela prikazuju kao predstavnice mnogolike ženske duše, koja se izkristalizirala u hrvatskoj poviesti.

Tu je žena ljubiteljica domovine, žena patnica i mučenica, žena odgojiteljica, žena čuvarica domaćeg ognjišta, žena osvetnica svojega muža ili svoje časti. Taj ženski sviet sa svojim vrlinama i manama daje ciklusu hrvatskih banova priličan broj karakternih tipova, psihologijskih zapleta i ćudorednih motiva, koji su gdjekada doduše premalo produbljeni i produhovljeni, ali ako ih uzmemo u cjelini, oni se silno izdižu iznad ćudorednog shvaćanja onih ciklusa, u kojima prevladavaju pjesme s hajdučkim zakonikom časti i poštenja.

MUSLIMANSKI UDIO U STVARANJU HRVATSKOGA NARODNOGA PJESNIČTVA

I.

U novijoj hrvatskoj umjetnoj književnosti muslimanski pjesnici i pisci zauzimaju vrlo ugledno mjesto. Oni su po svojem stilu podpuno ravnopravni katoličkim pjesnicima i piscima. Dokazuju to i imena: Ahmed Muradbegović, Alija Nametak, Salih Alić, a od starijih Safvet-beg Bašagić, Musa Ćazim Ćatić, Edhem Mulabdić i t. d.

U starijoj hrvatskoj književnosti nije bilo tako. U njoj doduše nalazimo Hasana Kaimiju, Muhameda Hevajija Uskjufija, Sajida Vehaba Ilhamiju, ali oni se ne mogu mjeriti s Marulićem, Gundulićem, Marinom Držićem, Hektorovićem, Đorđićem, Kačićem i Reljkovićem.

Razlog je u tom, što je muslimanski srednji i — budi nam dopušteno reći — humanistički viek trajao duže nego katolički. U muslimana su njihovi »začinjavci« i »humanisti« bili istom onda zapravo počeli živjeti i raditi, kada su hrvatski katolički književnici prestali pisati glavna svoja djela latinskim jezikom, i kada su dubrovački trubaduri i Marko Marulić bili već stvorili podpuno izgrađena hrvatska književna djela.

Do Marka Marulića imamo liep niz hrvatskih katoličkih književnika, koji su radili za zapadnu evropsku kulturu. Janus Pannonius, Aelius Lampridius Cerva, Georgius Benignus i mnogi drugi nisu se bojali takmičenja s prvim evropskim humanističkim pjesnicima i učenjacima.

Isti su zanos pokazali i istu slavu poslije njih stekli u iztočnom kulturnom izsječku Derviš-paša Bajezidagić, Nerkesi Es-Saraji, Abdulah efendija Bošnjak, Hasan Kafi efendija Prušćak, Mustafa Ejubić nazvan Šejh Jujo i mnogi drugi, koji su potekli od naše krvi, a pisali su arapskim, turskim ili perzijskim jezikom. Ti i takvi pjesnici i učenjaci nisu se naprosto izgubili kao tudi privjesak, nego su proširili poznavanje i čast svojega narodnoga imena. Jer zacielo su upravo oni mnogo doprinieli tomu, da je turski povjestničar Ali mogao napisati:

»Što se tiče plemena Hrvata, koje smještaju uz rieku Bosnu, njihov se značaj odražava u veseloj naravi; oni su po Bosni poznati i po tekućoj rieci prozvani. Duša im je čista, a lice svietlo; većinom stasiti i prostodušni — njihovi likovi naginju pravednosti. Golobradi mladići i liepi momci poznati su po pokrajinama radi naočitosti... Bez sumnje Bošnjaci, koji se pribrajaju hrvatskom narodu, odlikuju se kao prosti vojnici dobrotom i pobožnošću, kao age i zapovjednici obrazovanošću i vrlinom; ako dođu do časti velikih vezira, u upravi su dobroćudni, ponosni i pravedni, da ih velikaši hvale i odlični umnici slave.«

Gledajući na niz tih darovitih spisatelja, umnika, upravnika i vojskovođa u turskom carstvu, koje je kao baštinik Bizantinaca okupljalo u sebi iztočne narode i kulture, uzkliknuo je Safvet-beg Bašagić u jednoj pjesmi ponosno:

Odnijesmo dosad mejdan i na maču i na peru!

Nije važno, je li bilo baš tako. Danas se više ne prepiremo o tom niti dobacujemo jedni drugima u lice: Mi smo pobjednici, a vi ste poraženi! Razkinut je isto tako okvir zapadnoga rimskoga carstva, koje su bili baštinili Habzburgovci, kao i okvir iztočnog rimskog carstva, koje su do najvećeg razprostranjenja bili doveli osmanlijski carevi. Poraz ili zapravo prolaznost jest na strani tih dvaju imperija, a u razvoju nove nacionalističke Europe, kada svaki narod sakuplja sve svoje sinove oko domaćega ognjišta, mi Hrvati uzimamo u svoju poviest isto tako Nikolu Jurišića, Jurja

Utišenica, Stjepana Brodarića, Julija Klovića, Ruđera Boškovića kao i Ahmed-pašu Hercegovića, Mehmed-pašu Sokolovića, Sinan-pašu Borovinića, Dilaver-pašu, Memi-pašu, Tahvil-pašu Kulenovića i Rustem-pašu Hrvata. Svi su ti ljudi nosili u svojoj konstituciji oznake naše rase, a u svojem su djelovanju bili povezani nesamo sa širokim međunarodnim prostorom svojih imperija i kulturnih zona, nego i sa svojim zavičajem.

Dr. Ćiro Truhelka iztaknuo je na više mjesta u svojim spisima, kako su bosanski i hercegovački velikaši, koji su prvi prešli na islam, uzimali na svoje dvore u tuđini domaće »dijake«, koji su im bili tajnici, dopisnici i knjigovođe. Možemo s najvećom vjerojatnošću predpostavljati, da su im oni pjevali i tako zvane »dijačke« pjesme, slične ili možda podpuno jednake našim starim bugaršticama. Svakako su ti velikaši voljeli dragu materinsku rieč isto onako kao u puno kasnije vrieme i onaj njihov potomak, koji je živio u Carigradu, pa je jednom rekao, da bi poginuo, kad ne bi duže vremena čuo svojega jezika.

Od Ahmed-paše Hercegovića pa sve do najnovijega vremena postojao je neprekidan niz bosansko-hercegovačkih paša, begova i aga, koji su uzdržavali ili barem podupirali narodne pjevače i na taj način stekli bezsmrtne zasluge za hrvatsko narodno pjesničtvo.

Kad je g. 1530. Benedikt Kuripečić putovao u Carigrad i kada se g. 1531. vraćao iz Carigrada natrag, slušao je u Bosni pjesme o različitim junacima, među kojima je zabilježio i nekoga »Malkošica«. Maretić, koji kao vukovac najčistije vode nije poznavao dovoljno poviesti hrvatskih muslimana, htio je u tom »Malkošicu« utvrditi opjevanog Stipana Maljkovića. Međutim jasno je, ako prezime »Malkošic« pretvorimo u pravi narodni oblik, da dobivamo izgovor Malkočić. Ta je obitelj imala na početku 16. stoljeća već muslimansku predaju, jer joj je utemeljitelj bio Bali-beg Malkočić ili Malkočević, koji je poslije osvojenja Bosne vršio u svojoj domovini različne službe, a g. 1475. spominje se prvi put kao vrhbosanski sandžak (sanzachus Verchbosanie). On je

ratovao s opjevanim vojvodom Matijaša Korvina despotom Vukom Grgurevićem, koji je 1476. zauzeo Srebrnicu i provalio sve do Sarajeva. Bali-beg je podigao u Sarajevu više javnih zgrada, među kojima se ističu most i kupalište u Balibegovici ulici i džamija Balibegovica. Iz obitelji toga Malkoča ili Malkočića potekao je i onaj »Malkošic«, kojega je g. 1530. Kuripečić vidio kao subašu u Kamengradu te je izričito zabilježio u svojem putopisu, da se o njem pjevaju narodne pjesme. Kasnije je taj beg Malkočić kao hercegovački sandžak-beg u družtvu s bosanskim ulemom pobiedio g. 1544. kršćansku vojsku pod Zrinskim i Bildersteinom. Ponoseći se svojim uspjesima pozivao je Zrinskog na mejdan. Provaljujući u krajeve kršćanske Hrvatske bavio se neprestano mišlju, da osvoji Bihać, Krupu i Dubicu. Ne možemo predpostavljati, da su pjevači, koji su slavili toga Malkočića, bili kršćani, a muslimani su šutjeli, nego iz Kuripečićeva svjedočanstva moramo zaključiti, da su ugledne muslimanske obitelji u Bosni već tada podupirale narodnu pjesmu među muslimanima.

Ne smijemo biti jednostrani ni onda, kada čitamo podatak madžarskoga ljetopisca Sebastijana Tinodija, koji je zapisao, da je beg od Lipe bogato nadario kršćanskoga pjevača Dimitrija Karamana kao najboljega guslara. Taj nas podatak ne ovlašćuje na zaključak, da takvih pjevača nije bilo i među muslimanima. Upravo obratno. Muslimanski velikaši bili su u prvom redu zaštitnici svojih muslimanskih narodnih pjevača, koji su stihovima uznosili slavu Malkočića, Ljubovića, Kulenovića, Čengića, Firdusa, Filipovića, a uz to su znali nagrađivati i kršćanske pjevače. Tako je postupao nesamo beg od Lipe s Dimitrijom Karamanom, nego su tako radili i bosanski begovi 19. stoljeća s Jukićevim i Šunjićevim kupreškim guslarom Petrom Raničićem.

Gotovo tri stoljeća živjelo je muslimansko narodno pjesničtvo, a da ga nitko nije unosio u književnost. Istom u prvoj polovici 18. stoljeća zabilježene su muslimanske narodne pjesme prvi put u tako zvanom Erlangenskom rukopisu.

Mnogo će se još razprava napisati, dok se posve ne razjasni postanak toga rukopisa. Za danas znademo stalno, da je 217 što epskih što lirskih pjesama u njem zapisao neki Niemac, koji je putovao od Bihaća do Zemuna i do Bačke i Banata. On je pisao ćirilicom, a pomagali su mu, kako neki znaci kazuju, i zapisivači, koji su se služili latinicom, i to u onom pravopisu, koji je bio običajan u Bosni i u Dalmaciji. Sakupljač se susretao s pjevačima i kazivačima, koji su upotrebljavali različita narječja i pripadali različitim vjeroizpoviestima. Morao se susresti i s muslimanima, od kojih je bilježio pjesme. To mu je bilo lako moguće, jer je austrijska vojska u doba ratova princa Eugena Savojskoga i Josipa II. bila prodrla na više mjesta u Bosnu, a uz to je mogao preuzimati narodne pjesme i od muslimanskih zarobljenika, koji su se nalazili po različnim taborima i mjestima u državi Habzburgovaca. Ne bi bilo doduše izključeno, da je on bilježio muslimanske narodne pjesme i od kršćanskih pjevača i kazivača, ali to je manje vjerojatno. Svakako ni to ne bi oduzelo tim pjesmama njihova izvornoga značaja.

Analizom Erlangenskoga rukopisa nalazimo u njem priličan broj muslimanskih narodnih pjesama. Na pr. već pjesma 6., koja pjeva o agi Asan-agi, kako odpušta svoju mladu ženu radi neopravdane ljubomornosti, ima sve znakove muslimanskoga podrietla. Kršćanski se pjevač ne bi tako dugo zadržavao na pojedinostima, koje su čisto muslimanske. Isto tako muslimanska mora biti i pjesma 24., koja kazuje, kako Asan-aga odilazi »u Hrvate u svoje timare«, a u dvoru ostavlja sestru Umihanu i Kumriju robinju. Nemoguće je odrediti, gdje je narodni pjevač ili kazivač zamišljao te »Hrvate«. To je moglo biti nesamo u Turskoj Hrvatskoj, gdje je Evlija Čelebija nalazio kape »hrvatke«, nego i u drugim krajevima, kuda je dopirala vlast bosanskih vezira, kako se vidi i iz naslova Ferhad-bega, koji se g. 1558. podpisuje: sandžak kliški i hrvacki i primorski. Među ostalim nesumnjivo muslimanskim pjesmama Erlangenskog rukopisa ističu se osobito one pod brojevima 25, 54, 55, 57, 58, 61, 68, 77, 85, 86, 88, 91, 93, 95, 99, 101, 103, 104, 108,

126, 130, 140, 158, 159, 161, 162, 184, 191, 193, 200. Premda je to već čitava zbirka epike i lirike, ipak nam ona još ne daje podpune slike pjesničkoga stvaralačkoga rada bosanskih muslimana krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Muslimanski su vojnici voljeli nepoznatomu »Švabi« pjevati i mastne »začinke«, koje je on, kako se čini, s osobitim užitkom tražio od njih. Od pravih epskih pjesama odpale su nesamo sve legende i bajke (miti), nego i sve duže junačke pjesme. Ipak se i iz krnje slike vidi, da je tadašnje muslimansko narodno pjesničtvo bilo postiglo podpunu formalnu savršenost.

Erlangenski rukopis nije bio poznat ljudima, koji se zanimaju za književnost, sve do g. 1913., kada je pronađen u sveučilištnoj knjižnici u Erlangenu, a odatle ga je njemački učenjak Gesemann izdao na sviet istom g. 1925.

II.

U doba, kada se zapadna Europa stala življe zanimati za narodne umjetnine, muslimanske su narodne pjesme ostale nepoznate i nepriznate. Nije im pomogla ni »Hasan-aginica«, koja je očito potekla iz muslimanskoga područja, a zapala ju je častna zadaća, da prva krči put svjetskoj slavi našega narodnoga pjesničtva.

Prilike nisu krenule na bolje ni onda, kada je pred Evropu stupio Vuk Stefanović Karadžić.

Bit će da je preoštro sudio o njem Mehmed Dželaluddin Kurt, kada ga je obtuživao, da je on »znao ne samo mjesto imena Meho ili Fata metnuti Jovo ili Mara, nego i po svom planu i ciele naše narodne pjesme izvrtati«. Uzajamno izmjenjivanje kršćanskih i muslimanskih imena našao je Vuk već u samom narodu, jer su od vajkada muslimani i kršćani preuzimali pjesme jedni od drugih i preokretali ih na svoj kalup.

Najočitiji primjeri, kako su kršćani preuzimali pjesme od muslimana, jesu: »Hasan-aginica«, ili ona pjesma, u kojoj se Selinu (Selimu!) stavlja na grobnu ploču »krstno ime«

(MH-V. pj. 97.), ili »Ženidba Milića Sejina« (Huseina!) »sa prilikom Dukandunom selom« (Ib. pj. 177.) ili legenda o dženetskoj huriji, koja je u kršćanskom obliku postala »djevojkom od raja« (Ib. pj. 6.). Lj. Kuba zabilježio je i ove stihove:

Razboli se lijep Ivo
Na Đerzovu ravnom polju.
Viš' glave mu bojno koplje,
A za koplje dore svezat,
Grizka travu do koriena,
Kopa zemlju do koljena.[81]

Vidi se već na prvi mah, da je ovdje »lijep Ivo« iztisnuo Đerzeleza Aliju. Tu se zacielo Kubi ne može ništa prigovoriti, jer je on zabilježio tekst onako, kako ga je čuo u narodu.

S druge strane i muslimani su preuzeli od kršćana i vinopiju Dojčina Petra, nazvavši ga »mladim Mehemedom Biogradlijom« ili »sarhošem Alagom«, koji »popi sto dukata sve za jedan dan, i svog ata zlatna rata, i po Budima«,[82] kao i onoga obješenjaka i bekriju mladog Miklina (Erlangenski rukopis, pj. pod br. 186), koji se u muslimanskoj inačici prošetao kao »Mujo mlad niz taj bijel Budim-grad« (Dželaluddin Kurt). Kada čitamo, kako Ivan Karlović ili Ljević Mehmed stavlja na kušnju krepost koje hvalisave djevojke, ili kako majka zove preko gore ili preko vode Fatu ili Maru, tada nam je težko razpoznavati, je li starija u tim stihovima Fata ili Mara, i je li Ivan oteo prvenstvo Mehmedu ili Mehmed Ivanu. Stalno je svakako, da se mnoge pjesme, koje imaju isti tekst, pjevaju i danas kod kršćana s kršćanskim, a kod muslimana s muslimanskim imenima.

---

[81] Lj. Kuba: Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine, Glasnik zemaljskog muzeja za B. i H., g. XXII., str. 516, Sarajevo 1910

[82] Lj. Kuba: Pjes. i n. iz B. i H., Glasnik zem. muzeja g. XIX., Sarajevo 1907. i Sarajevo 1909.

Bez očevidnih dakle dokaza ne možemo protiv Vuka uspjeti s obtužbom, da je on pravio falzifikate mienjajući muslimanska imena u kršćanska. Ali je zato Vukova krivnja podpuno nesumnjiva u drugoj, mnogo većoj stvari. On je muslimanske pjesme ili sasvim prešućivao ili ih je tako razredio, da se one zapravo i ne opažaju. Uspio je na taj način obmaniti evropsko, a dobrim dielom i naše javno mišljenje, koje ne zna još ni danas za jednakopravan udio muslimana u stvaranju hrvatskoga narodnoga pjesničtva.

Više je muslimanskih narodnih pjesama tiskao Jukić u svojem »Bosanskom Prijatelju«, a neke je uzeo i u svoju zbirku, ali i to su bili samo neznatni primjerci iz golemoga cvietnjaka, koji se neprestano obnavljao sokovima domaćega tla, plodnom kišom i nebeskim zrakama sunca.

Muslimanski narodni pjevači — vrtlari toga cvietnjaka — umirali su jedan za drugim, a riedko se tko sjetio da zapiše njihove stihove. Postojale su samo gdjegdje oskudne pjesmarice, u koje su pismeni ljubitelji pjesničtva unieli bosančicom ili arapskim pismenima one pjesme, koje su im se sviđale. Ali te pjesmarice nisu išle dalje od družtva, recimo, kapetana ostrožačkoga Murat-bega Beširevića ili kojega drugoga muslimanskoga velikaša, te su isto tako neopazice izčezavale, kako su i nastajale.

Istom onda, kada se hrvatski muslimani nađoše u istom imperiju s hrvatskim katolicima, pojaviše se sabirači, koji su izpravljali stogodišnju nepravdu ili nehaj prošlih pokoljenja.

Kada je Mehmed Kolak Kolaković kao predteča drugih muslimanskih pjevača iz tako zvane Turske Hrvatske došao u Zagreb, da pjeva pred ljudima, koji su po prvi put bilježili posve kritično svaki stih narodnih pjesama, podigoše se u Novom Sadu i u Beogradu prigovori protiv toga. Velikosrbski vukovci osjećali su vrlo dobro znamenitost toga događaja. Osjećali su to mnogo bolje nego i sami Hrvati u Zagrebu. Muslimanima je bilo otvoreno kulturno svetište i središte, kamo će unieti svoje lare i penate. Duh u tom svetištu i središtu bio je hrvatski. Ostvarivao se jedan od temeljnih uvjeta za konačno narodno opredjeljivanje bosanskih muslimana. To je boljelo one, koji su u temelje svojega narodnoga obstanka unieli niekanje muslimanskih prosvjetnih tekovina. Oni su i tada javnim napadajima pokušali da odkinu muslimane od Zagreba.

Dr. Luka Marjanović, čovjek kompromisa, koji se bojao kidati sve veze s pretjeranim vukovcima, odgovorio im je i previše pomirljivo:

»Bilo je ljudi s jedne strane, koji su u svoje vrieme govorili i pisali, da je bolje, da Bosna ostane turska, nego da preko austrougarske monarhije bude hrvatska; tako i sada vele za narodne pjesme, da je bolje, da ih i ne ima ili da ih nestane, nego da se sakupljaju i izdaju pod imenom hrvatskim. Razlikujući dobro pojedince od naroda, braći Srbom velim ja ovo: Mehmed (Kolaković) je dosele već 30 godina pjevao, a nije ga našao do prošaste jeseni ni Srbin ni Hrvat. Zar vam je žao, što smo ga našli? Da smo znali, mi bi ga nagovarali, da pođe u Novi Sad ili Beograd . . .«

Ova rečenica o Novom Sadu i Beogradu, kako se razabira iz konteksta, svakako je bila ironija. Marjanović nije bio tako uslužan prema tim središtima srbskoga prosvjetnog života, da bi bio spreman slati u njih muslimanske narodne pjevače. Ali i on je mislio, da Srbi mogu proizvode Mehmeda Kolaka Kolakovića i njegovih drugova nazivati isto tako srbskim imenom kao i Hrvati hrvatskim. Zato je savjetovao novosadskim i beogradskim prigovarateljima:

»Imade još mnogo pjevača po Srbiji, Bosni i po Lici; eto vas, a eto pjevača!« (Vienac 1887., str. 172.).

Nisu ga poslušali, da idu zapisivati muslimanske pjesme. Bili su sliepi pristaše Vukova mita, u kojem nije bilo častna mjesta za muslimansko narodno pjesničtvo ni pod kojim imenom. Zato im nije bilo stalo do života toga pjesničtva ni u Zagrebu ni u Sarajevu ni u Novom Sadu ni u Beogradu Oni su jednostavno željeli njegovu smrt.

Međutim g. 1888. i 1889. izašle su u Sarajevu dvie omašne Hörmannove knjige s naslovom: »Narodne pjesme Muhamedanaca u Bosni i Hercegovini«. Umjereniji su vukovci

bili razoružani. Muslimansko je narodno pjesničtvo bilo za njih pravo odkriće. Vjerovali su prije toga, da se poslije Vuka narodna pjesma podpuno izrodila, a Hörmannova im je zbirka doniela pred oči dokaze, da nije tako. Dr. Vatroslav Jagić napisao je u glavnom pozitivnu ocjenu, a u zamjerkama, koje je iznio, dao je osobitu važnost jednoj, koja tuče njega, a ne Hörmanna. Prigovorio je naime, što je zbirka tiskana latinicom, a ne ćirilicom! Tako je moćan u ono vrieme bio mit ćirilskoga pravoslavlja. Inače je dr. Jagić opravdano zamjerio, što je ikavski izgovor bio preokrenut u ijekavski. Tu je on bio bliži hrvatskoj narodnoj duši nego Hörmann. Ali Jagić se nije nikada usudio podići tu istu zamjerku i protiv Vuka, za kojim se Hörmann zapravo poveo!

Tada se dogodilo nešto, čega nijedan Hrvat nije smio očekivati. Zagrebački »Vienac«, glavni hrvatski književni list, objelodanio je g. 1888. vrlo oštru kritiku Hörmannove knjige. Napisao ju je nitko drugi nego sam dr. Luka Marjanović! Stvar je bila podpuno razumljiva: ljubomorni branitelj muslimanskoga narodnoga pjesničtva nije mogao oprostiti takmacu, koji mu je ugrabio prvenstvo. U osam brojeva »Vienca« izašla je razvučena kritika, koja je činila Hörmanna odgovornim ne samo za prave pogrješke zbirke, nego i za ono, što je obći nedostatak narodnoga pjesničtva.

Premda u Hörmannovoj prvoj knjizi imade i prvorazrednih narodnih pjesama, ipak se dr. Luka Marjanović usudio napisati i ovo: »Pitali su me mnogi, što držim do pjesama I. knjige Sarajevske zbirke; a ja im odgovarao, da neka mi se u po noći oči zavežu, pak neka me do hrpe pjesama dosada po »Matici« zabilježenih dovedu, ja ću 39 pjesama izvući na sreću, pak će najlošija »Matičina« pjesma biti kao najbolja Hörmannove zbirke. Ne bojim se ovo i napisati.«

Analizirajući pojedine pjesme u Hörmannovoj prvoj knjizi držao se Marjanović neobične metode. Riedko je o kojoj pjesmi priznao, da ide »u red dobrih« ili »u red boljih.« Ali i tada je priznanje oslabljeno prigovorom, da pjesma nema dobra naslova, da nema tumača ili da su neke

rieči krivo protumačene. Gdje sabirač nije mienjao ništa, to se bilježilo na rovaš proti njemu; a ako je što promienio, onda još gore za njega. Jednom nije valjala topografija, drugi put kronologija. Pa i za anatopizme i anahronizme samih pjevača imao je odgovarati izdavač sarajevske zbirke. Na koncu je Marjanović kazao:

»Na temelju rečenoga i onoga, što nisam rekao — jer bi izmučio čitaoce ove ocjene — ja bi preporučio g. Kosti Hörmannu, da savjetuje bosansko-hercegovačkoj vladi, neka svu nakladu potegne nazad i neka ju, sačuvavši njekoliko primjeraka — uništi. Tim će vlada više usluge učiniti bosanskoj literaturi, nego ako makar bezplatno ovu I. knjigu u narod i učeni sviet razpača.«

U svojem odgovoru ponio se Hörmann kao vitez i pravi Hrvat. Izjavio se spremnim, da prihvati sve dobre savjete i prigovore dra Jagića, jedino je odbio njegov zahtjev, da pjesme tiska ćirilicom. Obširnije se osvrnuo na kritiku dra Luke Marjanovića. Nije zatajio svojega bola, koji se očitovao i u ovim riečima:

»Ja kritike, šinula je guja,
I orlu bi oblomila krila!«

Dalje je nastavio Hörmann:

»Nadah se i s ove strane trieznome i nepristranome sudu, ali kad tamo, g. kritičar sio jalom u srcu, zaoštrio ubojito pero, namočio ga u žuč i stao mi čitati molitvu, kakvoj se ni u snu nadao nijesam. Sva knjiga, veli g. kritičar, ne vrijedi ćumura, na kome bi je valjalo spržiti.«

Kada je Hörmann naredne godine izdao drugu knjigu svoje zbirke, pritekao mu je u pomoć vukovac dr. Tomo Maretić. Napisao je u 41. i 42. broju »Vienca« g. 1889. kritiku, koja je bila mnogo pravednija od kasnijega njegova suda, prema kojem bi od svih onih pjesama, koje su tiskane do g. 1909., bilo najviše oko 100 vriednih (Naša narodna epika, str. 4). Maretić je u »Viencu« priznao, da je »Hörmann našoj književnosti učinio veliko dobro«, što je skupio i izdao dvie knjige muslimanskih epskih pjesama. Od 75

pjesama proglasio je samo dvie »apsolutno lošima«, no »za dobru polovinu« — nastavio je dalje — »pravedna kritika mora reći, da su dobre i liepe, a gdjekoje u toj polovini za cielo veoma dobre i veoma liepe«. Kao da želi popraviti nepravdu, koju je u prošloj godini dr. Luka Marjanović u »Viencu« bio načinio Hörmannu, rekao je dr. Maretić u svojoj kritici i ovo: »Kako iskreno pozdravljamo trud g. Hörmanna, što ga je imao oko dvije do sad izdane knjige, tako mu iskreno želimo junačkoga zdravlja, dobre volje i ustrajnosti, da sretno izda i treću knjigu.«

Na žalost Hörmann nije nastavio zaslužnog izdavalačkog posla. Krila su mu ipak bila oblomljena. Ali zato su muslimani s priznanjem razgrabili njegovu zbirku, tako da je g. 1933. moralo doći i do drugog izdanja.

Ne starajući se mnogo za rivalske tjesnogrudnosti prihvatio je narod i sliedeće dvie knjige muslimanskih junačkih pjesama, koje je g. 1898. i 1899. pod uredničtvom dra Luke Marjanovića izdala Matica Hrvatska.

Uz te četiri knjige ušla je u muslimanske kuće i knjiga Banjalučanina Esada Hadžiomerspahića.

Jednu knjigu tako zvanih ženskih pjesama izdao je god. 1902. u Mostaru Mehmed Dželaluddin Kurt, koji je na čelo svoje zbirke stavio ovu posvetu:

»Neumrlom hrvatskom otadžbeniku dru Anti Starčeviću, prijatelju islamskog naroda, u znak najdublje harnosti posvećuje sabirač«.

Tiskanomu zakladu muslimanske narodne epike i lirike valja još pribrojiti mnoge pjesme u V., VI., VII., VIII. i IX. knjizi Matičine zbirke, a osobito X. knjigu, u koju je dr. Andrić uvrstio »haremske pričalice«.

Velik broj muslimanskih epskih i lirskih pjesama objelodanjen je u manjim knjigama, na pr. u knjizi Niemca Krausza »Smailagić Meho«, u »Muslimanskim junačkim pjesmama« Alije Nametka, zatim u više naučnih i književnih časopisa, a osobito u »Glasniku zem. muzeja za Bosnu i Hercegovinu«, u »Beharu« i »Novom Beharu«. U svemu je

što u knjigama što u rukopisima sakupljeno više od pola milijuna muslimanskih narodnih stihova.

Sve su to ipak samo odlomci onoga golemoga duševnoga blaga, koje se izgubilo u prošlim stoljećima, a djelomice se nalazi još i danas samo u živoj narodnoj predaji.

III.

Premda je hrvatsko muslimansko narodno pjesničtvo došlo u novije vrieme i do međunarodnog priznanja, ipak mu pristaše Vukova mita nisu davali u školama onoga mjesta, koje mu pripada po zasluzi. Najviše, što se priznavalo, bilo je to, da muslimanska narodna epika smije biti u školskim pomoćnim knjigama zastupana jednim ciklusom, u kojem su se za ogled tiskale najviše dvije pjesme. U »Narodnim pjesmama srpskohrvatskim« od g. 1938. zapala je ta čast ove pjesme: »Budalina Tale dolazi u Liku« i »Smrt ličkog Mustaj-bega«.

Međutim valja naglasiti, da nema gotovo ni jednoga kršćanskoga ciklusa, komu na drugoj strani ne bi odgovarao kao nadopuna ravnopravan ciklus muslimanskih narodnih pjesama.

Ako doba hrvatske narodne poviesti do g. 1463. shvatimo kao tezu našega narodnoga razvoja, a doba od 1463. do najnovijega vremena kao antitezu, koja je istom osnutkom Nezavisne Države Hrvatske prešla u konačnu sintezu, t. j. u ujedinjenje i istosmjerno usklađivanje svih narodnih snaga, onda ćemo vidjeti, da je u razdoblju antiteze muslimanska narodna pjesma predstavljala čitav jedan kulturni sviet, koji je vrlo razgranjen i bogat.

Muslimanska narodna epika — kao i kršćanska — obuhvaća legende, bajke (mite), romance i balade, kraće epske pjesme iz životinjskoga carstva i junačke pjesme.

U svim tim skupinama imadu muslimani zajedničke glavne temelje s kršćanima, ali osim toga nalaze se kod njih i neke njihove posebne značajke. Tako se na pr. u njihovim legendama — kao i u kršćanskima — očituje veza s Bogom,

štovanje svetaca, vjera u nadnaravnu moć molitve, blagoslova i kletve, opisivanje čudesa, pohađanje svetišta, nagrađivanje pravednika u raju, kažnjavanje nepopravljivih grješnika u paklu i t. d. No u plastičnom utjelovljivanju tih istina svagdje se očituje i po koja veća ili manja razlika.

Također u junačkim muslimanskim pjesmama jače se iztiče gdjekoja njihova osobina nego u kršćanskima. To vriedi osobito za njihov odnos epskog i lirskog elementa. Junačke su muslimanske pjesme kadkada pune obširno izrađenih lirskih odsjeka, koji mogu postojati i kao samostalne umjetnine. Osim toga se te pjesme pretvaraju gdjekada po svojim višestrukim zapletima, po razgranjenoj glavnoj radnji i po brojnim epizodama gotovo u prave romane i epove, koji znadu zapremati i preko 4.000 stihova.

Muslimansko je narodno pjesničtvo izvršilo veliku odgojnu zadaću u prošlosti, zato se njegove osobine otvorenosti, ponosa, junačtva i drugih vrlina nalaze i danas u volji i mentalnosti onoga diela hrvatskoga naroda, koji je dr. Ante Starčević nazvao najčistijom hrvatskom krvlju.

Hrvatsko je ime u muslimanskom narodnom pjesničtvu dakako dosta riedko. Kao što je u doba Sibinjanina Janka i kralja Matijaša bilo prevladalo za hrvatski kršćanski dio ime »Ugrin«, tako je kod muslimana sve do najnovijega vremena ime »Turčin« potisnulo sve druge oznake. Ime Hrvat spominje se ipak na pr. u pjesmi o Hrvatu gradu i Hrvi barjaktaru. Ili u pjesmi »Miza materina«, u kojoj zadnja dva stiha refrena glase: »Ala Hrvat na Madžar', — nek se Madžar ljuti«. Ti stihovi bit će da su novijega postanja, valjda tamo od g. 1848. i 1849. kao uspomena na ratovanje između Hrvata i Madžara. Starije je zacielo hrvatsko ime u pjesmi, koja se počinje stihovima:

Pošetala Arvatova Ajka,
Pošetala preko Bazerdena,
Ona sreta Arvatova Muju.
Tri puta je njega pobratila:
»Bogom brate, Arvatović Mujo,
Naj ti ovu vezenu mahramu . . .«

Zanimljiva je svakako pojava, da u cieloj poviesti bosanski muslimani nigdje ne prihvaćaju borbu s hrvatskim katolicima kao s Hrvatima, nego ih nazivaju ili Madžarima ili »nimadijom« ili »Kranjcima« ili »šokadijom« ili »vlašadijom«. A ipak su to bili isti vojnici, koji su po svim bojištima Europe i u svim posadama kršćanskih država bili poznati kao Hrvati. Tu pojavu možemo tumačiti tako, što bi borba proti hrvatskomu imenu bila otežala i sam položaj bosanskih muslimana u dugotrajnim ratovima, jer je hrvatsko ime bilo i kod njih častno, kako se vidi iz mnogobrojnih muslimanskih patronimičkih i toponomastičkih naziva. Bosanski su se muslimani uobće čuvali, da se bore protiv hrvatskoga imena. Zato je i pjesnik Kaimija poručivao Mletčanima, kada su oni razpaljivali dalmatinske Hrvate protiv bosanskih muslimana i organizirali protiv Bosne čete, koje su, kako je poznato, nosile ime hrvatskih konjanika i hrvatskih pješaka:

Nemojte se kladiti,
A Hrvate paliti,
Zlatom ćete platiti,
Kad vam ode Kandija.

Na klasičnom tlu Turske Hrvatske rodilo se najtipičnije muslimansko narodno pjesničtvo.

Čitamo li danas rieči dra Luke Marjanovića:» Kažu sami Bošnjaci, da su najbolje pjesme i najbolji pjevači na Krajini«, — može nam se pričiniti, da to govori kampanilistički ponos, jer je i Marjanović bio Krajišnik. Ali to njegovo mišljenje potvrđuju i ljudi iz drugih krajeva, jer je Krajina bila pjesnička i junačka zemlja, u koju su gledali s najvećim poštovanjem muslimani cieloga Balkana.

U Novom Pazaru pjevaju muslimani i danas o braći Hrnjicama, o Mustaj-begu Ličkom, o Bojičiću Aliji, Tali Budalini, o travničkim vezirima i drugim junacima krvave Krajine. Krajiško je ime postalo za njih kao obći pojam znak umjetnosti i junačkih bojeva, zato oni nazivaju svoje junačke pjesme »krajišnicama«, a svoje guslare »krajišni-

cima«. Gdje je ta pjesnička i junačka zemlja, ta Krajina, koja je na njih toliko utjecala, to se vidi i iz početka jedne pjesme njihova guslara Azema Halilovića:

Skupilo se trides' krajišnika
Na Udbinu u londžu zelenu . . .

Od Sarajeva prodirao je preko Novog Pazara kulturni utjecaj hrvatske muslimanske pjesme i među Arbanase na Kosovu polju i u Metohiji, gdje se junačke deseteračke pjesme zovu »krešnice«. A u okolini Kumanova takve pjesme, koje pjevaju također o Muji i Halilu Hrnjicama, o Tankoviću Osmanu, Tali Budalini i njihovoj družini, zovu se jednako kao i u Novom Pazaru, t. j. »krajišnicama«.

Potanje će iztraživanje u budućnosti pokazati, koliko je priloga hrvatsko muslimansko pjesničtvo dalo i onim krajevima, koji se nalaze dalje na iztok od Kumanova.

Znamo, da je hrvatska muslimanska narodna pjesma preuzela mnogo toga od Carigrada. Ali ne smijemo zaboraviti ni to, da je i Carigrad u svojoj kulturnoj zoni preuzeo gdjekoju stvar od hrvatskih muslimana. Ako je hrvatska rieč »baština« mogla ući i u osmanlijske zakonike, ne ćemo biti nimalo preuzetni, ako reknemo, da su hrvatski muslimani morali nuždno unieti i u iztočno pjesničtvo neke elemente svoje narodne pjesme, kojom je bila nadahnuta njihova duša.

Pošto se muslimanska narodna pjesma utvrdila proti svim svojim protivnicima kao velika kulturna vriednost, moglo bi opet doći do prepirke, kojemu ona narodu zapravo pripada. Odgovor je isti kao i kod dubrovačke književnosti.

Pjesnička djela ne mogu pripadati onomu narodu, koji je nekada htio da ih podpuno uništi, a kada su ona u borbi s njime ipak ostala na životu, on bi želio da ih kao ratni plien unese u svoje muzeje ili da ih po uzoru Nebukadnezara, koji je pijančevao iz zaplienjenog hramskog posuđa, upotrebljava za one svrhe, za koje ona nisu određena.

Hrvati su se borili za obstanak i za priznanje muslimanskog narodnoga pjesničtva. Oni su dali tomu pjesničtvu častno mjesto u svojoj narodnoj prosvjeti. Zato to pjesničtvo

pripada njima. Pripada im pogotovu zato, jer i muslimani pripadaju hrvatskom narodu.

Tiskane su zbirke hrvatskih muslimanskih pjesama već dosada izvršile vrlo veliko poslanje. Muslimanske su ih obitelji prihvatile kao kakvu svetinju, gledajući u njima najbolji putokaz za svoje konačno narodno opredjeljenje. Kao kod rada Gundulića, Palmotića i Đorđića, tako se pokazalo i kod pjesama Mehmeda Kolaka Kolakovića, Hamida Kunića, Salka Vojnikovića-Pezića i njihovih drugova, da duhovna dobra, koja su stvorena u prošlosti, pripadaju onomu narodu, koji ih ljubi i dalje razrađuje.

Stari grčki dramatici Eshil, Sofoklo, Euripid i drugi iznosili su na pozornicu prizore iz Homerove Ilijade, Odiseje i drugih riznica svoje bogate narodne predaje. I hrvatski su dramatici već u doba Hanibala Lucića posegnuli za sadržajima iz narodnih pjesama. U tom radu, koji traje već četiri stotine godina, muslimanske su narodne pjesme u novije vrieme dale najviše motiva onomu dielu hrvatske drame, koji se oslanja na narodnu predaju.

Mulabdićeva drama o Đerzelez Aliji pala je brzo u zaborav, a isto će se dogoditi možda i s dramom Rasima Filipovića »Mošćanice, vodo plemenita«. Kušanove drame »Zaplakala stara majka Džafer-begova« i »Dva Morića« morat će istom proći kušnju vremena, da se vidi, hoće li se održati. Ali Ogrizovićeva »Hasan-aginica« ne će više doživjeti nikakvih potresa, jer je njezina vriednost utvrđena za sva vremena. Ona je postala klasičnom dramom, koja je našla priznanje i izvan granica hrvatske domovine.

IZVORNA HRVATSKA »HASAN-AGINICA«

I.

»Hasan-aginica« je ponos hrvatskoga narodnoga pjesničtva. Stavljamo je u svaku antologiju i hrestomatiju hrvatskih narodnih pjesama. Njezinu dramatizaciju od Ogrizovića predstavljamo i pred tuđincima, da pokažemo estetsko i etičko bogatstvo hrvatske narodne duše.

A ipak je s »Hasan-aginicom« bio započeo naš privremeni poraz u međunarodnom javnom mišljenju. Poraz, koji nije bio manje sudbonosan od poraza na bojnom polju. Jer kad koji narod izgubi kakvo dobro, koje predstavlja njegovu kulturu, to je isto tako bolno, kao da je izgubio koji dio svojega narodnoga zemljišta. Za takva kulturna dobra, može se isto tako kao i za pojedine domovinske krajeve izreći Zaharov vapaj:

Tvoj biser krasni tudi su gusari
Pooteli . . .

Talijanski opat Alberto Fortis uveo je g. 1774. tu pjesmu u evropski sviet. Ali je nije uveo pod hrvatskim, nego pod morlačkim imenom. A morlačko je ime od najstarijih vremena pa sve do danas vriedilo kao etnografska građa, a ne kao nacionalna afirmacija. Morlačtvo je poput afričkih plemenskih zajednica moglo biti uklopljeno u svaku tuđu državu. Zato su različiti tuđinski imperialisti radije pogodovali njemu nego hrvatstvu, koje je od ranoga srednjega vieka značilo uviek nezavisnu narodnu volju i težnju za podpuno samostalnim vrhovničtvom.

Sam Fortis nije imao zle namjere, kada je izticao u svojem putopisu Morlake ili Vlahe. Naprotiv on je htio da bude morlački apologet. U tuđini je čuo, da je to poludivlja čeljad, odana grabežu, paležu i svakojakomu divljačtvu. U toj su ga predrazsudi kušali utvrditi i neki stanovnici dalmatinskih gradova. Ali kada se on osobno uvjerio o čestitosti i darovitosti tih ljudi, nije se ustručavao pred cielim europskim svietom ustati na njihovu obranu.

Ne možemo dakle zamjeriti Fortisu, što je on najkorjenitije Hrvate prikazao kao Morovlahe. Ali možemo zamjeriti onima, koji su nekoliko desetaka godina prije njega gušili razvoj hrvatske sviesti nesamo među dalmatinskom inteligencijom, koja je dala izrazitog hrvatskog narodnog budioca fra Filipa Grabovca, nego i među onim seljacima, koji su nekada u mletačkoj vojsci bili poznati kao hrvatski vojnici i hrvatski konjanici, a kasnije im nije preostalo drugo, nego da svoju samobitnost iztiču makar i pod onim imenom, koje je po svjedočanstvu hrvatskog povjestničara Luciusa bilo od davnine poruga za svakoga pravoga Hrvata. Hrvatski seljaci u gorskoj Dalmaciji nisu više shvaćali kao poniženje, kada su ih građani iz primorja i s otoka nazivali Vlasima, a i oni sami nisu imali zacielo nikakvih uvredljivih primisli, kada su govorili Fortisu na jednom putovanju po brdima pokraj rieke Cetine, diveći se njegovoj vještini, koju je pokazivao penjući se po kamenju: »Gospodine, ti nisi Lancmanin, ti si Vlah.« A sam Fortis kaže, da mu je to ime (Vlah) više laskalo nego sve pohvale učenoga svieta.

Od morlačkoga prijatelja Fortisa došla je »Hasan-aginica« do mnogo znamenitih europskih književnika. Naišao je na nju i najznamenitiji njemački pjesnik Goethe, koji je na njoj okušao svoje prevodilačko umieće. On je o tom svojem prievodu napisao g. 1822. u razpravi »Srbske pjesme« i ovo:

»Prošlo je već petdeset godina, odkako sam preveo »Hasan-aginicu«, koja se nalazila u putopisu opata Fortisa, a odatle je prenesena i u »Morlačke biljež̌ke« grofice Rosenberg. Preveo sam je prema priloženom francuzkom prievodu naslućujući ritam i pazeći na red rieči u izvorniku.«

Književni povjestničari dokazaše, da se Goethe ovdje malo zabunio. Nije čudo, bio je već starac, pa ga je izdalo pamćenje. On je izradio svoj prievod prema prievodu Werthesa. Svakako valja njegov književni posao kvalificirati kao prievod prievoda. Naravno, da se pri tom morala izgubiti mnoga značajka i ljepota izvornika. Ipak je njegov prievod bolji od izravnoga prievoda opata Fortisa. Da se o tom uvjerimo, dovoljna je samo malena poredba.

Prvih devet stihova glasi u Fortisa ovako:

Che mai biancheggia là nel verde bosco?
Son nevi o Cigni? Se le fosser nevi,
Squagliate ormai sarebbonsi: se Cigni,
Mosso avrebbero il volo. Ah! non son bianche
Nevi, o Cigni colà; sono le tende
D'Asano, il Duce. Egli e ferito, e duolsi
Acerbamente. A visitarlo andaro
La Madre, e la Sorella. Anche la Sposa
Sarebbev' ita; ma rossor trattienla...

Fortis je, kako vidimo, preveo »Hasan-aginicu« u jambskom jedanaestercu, koji izaziva drugačiji psihologijski ugođaj nego naš deseterac. Osim vanjskoga ritma promienjen je u tom prievodu i unutrašnji ritam, jer su asociativne jedinice raztrgane. U izvorniku idu te jedinice uporedo sa stihovima, a u prievodu se sjeckanjem, ili ako tko hoće, enjambementom prenose dielovi uzko povezanih asociacija iz jednoga stiha u drugi.

Kod Goethea glasi taj isti odlomak »Hasan-aginice« ovako:

Was ist Weisses dort am grünen Walde?
Ist es Schnee wohl oder sind es Schwäne?
Wär' es Schnee, er wäre weggeschmolzen;
Wären 's Schwäne, wären weggeflogen.
Ist kein Schnee nicht, es sind keine Schwäne,
's ist der Glanz der Zelten Asan Aga.
Niederliegt er drin an seiner Wunde:
Ihn besucht die Mutter und die Schwester,
Schamhaft säumt sein Weib, zu ihm zu kommen.

Tu se odmah vidi, da je Goetheov prievod i s pjesničkoga i svakoga drugoga stajališta neizporedivo bolji.

Poslije Goethea zanimali su se i drugi znameniti europski književnici za »Hasan-aginicu«. Herder ju je u Goetheovu prievodu unio u svoju antologijsku zbirku »Stimmen der Völker in Liedern«. I kod njega je još naznačeno, da prievod potječe »iz morlačkoga«.

Ali kada su početkom 19. stoljeća počeli Europu preobražavati snažni narodni pokreti, pitali su se predstavnici europskog mišljenja, tko su ti Morlaki, i kojemu narodu zapravo pripada »žalosna pjesanca plemenite Asan-aginice« (canzone dolente della nobile sposa d' Asan Aga).

Zagreb je kao središte Hrvata trebao tada razviti u Evropi žilavu borbu ne samo za hrvatsku državnost nego i za priznanje hrvatske narodne pjesme. Tražila je to od njega i hrvatska književna poviest. Hrvatski narod, koji je više stoljeća davao poklonike narodne pjesme Šižgorića, Đoru Držića, Hektorovića, Lucića, Zoranića, Križanića, Kačića, Reljkovića i druge, nije smio dopustiti, da mu to vodstvo iztrgnu iz ruku ljudi bez takve tradicije.

Na žalost, Zagreb nije izvršio do kraja svoju dužnost prema hrvatskoj narodnoj pjesmi. Svi pokušaji Vrhovca, Gaja, Vraza i drugih ilirskih pregalaca, da sakupe i u sustav svedu hrvatske narodne pjesme i pripoviedke, ostadoše fragmentarni, polovičarski i diletantski. Mnogo je tomu bila kriva i ilirska maglovitost.

Uto se među Srbima pojavio Vuk Stefanović Karadžić, koji je obilno izkoristio sklonost njemačkih književnika prema »Hasan-aginici« i prema narodnjačkim pokretima na Balkanu. Velika imena Goethea, Herdera, Grimma i Rankea, zatim imena Kopitara i drugih tadašnjih slavista, a uz to i romantizam kod svih evropskih naroda, omogućiše Vuku, da je nesamo srbske nego i hrvatske narodne pjesme prikazao Europi pod srbskim imenom. Odtada je »Hasan-aginica« ubrojena u evropskom svietu među srbske pjesme.

Predstavnici zagrebačkog tako zvanog ilirskog preporoda, zapleteni jugoslavenskim i sveslavenskim predpostavkama,

nisu se tomu dovoljno opirali. Oni su u glavnom bez većega prosvjeda gledali na Vuka, koji se i u političkom i u književnom radu svagdje borio za svoju protuhrvatsku nauku, po kojoj bi svi štokavci imali biti Srbi. Prevelika susretljivost prema Vuku učinila je zagrebačke »Ilirce« u shvaćanju hrvatske narodne pjesme tako tupima, da su oni s priličnim nerazumievanjem i nehajem odbili bosanskoga franjevca Ivana Franju Jukića, koji im je nudio, da izdadu njegove narodne pjesme i pripoviedke, a oni se oglušiše tomu i pridonesoše svoj dio preranoj smrti čovjeka, kojemu su uz dalekovidniji postupak mogli omogućiti, da postane hrvatski Vuk.

II.

»Hasan-aginica« je, kao i mnoge druge hrvatske pjesme, širila po Evropi srbsku slavu.

U naučnom evropskom svietu pobiedila je vukovština tako svestrano, da su najznamenitiji slavisti Hrvatima uobće poricali narodnu epiku. Zato je Slovenac Miklošić još g. 1870. u svojem djelu »Die Volksepik der Kroaten« iznio kao kakvo novo odkriće hrvatske bugaršitce pišući u svojem predgovoru i ovo:

»Da su slavenska plemena bogata narodnim pjesmama, obće je poznato, manje je poznato, da samo tri među njima imadu narodnu epiku: Srbi, Bugari i Rusi. K spomenutim plemenima pristupaju sada Hrvati...«

Kasnije su predstavnici slavistike postali nešto pravedniji prema Hrvatima, ali unatoč tomu hrvatski je posjed u narodnoj pjesmi ostao za njih uviek dosta nejasan. Što je bilo hrvatsko, to su nazivali srbskohrvatskim ili jugoslavenskim, a u isto vrieme sve su Vukove pjesme ostale za njih i dalje samo srbske. Zato su se vrlo rado pozivali i na knjigu dra Milana Ćurčina, izašlu god. 1905. u Leipzigu pod naslovom »Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur«.

Međutim dokle je god koji narod živ, njegove revindikacije nikada ne zastaruju. Ni »Hasan-aginica« nije mogla biti izgubljena za hrvatski narod. Hrvati su je uviek reklamirali

za sebe, a što je glavno, oni su je najviše obrađivali u književnosti i najvjernije ucjepljivali njezin duh u svoju dušu.

Ipak »Hasan-aginica« nije ušla u hrvatske škole u izvornom obliku, nego promienjena. U glavnom onako promienjena, kako ju je preudesio Vuk, koji je prvi sebi stavio za zadaću, da je očisti od »štamparskijeh i pisarskijeh pogrješaka«.

U načelu ne bi smio nitko zabacivati apriori takvo čišćenje, jer je »Hasan-aginica« imala odmah u početku tu nesreću, da je ni Fortis nije prepisao točno onako, kako je izašla iz narodnih usta.

Vuk je za sabiranje narodnoga blaga bio proglasio ovo pravilo: »Pjesme, zagonetke i pripoviesti to je gotova narodna književnost, kojoj ništa više ne treba, nego je vjerno, čisto i nepokvareno skupiti«.

Međutim, istina je to, da se Vuk u velikom dielu svojih pjesama nije držao ovoga pravila. On je bio nesamo sakupljač nego i obrađivač i prerađivač narodnoga blaga. Pošlo mu je za rukom, da gotovo svim svojim narodnim pjesmama dadne i svoje obilježje. Bio je genialniji narodni pjevač od svojega dosta bajoslovnoga Filipa Višnjića i Tešana Podrugovića, pa je mienjajući i narječja i imena junaka, zabašurujući kadkada mjesta, u kojima je našao neke pjesme, dotjeravajući ritam i nadopunjujući stihove i pojedine odsjeke dao svietu umjetnine, koje su s estetske strane velikim dielom bolje od njihovih izvornika, ali ipak to nije u svem onakva »narodna književnost, kojoj ništa više ne treba, nego je vjerno, čisto i nepokvareno skupiti«.

Da se Vuk točno držao svojega pravila, on je iz podataka, koje daje Fortis, lako mogao pronaći put, kojim mu je trebalo poći.

Fortisovi Vlasi govore ikavski: dobra srića, bižati, slip, srićan, pasja viro, lancmanska viro, skoči-gori, vrilo Cetine, pisma i t. d.

U samoj Fortisovoj »Hasan-aginici« sačuvali su se ikavski ostatci:

»Gdi me šalje od petero dice!«
»A dva sina prid nju izhodahu.«
»Starišini svatov govorila:
Bogom brate, svatov starišina!«
»Svoju dicu ljepo darovala.«

Ostali je tekst »Hasan-aginice« tiskao Fortis u jekavskom izgovoru. Kod njega nema nigdje ije, već svagdje stoji je (bjeli, snjezi, odjeliti, vrjeme, ljepo i t. d.). Samo na jednom mjestu, valjda tiskarskom pogrješkom, stoji vienčanje mj. vjenčanje.

No da je ciela pjesma bila ikavska, za to navodi bjelodan dokaz sam Fortis, kada u bilježci izpod teksta tiska prva četiri stiha glagoljicom, crkvenom ćirilicom i bosančicom. O bosančici, koju naziva morlačkim kurzivom, veli:

»Il corsivo de' Morlachi e men bene ortografato, ma mantiene più la verità della loro qualunque siasi pronunzia, da cui nel testo io mi sono un po allontanato.«

Fortis se dakle prema vlastitom priznanju udaljio u tekstu ponešto od narodnoga izvora. Točno se može ustanoviti, kakve je vrsti bilo to udaljivanje. U bosančici, za koju on kaže, da najbolje reproducira morlački izgovor, tiskani su ti stihovi od slova do slova ovako:

Što se bili u gori zelenoj?
Al su snizi al su labutovi?
Da su snizi, već bi okopnuli,
Labutovi već bi poletili.

Pjesma je dakle bila ikavska, a Fortis ju je (valjda pod utjecajem dubrovačke književnosti) preokrenuo u jekavsku. Pritom nije bio dosljedan, jer je na nekim mjestima ostavio ikavštinu, a na dva mjesta stavio je jekavštinu i tamo, gdje joj nikako nema mjesta (stavio je »u gorje« mj. »u gori« i »u bešicje« mj. »u bešici«.

Vuk dakle ne bi bio ništa pogriešio, da je prema svojem vlastitom pravilu, uklonivši tiskarske i pisarske pogrješke, tiskao tekst »Hasan-aginice« ovako:

Što se bili u gori zelenoj?
Al' su snizi, al' su labudovi?
Da su snizi, već bi okopnuli,
Labudovi već bi poletili.
Nisu snizi, nit' su labudovi,
Nego šator age Asan-age.
On boluje u ranami ljutim.
Oblazi ga mater i sestrica,
A ljubovca od stida ne mogla.
Kad li mu je ranam' bolje bilo,
Ter poruča virnoj ljubi svojoj:
»Ne čekaj me u dvoru bilomu,
Ni u dvoru ni u rodu momu!«
Kad kaduna riči razumila,
Još je jadna u toj misli stala,
Jeka stade konja oko dvora,
I pobiže Asan-aginica,
Da vrat lomi kule niz pendžere.
Za njom trču dve ćere divojke:
»Vrati nam se, mila majko naša,
Nije ovo babo Asan-ago,
Već daidža Pintorović-beže!«
I vrati se Asan-aginica
Ter se viša bratu oko vrata:
»Da, moj brate, velike sramote,
Gdi me šalje od petero dice!«
Beže muči, ne govori ništa,
Već se maša u žepe svione
I vadi njoj knjigu oprošćenja,
Da uzimlje podpuno vinčanje,
Da gre s njime majci uzatrage.
Kad kaduna knjigu proučila,
Dva je sina u čelo ljubila,
A dve ćere u rumena lica.
A s malahnim u bešici sinkom

Odilit se nikako ne mogla,
Već je bratac za ruke uzeo
I jedva je s sinkom razstavio;
Ter je meće k sebi na konjica,
S njome grede k dvoru bijelome.
U rodu je malo vrime stala,
Malo vrime, ni nedilju dana.
Dobra kada i od roda dobra,
Dobru kadu prose sa svih strana,
Da najveće Imoski kadija.
Kaduna se bratu svomu moli:
»Aj, tako te ne želila, braco,
Nemoj mene davat za nikoga,
Da ne puca jadno srdce moje
Gledajući sirotice svoje.«
Ali beže ne hajaše ništa,
Već nju daje Imoskom kadiji.
Još kaduna bratu se moljaše,
Da njoj piše listak bile knjige,
Da je šalje Imoskom kadiji:
»Divojka te lipo pozdravljaše,
A u knjizi lipo te moljaše,
Kad pokupiš gospodu svatove,
Puli-duvak nosi na divojku:
Kada bude agi mimo dvora,
Nek ne vidi sirotice svoje.«
Kad kadiji bila knjiga dođe,
Gospodu je svate pokupio,
Svate kupi, grede po divojku.
Dobro svati došli do divojke
I zdravo se povratili s njome.
A kad bila agi mimo dvora,
Dve je ćerce s pendžera gledahu
A dva sina prid nju izhodahu
Tere svojoj majci govorahu:

»Vrati nam se, mila majko naša,
Da mi tebe užinati damo!«
Kad to čula Asan-aginica,
Starišini svatov govorila:
»Bogom brate, svatov starišina,
Ustavi mi konje uza dvora,
Da darujem sirotice moje.«
Ustaviše konje uza dvora,
Svoju dicu lipo darovala:
Svakom sinku nože pozlaćene,
Svakoj ćeri čohu do poljane,
A malome u bešici sinku,
Njemu šalje ubožke haljine.
A to gleda junak Asan-ago
Ter dozivlje do dva sina svoja:
»Hod'te amo, sirotice moje,
Kad se ne će smilovati na vas
Majka vaša srdca horjatskoga.«
Kad to čula Asan-aginica,
Bilim licem u zemlju udrila,
Uput se je s dušom razstavila
Od žalosti gledajuć sirota.

Dakako nije izključeno, da se na nekim mjestima i po izvornom izgovoru nalazio koji ijekavski oblik (kao što se u 34. i 68. stihu nalazi i ekavski oblik dve mj. ikavskoga dvi). Ipak ova sitna potežkoća u uzpostavljanju pravoga izvornoga teksta ne može opravdati Vuka, što je zatro i ono malo ikavskih oblika, koji su se održali u Fortisa, pa je pjesmu podpuno preokrenuo u ijekavštinu, pišući:

»Gdje me šalje od petero djece!«
»A dva sina pred nju ishodahu.«
»Starješini svata govorila:
Bogom brate, svata starješino!«
»Svoju djecu l'jepo darovala.«

Pritom je stavio izpod teksta i ovu bilježku:

»Mjesto Gdje Fortis ima Gdi; tako i mjesto djece i djecu ima dice i dicu, i u stihu 70. prid mjesto pred. To je Čakavački.« Drugdje opet opravdava jednu promjenu time, što veli, da ne može ostaviti oblik »da najveće« ni »a najveće«, jer da tako govore »Čakavci i Kranjci«!

III.

Vuk je proveo, gdjegdje s bilježkama, a gdjegdje i bez njih, i neke druge promjene u tekstu pišući: »Snijeg« mj. »snjezi«; »labudovi« mj. »labutovi« ili »labutove«; »nit' je snijeg nit' su labudovi« mj. »nisu snjezi nit' su labutove«; »on boluje od ljutijeh rana« mj. »on boluje u ranami ljutim(i)«; »mati i sestrica« mj. »mater i sestrica«; »on poruči vjernoj ljubi svojoj« mj. »ter poruča vjernoj ljubi svojoj«; »tad pobježe Hasanaginica« mj. »i pobježe Asan-aginica«; »za njom trče dv'je ćere djevojke« mj. »za njom trču dve ćere djevojke«; »beže muči, ništa ne govori« mj. »»beže muči, ne govori ništa«; »i vadi joj knjigu oprošćenja« mj. »i vadi njoj knjigu oprošćenja«; »s njome grede dvoru bijelomu« mj. »s njome grede u dvoru bjelomu«; »malo vr'jeme ni nedjelju dana« mj. »malo vrjeme, ne nedjelju dana«; »a najviše Imoski kadija« mj. »da najveće Imoski kadija«; »nemoj mene davat ni za koga« mj. »nemoj mene davat za nikoga«; »ali beže ništa ne hajaše« mj. »ali beže ne hajaše ništa«; »da napiše listak b'jele knjige« mj. »da njoj piše listak bjele knjige«; u Vuka je dodan stih, kojega nema u Fortisa: »i kad podeš njenu b'jelu dvoru«; »dug pokrivač nosi na djevojku« mj. »dug potkljuvac nosi na djevojku«; »da ne vidi sirotice svoje« mj. »nek (neg) ne vidi sirotice svoje«; »svrati nam se, mila majko naša«, mj. »vrati nam se, mila majko naša«; »svakom sinu nože pozlaćene« mj. »svakom sinu nozve pozlaćene«; »njemu šalje u bošči haljine« mj. »njemu šalje uboške haljine«; »majka vaša srca kamenoga« mj. »majka vaša srca rdaskoga«; »od žalosti gledajuć sirote« mj. »od žalosti gledajuć sirota«.

Ne možemo, mislim, prigovoriti Vuku radi toga, što je on svoju »Hasan-aginicu« dotjeravao. Ali možemo prigovoriti onima, koji žele dokazati, da on nije ništa mienjao u tekstovima svojih narodnih pjesama. Ne možemo mu prigovoriti ni to, što je umetnuo i jedan stih, kojega uobće nema u Fortisa. Samo bi bolje bilo, da je takav umetak stavio iza desetoga stiha, gdje se nalazi nešto loša konstrukcija, koja se može ukloniti jedino na taj način, ako predpostavimo, da je izvorni tekst glasio:

Kad li mu je ranam' bolje bilo,
On napisa listak knjige bile
Ter poruča virnoj ljubi svojoj.

Na ovaj nas umetak ovlašćuje i Fortis, koji veli, pripoviedajući izpod teksta kratak sadržaj pjesme, da je Hasan-aga potjerao ženu od kuće pismom (e le manda il libello di ripudio).

Valja priznati, da su inače promjene teksta u Vukovoj »Hasan-aginici« sa stilističkoga i psihologijskoga stajališta u većini slučajeva provedene na bolje. Ali na jednom mjestu desilo se i Vuku, da je vrlo osjetljivo oslabio psihologijsku snagu izvornika. Dao je naime, da Hasan-aginičini sinovi govore, kada izlaze pred majku i njezine svatove:

»*Svrati nam se, mila majko naša . . .*«

A u izvorniku stoji:

»*Vrati nam se, mila majko naša . . .*«

Sinovi traže od Hasan-aginice mnogo veće djelo, nego što je obično svraćanje. Oni traže njezino vraćanje.

A to je, da tako reknemo, provodni motiv čitave pjesme.

Kada Hasan-aginica na početku pjesme poslije okrutne muževe poruke trči na vrh kule, da se sunovrati na zemlju, viču za njom dvie kćeri:

»*Vrati nam se, mila majko naša . . .*«

Iste rieči govore i sinovi na svršetku pjesme.

Hasan-aginica prvi put sluša svoju djecu i vraća se k njima, barem na neko vrieme. Ali drugi put, kada je katastrofa opet tako blizu, nemaju rieči djece uspjeha.

Prizor se naime razvija ovako:

Dva sina izlaze pred majku pa je mole, neka se vrati k njima. Iz samih tiskanih stihova ne možemo znati, jesu li tu molbu izrekli samo u svoje ime. Ali Fortis zacielo nije bez razloga u sadržaju spomenuo, da ih je sam Hasan-aga poslao pred Hasan-aginicu. Bit će da su Fortisu tako tumačili pjesmu oni, koji su znali još koji njezin stih. Svakako i iz onoga teksta, koji je tiskan, razabiremo, da Hasan-aga, koji sve to gleda i sluša, nije protivan molbi svojih sinova. Šta više, on očekuje, da će ta molba imati uspjeha.

Ali Hasan-aginica se ne vraća u kulu na svoje staro ognjište, nego ostaje pred kulom. Ne može se vraćati u kulu, jer je nije pozvao sam Hasan-aga. Ona najprije dariva osobno svoje sinove, koji stoje uza nju, a onda šalje po njima darove svojim kćerima, koje ju gledaju s prozora, i najposlije svojemu najmlađemu sinu, koji je još u kolievci.

Hasan-aga vidi, da ona nakon darivanja namjerava poći dalje prema dvorima Imotskoga kadije. On ostaje i dalje tvrd i preponosan te ne ponavlja molbe svojih sinova: »Vrati nam se...« Ubožke haljine podsjećaju ga na to, da i sama Hasan-aginica drži svoje najmlađe diete sirotčetom. A čuo je valjda i one rieči, kojima je Hasan-aginica zamolila svatovskog starješinu, neka zaustavi konje izpred dvora, »da daruje sirotice svoje«. U najvećem bolu, videći svu tragediju svoje obitelji, zove Hasan-aga svoje sinove k sebi:

Hod'te amo sirotice moje,
Kad se ne će smilovati na vas
Majka vaša srdca horjatskoga.

Čvor je zapleten do kraja, vriedan tragedije kakvoga Sofokla, Euripida ili Shakespearea. Nesporazumak između muža i žene traje dalje. Hasan-aga i Hasan-aginica žele na

koncu isto, a nisu u stanju, da to izreknu. Mora doći do sloma, koji se u vladanju muža Hasan-age očituje očajavanjem i dobacivanjem nove uvrede, a Hasan-aginica, koja možda istom sada naslućuje, ili i podpuno razumieva, da je muž želio njezin povratak, ne može podnositi dalje udarce sudbine, nego pada mrtva. Puklo joj je izmučeno srdce majke i supruge.

Ogrizović je u svojoj drami uzpostavio stih: »Vrati nam se, mila majko naša...« Ali je i on oslabio snagu izvornika, jer dalje pod utjecajem Vukovim ne govori o vraćanju, nego samo o svraćanju. On je proveo i tu promjenu, da je Hasan-aginicu prilično smiono i bez dovoljne psiholožke priprave doveo u kulu, a nije ju ostavio pred kulom, kako to traži narodna pjesma. Time je pojačao sentimentalni momenat, naime sastanak majke i djece. Ali kada dolazi do konačnoga sloma, Ogrizović jednostavno izostavlja rieči: »Kad se ne će smilovati na vas«. Znak, da ni on nije shvatio svu njihovu važnost i psihologijsku dubinu. Što će mu te rieči, kad je Hasan-aginica po njegovu mišljenju izvršila ono, za što su je sinovi zamolili? Pa kad Hasan-aga govori ženi, da je srdca kamenoga, ona mu odgovara:

Da sam taka srdca kamenoga,
Zar bih onda svratila se jadna...?

No motivacija je narodne pjesme mnogo dublja. Hasan-aga dobacuje posljednju uvredu svojoj ženi zato, jer vjeruje, da se ona morala odazvati svojim sinovima, koji su je pozvali, da se povrati na svoje staro mjesto. Ona nije toga učinila, pa zato Hasan-aga misli, da u nje nema smilovanja, i da se on može vladati prema njoj kao prema majci okrutnici.

Vuk je svojim neshvaćanjem stiha: »Vrati nam se, mila majko naša«, svakako načinio vrlo veliku omašku.

Ali to nije ono glavno, radi čega mu mora trajno prigovarati čitav hrvatski narod.

U slučaju »Hasan-aginice« ne stoji njegova krivnja prema Hrvatima u tom, što je on proveo ovu ili onu veću ili manju pojedinačnu promjenu teksta, nego u tom, što je on tu

pjesmu prisvojio srbskom narodu i što je zatro u njoj svaki trag ikavštine, koja najočitije pokazuje njezinu hrvatsku pripadnost.

IV.

Poslije Vuka tražili su i drugi u narodu i u zapisima izvornik »Hasan-aginice«.

Prvi je iznio Miklošić u »Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften«« u Beču za g. 1883. tako zvani splitski rukopis, o kojem je uztvrdio, da potječe iz sredine 18. stoljeća, i da je Fortis iz njega prepisao svoj tekst. Narječje je splitskoga rukopisa podpuno ikavsko, inače se tekst gotovo od rieči do rieči slaže s Fortisovim. Vrlo je dakle vjerojatno, da je Fortis iz toga ili barem takvoga teksta prepisao svoju »Hasan-aginicu«. Na tu nas predpostavku navode osobito ove činjenice: 1. ikavština splitskog rukopisa, 2. stih »Dug podkluvak (u Fortisa podkljuvac) nosi na divojku«, koji je svakako u ustima narodnoga kazivača ili kazivačice u pratekstu glasio: »Puli-duvak nosi na divojku«.

G. 1932. iznio je kipar Ivan Meštrović »Hasan-aginicu«, kako ju je naučio od svoje bake. Neki su sumnjali o Meštrovićevu izvoru, ali nisu imali razloga za to. I Meštrovićeva se naime braća sjećaju, da je tu pjesmu kazivala njihova baka, samo ne znadu posve točno njezina teksta. Neposredni je dakle izvor nesumnjiv. Ali tim još nije riešeno, nije li Meštrovićeva baka posredno doznala tu pjesmu od onih, koji su čitali Fortisa, a poslije je njezin unuk Ivan s njezinim stihovima pomiešao i neke stihove iz Vukove treće knjige.

Postoje vrlo jaki razlozi za predpostavku, da je Meštrovićeva »Hasan-aginica« zavisna o Fortisu i Vuku.

I u Fortisa i u Vuka i u Meštrovića Hasan-aginica hoće počiniti samoubojstvo skačući kroz prozor svoje kule. Za njom leti dvoje njezine djece vičući joj, da se ne treba bojati topota konja, koji je nastao oko kule, jer to ne dolazi babo

Hasan-aga, nego ujak Pintorović-beg (u Meštrovića Pinterović-beg).

Tu se nalazi situacija, koja nije psihologijski dovoljno motivirana.

Hasan-aginica je naime dobila poruku od muža, neka ga ne čeka u dvoru. U Fortisa ne stoji izričito, da je to bila pismena poruka, ali čitalac predpostavlja, da je tako. Meštrović pak izričito veli, da je kaduna dobila od svojega muža knjigu. Ni u Fortisa ni u Meštrovića ne nalazimo obrazloženja, kako su djeca mogla saznati, da je između njihova otca i majke nastao prielom. Još bi se Fortisov tekst mogao tumačiti tako, da je poruka došla ustmeno i da su je djeca saznala od istoga glasnika, od kojega i njihova majka. Ali u Meštrovića stoji izričito:

Istom kada knjigu proučila,
Stade klopot konja pokraj dvora.
Kad to začu Asan-aginica,
Leti ona zrčali pendžeru,
Da se baci niz visoku kulu.
Za njom trči dvoje dice lude.
— — — — — — — — — —
Materi se drže oko skuta:
»Ne skači nam, naša mila majko,
Nije ono babo Asan-aga,
Neg daidža Pinterović-beže.«

Nemotiviranost dječjeg poziva kod Fortisa samo je polovična (ex reticentia), a kod Meštrovića podpuna, jer kod njega sve okolnosti kazuju, da djeca ne znadu i ne mogu znati za otčevu poruku.

Druga nemotiviranost i kod Fortisa i kod Meštrovića jest u tom, da poruka od Hasan-age dolazi u isto vrieme, kada se pred dvorima javlja Pintorović-beg. I ne samo to, nego taj Pintorović-beg, čim čuje od svoje sestre, što se zbilo između nje i Hasan-age, maša se i u Fortisa i u Meštrovića u džepove i vadi iz njih »knjigu oprošćenja« odnosno »knjigu od rastave«.

Odkuda to, da taj Pintorović-beg, koji je slučajno nadošao, imade već pripravljenu tu knjigu?

Ne nameće li nam se tu pomisao, da je kompozicija pjesme bila u pratekstu malo drugačija? Naime, ne zahtieva li struktura pjesme, da se događaj razvija ovako:

a) Hasan-aga poručuje svojoj ženi, neka ga ne čeka ni u dvoru ni u rodu njegovom;

b) Hasan-aginica šalje pismo svojemu bratu, neka dođe po nju;

c) Hasan-aginica kazuje svojoj djeci, što se zbilo između nje i otca;

d) dok Hasan-aginica stoji sliedećih dana zamišljena, čuje topot konja, pa odmah pomišlja, da to dolazi Hasan-aga;

e) Hasan-aginica hoće da počini samoubojstvo, ali je odvraćaju od toga njezina djeca;

f) Pintorović-beg vadi izpravu o t. zv. nićahu (mirazu) i vodi sestru sa sobom u svoj dom?

Da narodni pjevač obrađuje takvu radnju ovakvom kompozicijom, to se vidi i iz one varijante »Hasan-aginice«, koju je dr. Murko objelodanio g. 1937. u razpravi »Das Original von Goethes »Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga« (Asan-aginica) in der Literatur und im Volksmunde durch 150 Jahre«. Tu je varijantu on čuo 18. rujna 1932. u Šipanskoj Luki od 84-godišnje starice Pavle Kuvelić. Početak Murkove »Hasan-aginice« glasi ovako:

Što se ono u iztoku bieli,
Ol su sniezi ol su labudovi,
Ol su sniezi pali na snepove (klisure)?
Nit su sniezi nit su labudovi,
Nit su sniezi pali na snepove,
Neg' je ono šator age Asan-age,
On boluje od ljutijeh rana.
Pohodi ga majka i sestrica,
Ne će svoja od stida ljubovca.
Njome aga bielu knjigu piše:

U bielome dvoru ne čekaj me,
Ni u dvoru ni u rodu mome.
Kad je kadi biela knjiga pala,
Pripade se Asan-aginica,
Bratu svome knjigu nakitila:
A moj brate, mladi Alibego,
A moj brate, jadna razgovora!
Mene aga iz dvora izganja,
Mene jadnu dieli od petero,
Dođi po me, brate, dobro moje,
Vodi mene dvoru bijelome.
Kad je begu biela knjiga pala,
Kad vidio mladi Alibego,
Što mu piše rođena sestrica,
Pa se bego liepo naresio
I uzimlje Vilu, konja svoga,
Sestri svojoj ide u pohode.
Kad je došo s konjem u avliju,
Pripade se Asan-aginica,
Jer mislila, da je Asan-ago,
Od dvora je prozor otvorila,
Da se baci dvoru niz prozore.
Uhiti je Fajka, ćerca svoja:
Gospodice, mila majko moja,
Nije ono aga Asan-ago,
Neg' naš dundo mladi Alibego,
Vrat ne lomi dvoru niz prozore!
Kad to čula Asan-aginica,
Vratila se u dvore bijele,
Brata svoga grli i cjeliva.
Pa se kade liepo naresila,
Svojem bratu u bieli dvor ide,
S majkom se je svojom zagrlila . . .

U ovakvom obliku pjesma se uklonila onakvoj nemotiviranosti, kakva se nalazi u Fortisa. Brat Hasan-aginice ne dolazi slučajno u dvor Hasan-age, nego na poziv svoje sestre. Doduše ni Pavle Kuvelićka ne obrazlaže, kako je kći Fajka

saznala za otčevu poruku, ali to nije ni potrebito, jer slušalac ili čitalac to predpostavlja kao razumljivo samo po sebi. Vremenski naime razmak između Hasan-agine poruke i dolazka Hasan-aginičina brata, koji je izpunjen spremanjem za odlazak iz dvora, ne dopušta, da bi prielom između otca i majke ostao djeci nepoznat. Tu čitalac ili slušalac više i ne traži izričito obrazlaganje kao u onoj situaciji, gdje se nagomilava gotovo u isti čas: dolazak poruke od Hasan-age, dolazak Hasan-aginičina brata, saznavanje djece za poruku, pokušaj samoubojstva, vađenje »knjige oprošćenja« iz džepova i razstanak Hasan-aginice s djecom.

Murko je uvjeren, da je od Pavle Kuveličke doznao izvorni oblik pjesme, kakav je nezavisno od Fortisa živio već 150 godina u narodu. Možda je to doista istina, ali bi to trebalo utvrditi jačim razlozima, nego što ih je iznio u svojoj razpravi. Pavle Kuvelićka znala je i onakav početak pjesme, kakav se nalazi u Fortisa, a prema tomu i u Vuka. Nije dakle nemoguće, da je ona prema utjecaju jednoga ili drugoga, a uz to i prema drugim pjesmama načinila kontaminaciju više pjesama o istom motivu.

V.

Možda je uobće suvišno tragati za posve istim oblikom »Hasan-aginice«, kakav se nalazi u splitskom rukopisu i u Fortisovoj knjizi. U narodnoj su pjesmi trajni obično samo motivi, a imena se junaka i okolnosti mienjaju na stotinu načina.

Zato se može reći, da se kod onakve »Hasan-aginice«, kakva se nalazi u Meštrovića i kod Pavle Kuveličke, nameće čovjeku opravdana misao, da su to derivati Fortisove »Hasan-aginice«. Kod Meštrovića je ovisnost o Fortisovoj verziji dakako veća nego kod pjevačice iz Šipanske Luke.

Fortisova je »Hasan-aginica« zabilježena u hrvatskom katoličkom okolišu. Ali da je katolici nisu spjevali, nego su je preuzeli od muslimana, to se vidi nesamo po imenima osoba nego i po drugim znakovima. Najočitiji dokaz muslimanskog podrietla jest prikazivanje odnosa između muža i žene, a osobito shvaćanje udaje i preudaje.

Nije nemoguće, da je pjesma nastala već u ono doba, dok je još zagorska Dalmacija bila u turskoj vlasti.

Neki misle, da se pod Hasan-agom ima razumievati poznati opjevani junak Kuna Hasan-aga. Ali za to nemamo nikakva dokaza iz poviesti. Isti se motiv sve do najnovijega vremena vezao uz različita imena, kako se vidi iz onih primjera, koje je naveo dr. Nikola Andrić u petoj knjizi Matičine zbirke. Jednom se govori o ženi Hasan-age, drugi put o ženi Bojčića Alije, treći put o ženi Jelečkovića Muje i t. d.

Već u početku obradba se toga motiva razdielila u dva ogranka.

U jednoj se inačici pripovieda, kako odpuštena žena ne može podnieti, da se ponovno udaje, nego pada mrtva gledajući svoju djecu.

U drugoj inačici gledamo, kako odpuštena žena ne mari više za prijašnju svoju obitelj, nego gazi sve obzire prema mužu i djeci, te polazi dragovoljno u novi dom. Takva je situacija osobito obširno obrađena u pjesmi Mehmeda Džela-luddina Kurta »Nemilostna majka«. Tu se pripovieda, kako je Alibeg pod utjecajem svoje klevetničke majke odtjerao svoju ženu, koja se poslije toga udala za Ali-pašu. Alibeg se pokajao pa je naučio kćer Sultaniju i sina Muhameda, neka izađu pred svatove, kada budu prolazili pokraj dvora, i neka je nastoje povratiti natrag u kuću (»Ne bi l' bila srdca žalovita, — ne bi l' nam se u dvor povratila«).

Kad u jutru bijel danak svanu,
Danak svanu i sunce ograne,
A da vidiš Sultanije mlade,
Obuče se, što god lipše može,
A na glavu što držat ne može.
Jami brata za bijelu ruku
Pa odoše na oborna vrata.
Malo vrime, za dugo ne bilo,
Kad eto ti kite i svatova.

Al' da vidiš Sultanije mlade!
Pod materom konja ufatila
Pa zakuka kao kukavica,
A izvija kao lastavica:
»Jadna mati, zar si se udala?
Kom' ostavljaš dvoje sirotčadi:
Muhameda od tri godinice,
Mene jadnu od sedam godina?«
Al' da vidiš Ali-pašinice,
Ona skida sa grla dukate
Pa ih daje šćeri Sultaniji:
»Na to tebi, moja šćeri draga,
Na to tebi i spominji majku!«
Ona jamlja nože i handžare
Pa ih daje sinu Muhamedu:
»Na to tebi, sine Muhamede,
Na to tebi i spominji majku!«
Pod sobom je konja okrenula,
Ona ide s kićenim svatima.
Sve to gleda beže Alibeže,
Sve to gleda sa demir-pendžere,
Sve to gleda, a suze proliva.

Pjesma se ne završava ovakvim razstankom, nego se na kraju još dodaje, kako Sultanija uzima noževe, koje je majka darovala sinu Muhamedu, pa ubija njima brata i sebe. A kada to vidi otac Alibeg, i on pada mrtav, jer ne može podnieti toliku nesreću.

Dr. Gerhard Gesemann htio bi kao suvrstu Hasan-aginičina motiva shvatiti i 6. pjesmu u Erlangenskom rukopisu, u kojoj se prikazuje, kako ljubomorni Hasan-aga tjera od sebe svoju ženu, koja se poslije toga iz prkosa udaje za Muju mujezina. No ta Hasan-aginica ima s Fortisovom »dobrom kadom« zajedničko samo ime. Tu naime nema ni spomena o ženi kao majci, zato narodni pjevač prikazuje s očitom simpatijom drugu udaju te Hasan-aginice. Naprotiv tamo, gdje su djeca, takav korak ne mogu opravdavati ni oni, koji inače ne drže ženitbu nerazstavljivom.

Na temelju kritičnoga prosudivanja svih tekstova i čitave književno-poviestne građe, koja je nagomilana o »Hasan-aginici«, možemo izvesti ove dielom podpuno sigurne, a dielom vrlo vjerojatne zaključke:

a) Pjesma je nastala u muslimanskim redovima, možda prema nekom zbiljskom događaju, a svakako prema praktičnom proživljavanju posljedica, koje se rađaju u vezi s naukom o razstavljivosti ženitbe.

b) Razgranjujući se već u početku u dvie inačice, proširila se pjesma na sve strane, a kad su muslimani u drugoj polovici 17. stoljeća izgubili krajine dalmatinske Hrvatske, pjesma se među katolicima u kraju svojega postanka kompozicijski i psihologijski pomalo kvarila, tako da su od nje ostali na kraju na nekim mjestima samo veći ili manji odlomci.

c) Jedna inačica s nedovoljnom motivacijom onih događaja, koji se zbivaju u povodu Hasan-agine poruke i dolazka Pintorovića bega, zabilježena je negdje u dalmatinskoj Hrvatskoj ili u pograničnoj Bosni. U tom zapisu stajala je rieč »puli-duvak« (šarena koprena za lice) i izraz »srdca horjatskoga«.

d) Jedan prepisivač, koji ili nije umio pročitati toga zapisa ili nije razumio nekih rieči, unio je u svoj priepis mjesto »puli-duvak« rieči »dug podkljuvac«, a mjesto »srdca horjatskoga« izraz »srdca argiaskoga«. Tako je nastao poznati splitski rukopis.

e) Iz splitskoga rukopisa preuzeo je pjesmu Fortis, koji je u tekst unio nove promjene.

f) Iz Fortisova i Vukova teksta nastao je tekst Ivana Meštrovića.

g) Pavle Kuvelićka kontaminirala je obadvie inačice, od kojih je Fortisova došla do nje preko knjige, a druga ustmenim putem.

SISTEMATIKA NARODNIH PJESAMA

Već više od sto godina ponavljamo diobu narodnih pjesama na junačke i ženske ili na mužke i ženske.

Tu je diobu uveo Vuk Stefanović Karadžić pišući g. 1823. u uvodu svoje prve knjige:

»Sve su naše narodne pjesme razdijeljene na pjesme junačke, koje ljudi pjevaju uz gusle, i na ženske, koje pjevaju ne samo žene i đevojke, nego i muškarci, osobito momčad, i to najviše po dvoje u jedan glas. Ženske pjesme pjeva i jedno ili dvoje samo radi svoga razgovora, a junačke se pjesme najviše pjevaju da drugi slušaju; i zato se u pjevanju ženski pjesama više gleda na pjevanje nego na pjesmu, a u pjevanju junačkije najviše na pjesmu.«

Ni sam Vuk nije mogao dosljedno provesti tu diobu, jer je u junačke pjesme ubrojio i mnoge od onih, koje nisu bile pjevane ni uz gusle ni uz tamburu, a u ženske je ubrojio i neke od onih, koje imadu inače sve unutrašnje značajke t. zv. junačkih pjesama. Osim toga ta je dioba već sama u sebi imala mnogo protuslovnih elemenata, jer su i legende i mitske pjesme dobile naziv junačkih pjesama, a sva je lirika bila svrstana u ženske pjesme, premda nju stvaraju i šire isto tako mužkarci kao i žene.

Dioba narodnih pjesama na junačke i ženske bila je već u početku daleko od nauke, jer je imala u sebi nešto bajoslovno kao i vjerovanje nekih primitivnih plemena, koja drže Mjesec ženom, a Sunce mužkarcem ili obratno.

Kušajući da takvoj diobi dadnu bolje naučno opravdanje, proveli su neki Vukovi suvremenici u njoj manje ili veće promjene.

Mato Topalović stavio je kao opreku ženskim pjesmama mužke pjesme. U »Tamburašima ilirskim«, koji su tiskani u Osieku g. 1842., kušao je on držati se psihologijskoga kriterija, pa je u mužke pjesme svrstao one, u kojima je našao oznake mužkosti, a u ženske one, koje su imale u sebi nešto žensko. Time je zapravo preokrenuo Vukovu sistematiku, pa je mogao na pr. lirsku pjesmu »Plava, crna i smeđa« nazvati mužkom pjesmom, očito zato, jer je pjevaju mužkarci o djevojkama. No u svojoj sistematici zapleo se i on u potežkoće, kojih nije mogao svladati.

Svakako je njegov pokušaj bio vrlo značajan u doba, dok još nije bila ni započeta diferencialna psihologija, koja bi određivala razlike kod mužkinja i ženskinja u osjećanju, pažnji, pamćenju, zanimanju, sklonostima, ćudi, značaju i t. d.

Nije čudo, što je Topalović propao sa svojom diobom. Istu bi sudbinu doživjeli proučavatelji narodnog pjesničtva s njegovom sistematikom i danas, kada je diferencialna psihologija došla do visokog razvoja. Nemoguće je naime odrediti, što je u narodnom pjesničtvu mužko, a što žensko po svom podrietlu i sadržaju, jer je na pr. pjevačica Anica Begin kazivala i čisto junačke pjesme, koje su imale više od 1000 stihova, a muslimanski narodni pjevači, koji su pjevali u »Matici Hrvatskoj«, znali su poslije junačkih pjesama zapjevati i kratke pjesme, za koje bismo bili skloni vjerovati, da ih pjevaju samo žene.

Ivan Franjo Jukić zadržao je u »Bosanskom Prijatelju« Vukovu diobu, samo ju je proširio trihotomijski, uvodeći novu vrstu »junačko-ženskih« pjesama. U tu vrstu ubrojio je on pjesme, u kojima se pripovieda, kako žene mašu sabljom, diele mejdane i sudjeluju u junačkim utakmicama (»Anđelija hercega Stjepana« i »Djevojka je sužnja izbavila«).

Vukovu je diobu robski prihvatila i »Matica Hrvatska« u svojoj zbirci. Time je hrvatsko narodno pjesničtvo pretrpjelo golemu štetu, jer su urednici već unaprijed ili izključili iz svojih knjiga sve ono, što se nije slagalo s njihovim

pretiesnim i samovoljnim okvirima, ili su to sveli na najmanju mjeru, pa je tako na pr. životinjska epika i obredna poezija ostala gotovo sasvim zanemarena.

Dioba je provedena i dalje, pa su se uz mužke i ženske pojavile i polumužke i poluženske narodne pjesme.

Takva se sistematika učila sve do najnovijeg vremena i u školama.

Dr. Nikola Andrić istovjetovao je u svojoj pomoćnoj školskoj knjizi[83] liriku sa ženskim pjesmama, a epiku s mužkim pjesmama, pišući: »Nema sumnje, da je lirska ili ženska narodna pjesma po svome postanju mnogo starija od epske ili mužke«. I dr. Andrić poznaje »polumužke« i »poluženske« narodne pjesme pa među ostalim piše o Hektorovićevoj pjesmi o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu: »Ovu polumušku pjesmu o Marku i Andrijašu, u dugom stihu, nazivlje Hektorović bugaršticom...« U »ženske ili lirske« narodne pjesme ubrojio je dr. Andrić i »Hasan-aginicu«, koju je Vuk uvrstio u svojoj III. knjizi u »pjesme junačke srednjijeh vremena«. Provodeći Vukovu sistematiku u bezbrojne pododsjeke pronašao je dr. Andrić i »ženske momačke« pjesme.

Nepriličnost diobe narodnih pjesama na mužke i ženske vidi se i iz analogije kod drugih kulturnih dobara.

Stari humanistički pisci pripoviedaju na pr., kako su žene čuvale u dalmatinskoj Hrvatskoj hrvatski jezik. One su ga davale svojoj djeci. Je li dakle i naš jezik ženski? Ta zove se »materinski«.

A ako uzmemo kao oznaku ženskih pjesama u narodnom i umjetnom pjesničtvu kratkoću, morat ćemo gotovo čitavu Kačićevu pjesmaricu proglasiti ženskom.

Pa gdje prestaje granica između mužkih i ženskih pjesama po kratkoći?

Možda kod 40 stihova? Možda kod 80? Možda kod 100?

[83] Dr. N. Andrić: Izabrane narodne pjesme, II. ženske; Zagreb 1913.

Tu se pruža onda svakomu sistematičaru prilika, da upotriebi svoje posebno mjerilo, i tako ne ćemo nikada doći do nekog obće valjana pravila.

Kad bismo htjeli da cjelokupno narodno pjesničtvo, koje nam je zabilježeno od 15. stoljeća do danas, podielimo prema dosadašnjoj sistematici, došli bismo do absurdnog zaključka, da su sve naše starije izvorne ili prerađene narodne pjesme ženske, a junačkih pjesama uobće nema ni u Erlangenskom rukopisu ni među onim Kačićevim pjesmama, koje je on preuzeo iz naroda te ih je s nekim promjenama uvrstio u svoju pjesmaricu. Istovjetujemo li nadalje ženske pjesme i liriku, morat ćemo izvesti dalji absurdni zaključak, da mi u starije vrieme nismo gotovo ni imali narodne epike.

To je dovoljan razlog, da tu diobu zabacimo kao primitivističko nadrinaučno praznovjerje.

Pokojni dr. Josip Dujmušić imao je podpuno pravo, što se rugao ovakvoj sistematici narodnih pjesama, pišući: »Ja ispoviedam ovdje, da ne mogu shvatiti, zašto je ona jedna pjesma »Krštenje Isusovo« junačka, a one druge dvije (o krštenju Isusovu, dod. cit.) ženske. Još manje mogu pojmiti, zašto se neke narodne pjesme moraju zvati junačko-ženske ili hermafroditske ili ženske — lirske. Svi kulturni narodi dijele pjesništvo na epiku, liriku i dramu...«[84]

Istina, nismo se uklonili potežkoćama ni onda, ako dielimo narodno pjesničtvo na epiku, liriku i dramatiku. Najznamenitiji se naime europski kritici i estetičari ne slažu u određivanju granice između lirike i epike. Ali takva je sistematika ipak ukorienjena u književnoj poviesti od starijih vremena i osniva se na unutrašnjim razlikama samoga pjesničtva, a potežkoće, koje nam zadaje postepeno prelaženje lirike u epiku i epike u liriku, ne otimaju ipak toj sistematici značaj naučnosti.

U liriku možemo ubrojiti sve one pjesme, koje simultano prikazuju subjektivno duševno razpoloženje ili nam daju

[84] Dr. J. Dujmušić: O hrvatskim narodnim epskim pjesmama; Hrvatska smotra IX. br. 2. str. 72; Zagreb 1941.

pogled na okruženu sliku ujedinjenih istodobnih momenata nekoga prizora.

Djevojka na pr. pjeva u kolu:

Naša kuća stoji ko kapela,
A ja u njoj kao vita jela.[85]

To je samo jedna slika, ali sačinjava cielu pjesmu.

Takvih pjesama imade na tisuće, a odlikuju se velikom raznolikošću, jer su jednom bockalice ili »sickalice«, drugi put tužbalice, treći put veseli poklici, četvrti put gnome i epigrami i t. d.

Od više intuicijskih stanica sastavljaju se u simultani organizam kraće pjesme, koje izriču subjektivna razpoloženja u prvom licu, kao na pr. ovakva elegija:

Tuge moje, tuge, vsaki dan ste druge,
Ne jur vsaki danak, neg i vsaku uru,
Još jedne ne projdu, jur mi druge dojdu,
Da bi moje suze na kamen padale,
Kamen bi s' raztopil, a srdce ne more;
Da bi moje suze na travu padale,
Trava bi vehnula, a lica ne moru.[86]

No nije potrebito, da se lirske pjesme izriču uviek izravno u prvom licu. Subjektivnost se može kadkada sakriti i za objektivni način izricanja.

Svi pjevamo pjesmu:

Zvoni zvonce, čoban tjera ovce,
Tri čopora kraj dikina dvora.
Oj čobane, ukrast ću ti janje,
Makar s tobom pošla na vjenčanje!

Daljega teksta nema, jer je i to cjelovita pjesma. Pripada lirici, jer ocrtava jedan prizor, koji se ne razvija ni u kakav vanjski događaj. Subjektivno je razpoloženje jasno izre-

[85] Dr. Gj. Basariček: Kolo pjesmarica, Zagreb 1916.
[86] Kurelac: Jačke str. 200; Zagreb 1871.

čeno, ali nigdje nema ličnih zamjenica ja ni mi, koje bi izravno govorile: Ja se veselim, ja se divim, ja volim, mi smo razdragani i t. d.

Sastavljanjem većega broja subjektivnih ili naoko objektivnih momenata mogu nastati više složene lirske pjesme, kako se to vidi iz ove elegije:

Žarko sunce gori shaje,[87] *Mesec za goru.* *Moju majku zebiraju,*[88] *V raj ju pelaju:*[89] *Pelaj mene, pelaj mene,* *Deva Marija.*	*Žarko sunce gori shaje,* *Mesec za goru.* *Moju sestru zebiraju,* *V raj ju pelaju:* *Pelaj mene, pelaj mene,* *Deva Marija.*
Žarko sunce gori shaje, *Mesec za goru.* *Mega*[90] *očka zebiraju,* *V raj ga pelaju:* *Pelaj mene, pelaj mene,* *Deva Marija.*	*Žarko sunce gori shaje,* *Mesec za goru.* *Mega braca zebiraju,* *V raj ga pelaju.* *Pelaj mene, pelaj mene,* *Deva Mariju.*

Žarko sunce gori shaje,
Mesec za goru.
Mega dragog zebiraju,
V raj ga pelaju:
Pelaj mene, pelaj mene,
Dragi moj, sobom.[91]

Vrlo često nastaje višečlana lirska pjesma ukaričivanjem dialožkih dielova, kako se vidi iz ovog primjera:

Bulbul pjeva u ružici,
Maru doziva:
»Ustaj, Maro, ustaj dušo,
Dieli darove!«
»Moj bulbule, moj zumbule,
Ja ne umijem,

[87] Shajati, izlaziti.
[88] Zebirati, ovdje brati, uzimati.
[89] Pelati, voditi.
[90] Mega, mojega.
[91] Plohl: Hrv. narodne pjesme i pripoviedke, str. 70—71; Varaždin 1868.

Ja sam mlada, ja sam luda,
Ja ne umijem.«
»Kad si mlada, kad si luda,
Što se udaješ?«
»Moj bulbule, moj zumbule,
Nisam kriva ja,
Već je kriva moja majka,
Koja udaje,
I kadija na mešćemi,
Koji venčava.«[92]

Simultano ređanje čuvstava oko jednoga raspoloženja i prizora može se provesti u dugim i u kratkim lirskim pjesmama. Prema tome dužina ili kratkoća nije bitna oznaka za liriku.

To isto vriedi i za epske pjesme. Ni kod njih nije bitno, jesu li duge ili kratke. Može se reći, da u epiku valja ubrajati sve one pjesme, koje prikazuju sukcesivnim načinom vremenskoga zbivanja momente jednoga vanjskoga događaja.

Prema tome lirika izriče ono, što se gleda i osjeća redovito u jednom prizoru, kao subjektivno doživljavanje nekoga raspoloženja ili kao časovita vizija nekoga vanjskoga zbivanja, a epika pripovieda vanjske događaje ukaričujući njihove razvojne momente prema vremenskom sliedu.

Mnoge pjesme neki mogu shvaćati kao epske, a neki kao lirske prema tomu, s kojega ih stajališta promatraju.

Uzmimo na pr. ovu pjesmu, koju je zabilježio Ivan Stipac u Smiljanu u Lici:

Sokol sjedi na Udbini gradu,
Žute mu se noge do koljena,
Zlate mu se krila do ramena,
Vije mu se kruna nad očima.
Pitale ga Udbinke djevojke:
»Oj sokole, siva ptico moja,
Tko ti žuti noge do koljena?

[92] Lj. Kuba: Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine, Glasnik zem. muz. u B. i H. XX. str. 261; Sarajevo 1908. Ova je pjesma, kako se iz završetka vidi, očito muslimanska, ali je u kršćanskom družtvu mjesto Fate, Mejre ili kojeg drugog muslimanskog imena stavljeno ime Mara.

Tko ti zlati krila do ramena?
Tko ti vije krunu nad očima?«
Odgovara sokol, ptica siva:
»Služio sam kralja hrvatskoga;
U njega su do tri liepe kćerke,
Jedna žuti noge do koljena,
Druga žuti krila do ramena,
Treća vije krunu nad očima.«

Vanjski je oblik ovdje podpuno epski, jer se nižu momenti opisivanja vanjske radnje jedan za drugim. Ali može se ipak braniti tvrdnja, da je pjesma po svojem unutrašnjem značaju podpuno lirska, jer se u njoj ne pripovieda razvoj nikakva događaja, nego se samo razlaže ono, što vidimo odmah na početku. Značajkom se dakle te pjesme može shvatiti simultanost, a ne sukcesivnost.

Simultanost nije narušena ni u ovakvoj pjesmi:

Ja izgubih zlatan prsten,
Spremih bábu, da ga nađe;
Nit' bi bábe, nit' ga nađe.
Spremih majku, da ga nađe;
Nit' bi majke, nit' ga nađe.
Spremih brata, da ga nađe;
Nit' bi brata, nit' ga nađe.
Spremih seku, da ga nađe;
Nit' bi seke, nit' ga nađe.
Spremih dragog, da ga nađe;
Dragi dođe, prsten nađe.

I tu pjesmu možemo bez potežkoće uvrstiti u liriku, premda se njezina struktura pričinja na prvi mah epskom. Sav se naime sadržaj mora shvatiti kao simultani domišljaj, koji je determiniran prvim i zadnjim stihom, a sve je drugo samo ornamentika.

Naprotiv ne će imati krivo oni, koji nalaze drugačije obilježje u ovoj kratkoj baladi:

Kad utonu gondže Ibrahime
Na Vrbasu ate kupajući,
Gledala ga majka sa čardaka,
Vikala ga nena sa pendžera:

»Drž' se, Ibro, brine i rakite!«
Brina glatka i rakita vitka.
Perčin mu je Vrbas prekrilio.[93]

U ovim stihovima imamo sve značajke epske pjesme, koja bi se obširnijim pripoviedanjem mogla i vrlo oduljiti. Gledamo momente jednoga vanjskoga događaja, kako se ređaju jedan za drugim: Ibrahim vodi konje na Vrbas; — rieka ga zanosi, i on počinje tonuti; — majka i baka viču mu, neka se prihvati za rakitu, koja raste na brini rieke; — Ibrahim sluša njihov savjet, ali se skliže natrag u rieku; — još se vidi perčin nad vodom, ali i njega je Vrbas prekrilio. — Međutim, neki bi mogli dokazivati, da je i ovdje bitno u pjesmi ono, što se kazuje u zadnjem stihu, i da prema tomu valja sve shvatiti kao simultano prikazivanje jedne vizije, a ne kao sukcesivno pripoviedanje momenata jednoga vanjskoga događaja.

Meni se čini, da bi takvo stajalište ovdje bilo krivo, jer je pjesma o utopljeniku Ibrahimu tipično epska, premda je pripoviedanje vrlo kratko, tako da se pojedini prizori spominju ili natucaju tek u nekoliko rieči.

Dakako, značaj se epike vidi mnogo jasnije u dužim pjesmama, u kojima se vanjski događaj razčlanjuje na veći broj sukcesivnih razvojnih momenata.

Najgore je u sistematici narodnog pjesničtva prošla **dramatika.**

Neki tvrde smiono, da dramatike uobće nema u hrvatskom narodnom pjesničtvu.

Očito je, da se varaju. Dramatika se iztiče u hrvatskom narodnom pjesničtvu isto tako jasno kao i lirika i epika. Treba se samo otresti jedne predrazsude, pa će nam ta vrsta pjesama odmah upasti u oči. Narodna drama nije naime nikakva predstava, nego sastavni dio života. U njoj nema glumaca i gledalaca u smislu umjetne drame, nego u njoj odkrivamo samo proživljavatelje i stvaratelje.

[93] Lj. Kuba: Pjesma i napjevi iz Bosne i Hercegovine, Glasnik zem. muzeja u B. i H. XX. str. 526; Sarajevo 1908.

Shvatimo li dramatiku na taj način, morat ćemo priznati, da na pr. svatbeni običaji u nekim krajevima čine vrlo liepu zaokruženu dramu. Seljak Novosel, koji je takvu dramu iznio i pred občinstvo kao predstavu u »Prigorskoj svatbi«, nije veći dramatičar od onih seljaka i seljakinja, koji surađuju u nekim mjestima kod proslave ženitbe i udaje. Od prošnje i zaruka pa sve do vjenčanja i gostbe ređaju se čini i prizori, u kojima prastari djedovski okvir i ceremonial mora biti izpunjen propisanim kretnjama, duhovitim domišljajima, liepim pjesmama, dubokoumnim zdravicama. Bit je drame kod toga uviek sačuvana, jer se pjesničke vriednosti stvaraju suradnjom mnogobrojnih osoba, među kojima imadu posebno mjesto mladenac i mladenka.

Bilo je vrlo malo ljudi, koji su pojedine drame narodnoga pjesničtva zabilježili vjerno i podpuno. Nije se pazilo na cjelovitost tih drama, nego su samo zabilježene iz njih pojedine lirske pjesme i zdravice, a sve se drugo obično puštalo s vida. Na taj način dobili smo od takvoga pjesničtva samo pojedine odlomke, koji djeluju na nas isto onako kao pojedini kipovi i ornamenti, koji su iztrgnuti iz cjeline kakve monumentalne gradnje te su smješteni u kakvu galeriju slika i kipova. A u nekim je slučajevima dojam još slabiji, jer pomišljamo na krasne biljke, koje su izčupane iz prirode te su stisnute u kakav herbarij, gdje su izgubile svoj miris, krasne boje i uobće životnu svježinu.

Drame odkrivamo i u drugom obrednom i običajnom narodnom pjesničtvu.

Kolede, jurjevski obhodi, slavljenje »vuzmice« i ivanjskoga kriesa, »didi« i drugi pokladni običaji, kraljički običaji, »ladarice«, običaji prigodom žetve i berbe i t. d. nisu ništa drugo nego prirodni melodrami, oratoriji, operete i opere.

Iz takvoga se pjesničtva razvila kod starih Helena njihova komedija, satirska igra i tragedija.

Kod nas nije dramski ogranak narodnog pjesničtva došao do tako bujna razcvata, ali je ipak donio liepih plodova, koji imadu još i danas veliko značenje u narodnom životu.

KAZALO

strana

Najstarije hrvatsko narodno pjesničtvo 5
Oblici najstarijih hrvatskih stihova 17
Hrvatsko narodno pjesničtvo prodire u književnost . . 33
Romanca o Marinoj kruni 48
Romanca o robinji 59
Prvi poznati hrvatski narodni pjevači 87
Bugarštice 97
Pobjeda narodnoga pjesničtva kraćih stihova 113
Motivi 129
Stvaraoci, rapsodi, pamtioci 147
Ženski tipovi kao predstavnici triju mučeničkih stoljeća . 164
Muslimanski udio u stvaranju narodnoga pjesničtva . . 171
Izvorna hrvatska »Hasan-aginica« 188
Sistematika narodnih pjesama 210

HRVATSKA ŠKOLSKA KNJIŽNICA

Urednik: Prof. VINKO NIKOLIĆ

I. »HRVATSKI PISCI I DJELA«:

Izbor iz djela Marulića, Menčetića Dž. Držića, Čubranovića, Vetranića, Lucića, Hektorovića, M. Držića, Zoranića, Ranjine, Zlatarića, Barakovića, Gundulića, Bunić-Vučićivića, Palmotića, Zrinskoga, Frankopana, Vitezovića, Grabovca, Kačića, Relkovića, Brezovačkoga, Vraza, Mažuranića, Preradovića, Šenoe, Kumičića, Gjalskoga, Kozarca, Novaka, Kovačića, Leskovara, Kranjčevića, Harambašića, Matoša, Vojnovića, Tresić-Pavičića, Begovića, Domjanića, Vidrića, Nazora, Mažuranićke, Šimunovića, Nehajeva, Ogrizovića; pučko pjesničtvo, početci pismenosti, Hrvatski preporod, književnici Preporoda, noviji književni pravci, književna kritika, rodoljubno pjesničtvo, suvremena književnost.

II. »ČOVJEK I ODGOJ«:

Odgojno-nacionalna, književno-kulturna i poviestna djela, izvorna ili u prievodu.

1. J. Jurjević: »Čovjek« (I. izdanje razprodano. II. izdanje u tisku).

HRVATSKA ŠKOLSKA KNJIŽNICA
ZAGREB, Bauerova 17, brz. 23-316

Tisak Hrvatske Državne Tiskare u Zagrebu